

დიანა მიქელაძე

**მეოცეულის ნაკადი XIX საუკუნის
ქართულ ლიტერატურულ-კრიტიკულ
აზროვნებაში**

გამომცემლობა „ანისა“
თბილისი 2008

ნაშრომში მონოგრაფიულადაა დამუშავებული ქართულ სიტყვაკაზმულ მწერლობასა და სალიტერატურო კრიტიკაში ევროპული სააზროვნო ნაკადის, ლიტერატურული მიმართულებისა და ფორმების დამკვიდრების პროცესი.

წიგნი საჭირო სამსახურს გაუწევს დარგის სპეციალისტებსა და უმაღლესი სასწავლებლების ჰუმანიტარული პროფილის სტუდენტებს. იგი ქართული მწერლობით დაინტერესებულ მკითხველ საზოგადოებასაც მიიზიდავს.

რედაქტორები: პროფ. მარიკა ოძელი
პროფ. გურამ კუტალაძე

რეცენზენტები: პროფ. ქეთევან გრძელიშვილი
პროფ. ვახტანგ ინაური

© დ. მიქელაძე, 2008

გამომცემლობა „უნივერსალი“, 2008

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის გამზ. 19, ☎: 22 36 09, 8(99) 17 22 30
E-mail: universal@internet.ge

ISBN 978-9941-12-103-6

ქართული ეროვნული კულტურის ერთ-ერთი ყველაზე მკაფიო გამომხატველი მწერლობაა. ქართველი ხალხი მუდამ იჩენდა ინტერესს მსოფლიო ლიტერატურული პროცესებისადმი. ქართული მხატვრული აზროვნება სწრაფად რეაგირებდა ეპოქისეულ სიახლეებზე და ცდილობდა არ ჩამორჩენოდა ზოგად ლიტერატურულ პროცესს, მიეღო ყოველივე საუკეთესო და ღირებული სხვა ხალხთა შემოქმედებითი საუნჯიდან და ასევე, გაეცა თავისი საუკეთესო ნიმუშები. ამის მაგალითად შეიძლება დავასახელოთ ქართულ-ბიზანტიური კულტურული ურთიერთობა, რომელიც, ფაქტობრივად, ორმხრივ ხასიათს ატარებდა. სწორედ ამიტომ, რომ ბიზანტიური ლიტერატურის მეცნიერული კვლევა არასრულყოფილია ქართული მასალის გათვალისწინების გარეშე. ცნობილია, რომ კოლხეთში, ფოთის მახლობლად, რიტორიკული სკოლა არსებობდა, სადაც ლაზების გარდა ბიზანტიელებიც სწავლობდნენ. აქ უსწავლია გამორჩეულ ბერძენ ორატორს თემისტოქოსს და მის მამას ევგენიოსს (შემდგომში ფილოსოფიის მასწავლებელი კონსტანტინეპოლში). სიმონ ყაუხჩიშვილის აზრით, „ის თავისებურებანი, რომელნიც ახასიათებს თემისტოქოსის რიტორიკულ ზერხებს, ერთგვარ გამართლებას იპოვიან იმ სპეციფიკურ თვისებებში, რომლებიც მჭევრმეტყველ ლაზთა მიერ წარმოთქმულ სიტყვებში აღმოჩნდება და ამგვარად, ეს იქნება ერთ-ერთი კვალი იმ მონაწილეობისა, რომელსაც იღებდნენ აღმოსავლეთის ხალხები, მათ შორის ქართველებიც, ბიზანტიური კულტურის შექმნაში.“¹ ბიზანტია ქრისტიანული აღმოსავლეთის უდიდესი კულტურული ცენტრი იყო. მაგრამ სახელმწიფოებრივი, რელიგიური და ეროვნული დამოუკიდებლობისათვის მებრძოლი ქართველი ხალხი თანამიმდევრულად ცდილობდა სხვადასხვა ეროვნების, რელიგიისა თუ სოციალურ-პოლიტიკური სისტემების მქონე ხალხებს შორის ფართო კულტურული ურთიერთობების დამყარებას. როგორც ჩანს, ჩვენს წინაპრებს კარგად ჰქონდათ

¹ ს. ყაუხჩიშვილი, ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორია, ტ. III, თბ., 1973.

გააზრებული, რომ ეს იყო ერთადერთი გზა სულიერი სრულყოფისა და კულტურული წინსვლისათვის.

საქართველო თავისი გეოგრაფიული მდებარეობითა და პოლიტიკურ-ეკონომიკური ცხოვრებით ყოველთვის მჭიდრო კავშირში იყო როგორც აღმოსავლურ, ასევე დასავლურ სამყაროსთან. აღმოსავლეთთან კულტურული კავშირი მხოლოდ პოლიტიკური მდგომარეობით როდი იყო გაპირობებული IV საუკუნიდან საქართველოში ქრისტიანობას განამტკიცებს კვალდაკვალ ჩვენში აღმოსავლეთის — სირია-პალესტინის გზით მომდინარე კულტურული იდეოლოგიური ნაკადებიც გაძლიერდა. აღიარებული რომაულ-ბიზანტიური იდეოლოგია — ქრისტიანობა, რაც ძველ საქართველოში აღმოსავლეთის სირია-პალესტინის გზით შემოდიოდა. ამ კულტურულ-იდეოლოგიურ კონტაქტს თან ახლდა ლიტერატურული ურთიერთობის განმტკიცებაც. იბერიისა და კოლხეთის კულტურული კავშირები საბერძნეთთან უძველესი საუკუნეებიდან არსებობდა. ეს კონტაქტი განსაკუთრებით მჭიდრო გახდა საქართველოში ქრისტიანობის გავრცელების დროიდან. ქართველმა მწერლებმა თითქმის სრულად თარგმნეს ბერძნულ ენაზე არსებული ქრისტიანული ლიტერატურა. როგორც არაერთგზისაა აღნიშნული სამეცნიერო ლიტერატურაში, ქართველები ბიზანტიურ კულტურას ყოველთვის შემოქმედებითად ითვისებდნენ. იმავე დროს ქართულ მწერლობასაც თავისი მნიშვნელოვანი წვლილი შეჰქონდა ბიზანტიური ლიტერატურის განვითარებაში. ასე რომ, ეს კონტაქტები ორმხრივ ხასიათს ატარებდა. ბერძნული კულტურული კონტაქტები უფრო სისტემური ხასიათის გახდა VII საუკუნის დასაწყისიდან, ქართლში დიოფიზიტობის დამკვიდრებასთან ერთად. ქართული მწერლობის განვითარების საწყის ფაზაში იბერია ორ ნაწილად იყო გაყოფილი. დასავლეთი რომაელების პოლიტიკური გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა, აღმოსავლეთი კი სპარსეთის. შემდგომ ორივე ნაწილში სპარსეთის გავლენა გაძლიერდა. ამის შემდეგ ქართლი არაბების გავლენის ქვეშ მოექცა და იქ არაბული გავლენაც განმტკიცდა. დაიწყო ქვეყნის დაშლა სამეფოებად და სამთავროებად. ეს ვითარება გაგრძელდა მეათე საუკუნის

ოთხმოციანი წლებამდე, ვიდრე არ დაიწყო ქვეყნის გაერთიანება. ერთიანმა და ძლიერმა საქართველომ მეცამეტე საუკუნის მეორე ნახევრამდე იარსება, რასაც სახელმწიფოებრივი მნიშვნელობის საკმაოდ ხანგრძლივი ხანა შეენაცვლა. პოლიტიკური პროცესები დიდწილად განაპირობებდა კულტურულ-იდეოლოგიური ორიენტაციის საკითხსაც, რაც, თავის მხრივ, კულტურულ ურთიერთობათა მრავალფეროვნების ხელშემწყობად იქცა.

ქართული კულტურის განვითარებისათვის მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა როგორც გელათის და იყალთოს აკადემიები, ასევე საზღვარგარეთ არსებული ქართული რელიგიურ-კულტურული კერები,¹ კერძოდ, ისეთი ცნობილი ცენტრები, როგორიც იყო საბას ლავრა პალესტინაში, სინას მთის სავანე, ივერთა მონასტერი ათონის მთაზე, სვიმონ საკვირველმოქმედის სავანე შავ მთაზე, მონასტერი ანტიოქიის მახლობლად, სირიაში, პალესტინის ჯვრის მონასტერი, პეტრიწონის მონასტერი ბულგარეთში. კ. კეკელიძის ცნობით, X-XI საუკუნეებიდან მრავალი ქართველი მიემგზავრებოდა სასწავლებლად საზღვარგარეთ. რაც კიდევ ერთ საფუძველს ქმნიდა მომავალი კავშირურთიერთობისათვის. იმ მჭიდრო კავშირის შედეგად, რომელიც არსებობდა ქართველ ხალხსა და მეზობელ, თუ დამპყრობელ ქვეყნებს შორის საუკუნეთა განმავლობაში, საქართველოში თითქმის უწყვეტად შემოდის მოწინავე იდეები, თანამედროვე აზროვნება. ამ პროცესს ხელს უწყობდა მხატვრული თარგმანიც. V საუკუნის ოთხმოციანი წლების პაგიოგრაფიულ ძეგლში იაკობ ცურტაველის „შუშანიკის წამებაში“ ნათქვამია, რომ ქმრისაგან განდგომილმა დედოფალმა შუშანიკმა „თან წარიტანა“ ევანგელე და წიგნი მოწამეთა. ასეთი ინფორმაცია კი საფუძველს იძლეოდა საიმისოდ, რათა მეცნიერებაში დამკვიდრებულიყო მოსაზრება იმის შესახებ, რომ თარგმანებითი საქმიანობა (ძირითადად თეოლოგიური, საეკლესიო-ლიტურგიკული ლიტერატურისა) საქართველოში გაცილებით ადრე დაიწყო ვიდრე ორიგინალური

¹ ლ. მენაბდე, ძველი ქართული მწერლობის კერები, ტ. II, თბ., 1980.

მწერლობა. ამ პროცესს, უცხო ენიდან თარგმანებას, ცხადია, საკუთარი კულტურულ-ისტორიული საფუძველი გააჩნდა.

თარგმნილი და ორიგინალური მწერლობა საზოგადოებრივი ცხოვრების განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე ერთმანეთთან თანაარსებობით უწევდნენ სამსახურს ქვეყანას და ფაქტობრივად ერთსა და იმავე მიზნებს ემსახურებოდნენ. უცხოური ლიტერატურის თარგმნის პროცესი საქართველოში შემდეგნაირად დაახასიათა კორნელი კეკელიძემ - „ისინი (ქართველები), გაფაციცებით აღევნებდნენ თვალყურს მსოფლიო კულტურის მონაპოვარს და შეძლებისდაგვარად კიდევ ითვისებდნენ მას... ქართველები თარგმნიდნენ ამა თუ იმ თხზულებას, იმიტომ, რომ მასში ხედავდნენ და პოულობდნენ პასუხს მათთვის საჭირობოროტო და სასიცოცხლო საკითხებზე“.¹

მთარგმნელობითმა საქმიანობამ ძველ საქართველოში დიდ სიმაღლეებს მიაღწია და ასევე დიდი მისია შეასრულა როგორც თვით ქართველთა, ისე მსოფლიოს სხვა ერთა კულტურულ ცხოვრებაში. ქართველმა მოღვაწეებმა შექმნეს სამი მთარგმნელობითი სკოლა. ერთ-ერთი უძველესი ექვთიმე მთაწმინდელის (955-1028წწ.) სახელთანაა დაკავშირებული. ათონის ლიტერატურული სკოლის მამამთავარი ეფთვიმე თარგმნიდა შემატება გამოკლების მეთოდით და ამით ქართულ ლიტერატურულ ტრადიციებს უკავშირდებოდა. ამავე სკოლაში იღვწოდა გიორგი მთაწმინდელი (1009-1065), რომელმაც „ნაბიჯი წადგა წინ ქართული ტექსტის ბერძნულ დედანთან დაახლოებაში. გიორგი აღარ იჩენს თარგმნის პროცესში იმ თავისუფლებას, რომელსაც ექვთიმე იჩენდა, თუმცა იმანაც ვერ შეძლო სულერთიანად გაეწყვიტა ყოველგვარი კავშირი ძველ ქართულ ლიტერატურულ ტრადიციებთან“. გიორგი „ბევჯითად იცავდა და აგრძელებდა ექვთიმეს ტრადიციებს“.² ათონელებისაგან განსხვავებულ მთარგმნელობით პრინციპებს მისდევდა შავი მთის სკოლა. იქ მოღვაწეობდა ეფრემ მცირე XI საუკუნეში. მან განავითარა ათონელე-

¹ კ. კეკელიძე, ლიტერატურული ძიებანი, ტ. VIII, თბ., 1951, გვ. 169, 172.

² კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბ., 1954, გვ. 189.

ბის მთარგმნელობითი გამოცდილება და ახალ სიმაღლეზე აიყვანა იგი. მან ჩამოაყალიბა ორიგინალური მთარგმნელობითი თეორია, რომელიც სამი ძირითადი ნიშნით ხასიათდებოდა: ა) თხზულება უნდა ითარგმნოს იმ ენიდან, რომელზეც იგი შეიქმნა; ბ) თარგმანი ზედმიწევნით ზუსტად უნდა მისდევდეს დედანს, მაგრამ სიზუსტე არ უნდა შელახოს იმ ენის ბუნება, რომელზეც ძველი ითარგმნება; გ) თარგმანზე დართული უნდა იყოს სპეციალური კომენტარები, რომლებშიც განხილული იქნება თხზულებასთან დაკავშირებული ისტორიულ-ტექსტოლოგიურ-გრამატიკული საკითხები. ეფრემ მცირე ამ შეხედულებებს ზუსტად იცავდა პრაქტიკული მოღვაწეობისას. ეფრემ მცირის დამოკიდებულება თარგმანისადმი სრულიად ნოვატორული იყო მის თანადროულ მსოფლიოში.

მესამე სკოლა, რომელმაც ახალი მთარგმნელობითი პრინციპი შეიმუშავა, იყო „პეტრიწონული სკოლა“. მას მეთაურობდა იოანე პეტრიწი. იგი საგანებო ყურადღებას უთმობდა ტექსტის ზუსტად და სწორად გადმოღებას, შესატყვისი სამეცნიერო ტერმინის მისადაგებას და თუ ასეთი არ მოიპოვებოდა ქართულ ენაში, ქართული ძირიდან ახლის შექმნას. სამი განსხვავებული მთარგმნელობითი სკოლის არსებობა დასტურია იმისა, რომ საქართველოში არსებობდა დიდი მთარგმნელობითი პრაქტიკა და აქედან გამომდინარე ჩამოყალიბებული მთარგმნელობითი თეორიები, რაც ერთი მხრივ, ქართული კულტურისა და მეცნიერული აზრის განვითარების მაუწყებელია, მეორე მხრივ კულტურულ-ლიტერატურულ ურთიერთობათა დონის განმსაზღვრელია. თარგმანი ზომ ამ ურთიერთობათა უძველესი, უმნიშვნელოვანესი და ალბათ ყველაზე მდგრადი ფორმაა. ქართული მწერლობის ისტორია ლიტერატურულ ურთიერთობათა დღემდე არსებულ თითქმის ყველა ფორმას იცნობს და თითოეულ მათგანს ქართულ სინამდვილეში საკუთარი ისტორია აქვს. გიორგი ციციშვილის ზუსტი შენიშვნისამებრ, სახელწოდებანი - კონფერენცია, დისკუსია, თათბირი, დღევანდლობის ასოციაციას იწვევს ჩვენში, მაგრამ განა ძველი საეკლესიო კრებები, სადაც ჰაგიოგრაფიულ თუ სხვა სახის მხატვრულ თხზულებათა შინაარსობრივ ან

ფორმისეულ საკითხებს იზილავდნენ, ანდა ენისა და ძეგლთა წარმომავლობის საკითხებზე მსჯელობდნენ, იგივე კონფერენციებსა და დისკუსიებს არ წარმოადგენდნენ.¹

ასე რომ, ქართული ლიტერატურის განვითარების პირველ პერიოდში ქართველები აღმოსავლეთის ქრისტიან ქვეყნებს უკავშირდებოდნენ, ხოლო შემდეგ, აგრძელებდნენ რა კულტურულ კავშირებს აღმოსავლეთის როგორც ქრისტიანულ, ისე მუსულმანურ კერებთან, ძალიან მჭიდრო კულტურული ურთიერთობა დაამყარეს ბიზანტიასთან. XVIII საუკუნის დამლევიდან კი ქართულმა კულტურამ ორიენტაცია მთლიანად დასავლურზე აიღო და უფრო ღრმად ეზიარა ევროპულ კულტურას. თუმცა მსგავსი პრობლემატიკა ქართულ და ევროპულ სალიტერატურო აზროვნებაში გაცილებით უფრო ადრეულ საუკუნეებში შენიშნული აქვს ელგუჯა ხინთიბიძეს. მისი აღნიშვნით, XII საუკუნის ქართულ კულტურასა და ლიტერატურაში იგივე პროცესი და პრობლემები იჩენს თავს, რაც ახალ, პროგრესულ აზროვნებას მოჰყვა XII-XIII საუკუნეების ევროპაში. ამ მსგავსებას კი ეპოქის საერთო სულისკვეთებით, აზროვნების განვითარების საერთო კანონზომიერებით ხსნის. სალიტერატურო აზროვნების ეს ხაზი მონღოლთა შემოსევისა და სახელმწიფოს პოლიტიკური კატასტროფის გამო შეწყდა საქართველოში XIII საუკუნეში. დასავლეთში კი გაგრძელდა, გაღრმავდა და კაცობრიობის აზროვნების განვითარებაში ახალი ეპოქა მოიტანა ევროპა რენესანსამდე მივიდა.²

უფრო ადრე შალვა ნუცუბიძემ გამოიკლია, რომ ქართული რენესანსი იგივე პროცესებით ხასიათდებოდა, რითაც საზოგადოდ რენესანსი, იქნება ეს აღმოსავლური თუ დასავლური.³

ამ მცირე ექსკურსში ძველ ქართულ ლიტერატურულ პროცესზე ჩვენი ყურადღება ძირითადად მიმართული იყო ქარ-

¹ გ. ციციშვილი, ეპოქა და ლიტერატურა, თბ., 1981, გვ. 96.

² ე. ხინთიბიძე, ქართულ-ბიზანტიური ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიისათვის, თბ., 1982, გვ. 23-26.

³ И. И. Нуссубидзе, Руставели и Восточный ренессанс, Тб., 1967, стр. 169.

თული ლიტერატურის ერთ მნიშვნელოვან თვისებაზე ეპოქის თანადროული აღმოსავლური თუ დასავლური პროგრესული აზრის შემოქმედებითად ათვისებაზე ქართული ლიტერატურის მიერ, რასაც არასდროს შეუშლია ხელი ორიგინალური ქართული მწერლობის თვითმყოფადობისათვის. ამასთან დაკავშირებით დავიმოწმებთ ელგუჯა ხინთიბიძის აზრს: — „ლიოფიზიტობის მიღებით საქართველო დაადგა ბიზანტიური იდეოლოგიისა და კულტურის ორიენტაციას და ამასთან გაემიჯნა არაქრისტიანულ და მონოფიზიტურ აღმოსავლეთს. აქედან მოკიდებული საქართველო ბიზანტიის გზით ეზიარება მსოფლიო ქრისტიანულ აზროვნებას. ბიზანტიურ კულტურაზე ორიენტაცია არ ემუქრებოდა ქართული კულტურის თვითმყოფადობას. ქართველი საზოგადო მოღვაწეები ცდილობდნენ კი არ გაეთქვიფათ ქართული კულტურა ბერძნულში, არამედ მის პარალელურად განეცითარებინათ იგი, ამიტომ ქართული კულტურის მიმართებას ბერძნულთან იმთავითვე თან ახლდა საეკლესიო და კულტურული მეტოქეობა ამ უკანასკნელთან. ეს გარემოება თანდათანობით არსებით როლს ასრულებდა და შემდგომში განაპირობა კიდევ ქართული ლიტერატურული პროცესის თავისებურება: ინტერესის გაძლიერება ორიგინალური ლიტერატურისადმი...“¹ ასე რომ, ორიგინალური ქართული მწერლობა ითვისებდა რა ეპოქის მოწინავე პროგრესულ აზროვნებას (შესაბამისად თავადაც უხვად გასცემდა საკუთარ კულტურულ მიღწევებს), საკუთარი დამოუკიდებელი გზით აგრძელებდა განვითარებას. აქ კორნელი კეკელიძის სიტყვები უნდა გავიხსენოთ „ჩვენს ქვეყანას იზოლირებულად არ უცხოვრია არასდროს. მას ასეთი თუ ისეთი ურთიერთობა ჰქონდა სხვა, მახლობელ თუ შორეულ ქვეყნებთან, მისი კულტურა და ლიტერატურა იმყოფებოდა მოწინავე ერთა კულტურულ-ლიტერატურული ზემოქმედების სფეროში.“²

¹ ე. ხინთიბიძე, ქართულ-ბიზანტიური ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიისათვის, თბ., 1982, გვ. 32-33.

²

კ. კეკელიძე, ქართული ლიტერატურის ისტორია 6 ტომად, ტ. 1, თბ., 1960, გვ. 719.

XIX საუკუნე მრავალმხრივ მნიშვნელოვანი პერიოდია ქართული კულტურისათვის. საუკუნის დასაწყისის ლიტერატურაში ჯერ კიდევ გვხვდება ძველი ქართული ლიტერატურის მოტივები, დასავლეთევროპული და რუსული კლასიციზმისა და სენტიმენტალიზმის გავლენა, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს, რომ ევროპული ლიტერატურული აზროვნება აღორძინების ხანის ქართულ მწერლობაშიც შეინიშნება. ისტორიული ძნელობების გამო საქართველო დიდი ხნით იყო მოწყვეტილი ევროპულ ცივილიზაციას. კონსტანტინეპოლის დაცემის შემდეგ ოსმალეთმა ჩააკტა წინა აზია და საქართველო სრულიად იზოლირებული აღმოჩნდა ევროპისაგან. თუმცა, როგორც არაერთხელ იყო აღნიშნული, ევროპული კულტურის მკრთალი სხივი მაინც აღწევდა ჩვენში სხვა მხრიდან. ამასთან დაკავშირებით გვინდა გავიხსენოთ არტურ ლაისტის მოსაზრება ქართულ მწერლობაში ევროპული ნაკადის დამკვიდრებასთან დაკავშირებით. ლაისტის შეხედულების თანახმად დავით ბატონიშვილის ნაწარმოები „ახალი შიზი“ რიჩარდსონის რომანების შთაბეჭდილებით შეიქმნა, რომლებსაც ბატონიშვილი რუსული თარგმანებით იცნობდა. „ეს თხზულება იმიტომ დავასახელე, - აგრძელებს ლაისტი - რომ მეჩვენებინა მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულს ქართულ ლიტერატურაში ევროპული ლიტერატურის დამკვიდრება“.¹ ყურადსაღებია ის, რომ ქართული კულტურული ცხოვრების განახლებას - ევროპული ნაკადის შემოსვლას, მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულით ათარიღებს ილია ჭავჭავაძეც. მისი აზრით, მწერლობაში ეს პროცესი დავით გურამიშვილით დაიწყო. მისი და საზოგადოდ სამოციანელთა მიხედვით ეს ნიშნავდა „თავისი აზრების მიმართულებით, იდეებით“, ქართული ლიტერატურის შემობრუნებას ევროპული აზროვნებისაკენ.

რადგან სიტყვამ მოიტანა აღვნიშნავთ, რომ დავით ბატონიშვილის „ახალი შიზი“ ქართული ლიტერატურის ისტორიაში ახალი ეტაპის დამწყებადაა მიჩნეული ქართველი თუ უცხო-

¹ Arthur Leist, Das georgische Volk, Dresden. S. 229.

ელი მოღვაწეების მიერ. ვფიქრობთ, აუცილებელია მცირე წიაღ-სკლის გაკეთება მისი ლიტერატურული ისტორიის შესახებ.

ჯერ კიდევ მეოცე საუკუნის დასაწყისში ალექსანდრე ხახანაშვილი აღნიშნავდა, რომ „დავით ბატონიშვილის ნაწარმოები წარმოადგენდა სათანადო ხარკს სენტიმენტალური მიმართულებისადმი რუსულ ლიტერატურაში კარამზინის „საბრალო ლიზას“ გამოჩენის დროიდან“.¹

მოგვიანებით ეს შეხედულება გაიზიარა კორნელი კეკელიძემ. „მე-18 საუკუნის გასულს ჩვენს მწერლობაში ჩნდება დავით ბატონიშვილის „ახალი შიხის“ მეოხებით სენტიმენტალიზმის ნიშნები, რომელმაც იელვა მერე გრიგოლ ორბელიანის „ტფილისიდან პეტერბურგამდე მოგზაურობაში“.²

ეს აზრი ტრიფონ რუხაძემაც გაიმეორა: „მე-19 საუკუნის დამდეგს საქართველოში ყოველგვარი პირობა იყო სენტიმენტალიზმის განვითარებისათვის. დავით ბატონიშვილი, რომელიც რუსეთ-ევროპის კულტურულ-ლიტერატურულ წრეში აღიზარდა, ყველაზე ადრე იგემებდა „Бедная Лиза“-ს ლიტერატურულ გავლენას“.³

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, არტურ ლაისტი მიიჩნევდა, რომ ბატონიშვილმა ეს თხზულება რიჩარდსონის შთაბეჭდილებების ქვეშ დაწერა. ამის საპირისპირო მოსაზრება აქვს გამოთქმული ჯუმბერ ჭუმბურიძეს. იგი „ახალი შიხის“ ლიტერატურულ წყაროდ ჟან-ჟაკ რუსოს „ახალ ელოიზას“ მიიჩნევს. ჯუმბერ ჭუმბურიძე თავის აზრს ამგვარად აყალიბებს:

ჟან-ჟაკ რუსოს რომანის სათაურია „წიული ანუ ახალი ელოიზა. წერილები ორი შეყვარებულისა, რომლებიც ცხოვრობდნენ პატარა ქალაქში, ალპების ძირში. შეკრებილი და გამოცემული ჟან-ჟაკ რუსოს მიერ („Julie, ou la Nouvelle Héloïse,

¹ А. Хиханов, очерки по истории грузинской словесности, выпуск 3-й, 1901, стр. 340.

² კ. კეკელიძე, ქართული ფეოდალური ლიტერატურის პერიოდიზაცია, თბ., 1993, გვ. 68.

³ ტ. რუხაძე, ქართული ეპოსი «ვარდამავალი ხანის» ლიტერატურაში, თბ., 1939, გვ. 67-68.

lettres de deux amants, habitants d'une petite ville au pied des Aples" - 1761).

დავით ბატონიშვილის თხზულების სათაური კი ასეთია: „ახალი შიხი. მიმოწერა საყვარლისა ანუ საყვარლისადმი, რომელნიცა ცხოვრობდნენ მთასა ქვეშე კავკასიისასა, ქმნილი ქართულსა ენასა ზედა საქართველოს მეფის გიორგის ძის დავითის მიერ ათორმეტ წერილებად“.

დავით ბატონიშვილის ნაწარმოებში ჟიულისა და სენ-პრეს ენაცვლებიან ფერია და შიხი. რუსოს გმირების მსგავსად, მიმოწერაც მათ შორისაა გამართული.

„ახალი ელოიზადან“ დავით ბატონიშვილს ზოგიერთი წერილი აქვს შერჩეული. ჟიულისა და სენ-პრეს მრავალრიცხოვანი წერილებიდან მას მხოლოდ თორმეტი წერილით უსარგებლია, თუმცა ეს წერილები შინაარსობრივად არ ემთხვევა ერთმანეთს. ამის მიუხედავად, ჯუმბერ ჭუმბურიძისათვის ეჭვსგარეშეა, რომ „ახალი ელოიზა“ „ახალი შიხის“ ლიტერატურულ წყაროს წარმოადგენდა. აქვე მკვლევარი დასძენს, რომ მსგავსება მათ შორის მხოლოდ გარეგნულია, თავიანთი ხასიათით ისინი არსებითად განსხვავდებიან ურთიერთისაგან.

საინტერესოა მეცნიერის დაკვირვება იმის შესახებ, რომ „ახალ შიხში“ გამოვლენილი გრძნობების მოზღვაება და ლირიკული სიჭარბე თავისი ხასიათით არსებითად განსხვავდება მსგავსი მომენტებისაგან „ახალ ელოიზაში“. დავით ბატონიშვილის თხზულებაში ყოველივე ეს „ვისრამიანის“ ავტორის მანერითაა გადმოცემული, ოღონდ ისე, როგორც უფრო მცირე ტალანტს შეეფერება. ის მკვლევარებიც, რომლებიც ამ ნაწარმოების სენტიმენტალურ ხასიათზე მიუთითებენ, აღნიშნავენ მის მსგავსებას „ვისრამიანთან“: „როდესაც ფერიას უკანასკნელ საპასუხო წერილს კითხულობთ, გაგონდებათ ვისის წერილები რამინისადმი და ვარდულებულიანი თეიმურაზ პირველისა“.¹

შემდეგ ჯუმბერ ჭუმბურიძე აგრძელებს ამ ორი ნაწარმოების შედარებას ლექსიკის დონეზე და თვლის, რომ „ახალი ში-

¹ ტ. რუხაძე, იქვე, გვ.67.

ხის“ ლექსიკასა და მთელ პოეტურ აქსესუარს თითქმის აღარავითარი კავშირი არ აქვს თავის წყაროსთან. დავით ბატონიშვილის ნაწარმოებში ყოველივე ეს ძველი ქართული მწერლობიდან და ანტიკური მითოლოგიიდან არის ნასესხები. ასე მაგალითად, შიხის წერილებში ხშირად შეხვდებით: „მე ვიყავი ბუღბუღი, შენ ვარდი, შენგან არის არსება და სიცოცხლე ჩემი“ და სხვა; ასეთი აღმოსავლური ხატოვნებით აღსავსე წერილები „ღვთაებრივ ჟიულის“ არ მიუღია სენ-პრესაგან.

ანტიკურ სამყაროსთან დაკავშირებული ისეთი თქმები, როგორიცაა „თავი შენი მიეც ციკლოპებს“, „შენ მეცხრამეტე საუკუნის პენელოპა ხარ“, ანდა „ცირცეის ჭალაკში“ მოხეტიალე მიჯნურები, პლუტონი, პერკულესი და სხვ., რომლებიც ავსებენ ნაწარმოებს, „ახალი ელოიზას“ გმირებს უთუოდ ეხამუშებოდათ.

მეცნიერი სვამს საკითხს თუ რამდენად არის „ახალი შიხი“ სენტიმენტალური ნაწარმოები და მიიჩნევს, რომ „ახალი შიხის“ სიუჟეტის განვითარება, განსაკუთრებით კი მისი დასასრული, არ არის დამახასიათებელი სენტიმენტალური თხზულებებისათვის. სენტიმენტალისტს უყვარს ეფექტური დასასრული. თუ გადავხედავთ სენტიმენტალური ლიტერატურის ისტორიას, ამ მხრივ გამონაკლისს იშვიათად შევხვდებით. გამონაკლისი არც კარამზინის „საბრალო ლიზა“, რომლის გავლენაზეც ადრე მიუთითებდნენ. „ახალ შიხში“ სავსებით საწინააღმდეგო სურათი გვაქვს: აქ ყოველივე ბედნიერად და მშვიდობიანად მთავრდება, რაც ასე დამახასიათებელია „ვისრამიანის“ ტიპის აღმოსავლური რომანისათვის.

რაც შეეხება შიხის მიერ გლეხის ქალის ფერიას შეყვარებას, ეს არც ერთ ხელნაწერში არ დასტურდება. ყველა ხელნაწერში მხოლოდ წერილებია წარმოდგენილი. ეს მომენტი მხოლოდ „ახალი შიხის“ რუსულ თარგმანში ყოფილა მოცემული. ალექსანდრე ხახანაშვილის მოსაზრებისამებრ, სავსებით შესაძლებელია, რომ ყოველივე ეს მთარგმნელის, სერგი მიტროპოლსკის ნახელავი იყოს.¹ ის, რაც არ არის მოსალოდნელი დავით

¹ А. Хаканов, очерки по истории грузинской словесности, выпуск 3-й, 1901, стр. 335.

ბატონიშვილთან, მისი რუსი მთარგმნელის გულთან ახლოს უნდა ყოფილიყო. სერგეი მიტროპოლსკის, რუსეთში არსებული მაშინდელი მოდური ლიტერატურის ზეგავლენით, მართლაც შეეძლო ეს ელემენტი შეეტანა. ფაქტია, რომ „ახალი შიხის“ ქართული რედაქცია არ იცნობს ამ მომენტს.

ამგვარად, დავით ბატონიშვილი, რომელიც მაშინდელი რუსული და ევროპული მწერლობის გავლენას უდავოდ განიცდიდა, ბუნებრივია, რუსოს „ახალი ელოიზათი“ დაინტერესებულიყო. მაგრამ მან ამ ნაწარმოების მხოლოდ გარეგნული ფორმით ისარგებლა. დავით ბატონიშვილმა ეს ევროპული რომანი ჩვენი მწერლობის ტრადიციულ ხასიათს შეუფარდა და მას, ასე თუ ისე, ქართული ელფერი მისცა. ამ შემთხვევაში დაიკარგა „ახალი ელოიზას“ სტილური სახე და „ახალი შიხი“ წარმოადგა მკითხველის წინაშე როგორც „ვისრამიანის“ ან თუნდაც სხვა რომელიმე ქართული ნაწარმოების ანარეკლი,¹ - დაასკვნის ჯუმბერ ჭუმბურიძე.

ასე რომ ჯუმბერ ჭუმბურიძემ დაასაბუთა „ახალი შიხის“ გარეგნული კავშირი „ახალ ელოიზასთან“, რის საფუძველზეც შეიძლება ითქვას, რომ ჟან-ჟაკ რუსოს „ახალმა ელოიზამ“ გარკვეული ლიტერატურული იმპულსი მისცა დავით ბატონიშვილის „ახალი შიხის“ შექმნას, რაც ფაქტობრივად საქართველოში ევროპული აზროვნების დასაწყისად იქნა მიჩნეული.

მხატვრულ ძალთა ახალი აღმავლობა უწინარესად რომანტიკოსთა შემოქმედებაში გამოვლინდა. ახალი ძალით დაიწყო ალექსანდრე ჭავჭავაძემ ევროპული აზროვნების დანერგვა ქართულ კულტურულ ცხოვრებაში, ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქმედება კი მოასწავებდა „ევროპეიზმის“ საბოლოო დამკვიდრებას ქართულ მწერლობაში, რაც ფაქტობრივად აღმოსავლური პოეტიკის ზეგავლენის უარყოფასთან იყო დაკავშირებული. ილია ჭავჭავაძის მიხედვით, ალ. ჭავჭავაძე „უფრო ხშირად ცდილობდა მაგ ევროპეიზმის განვრცელებასა... გრ. ორბელიანი, გამაგრძელებელი ევროპეიზმისა, ნ. ბარათაშვილი ბრწყინვალე წარმომადგენელი ევროპეიზმისა“.²

¹ ჯ. ჭუმბურიძე, ქართული პროზის ისტორიიდან, თბ., 2001, გვ. 24-29.

² ილია ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. III, გვ. 457.

ორიგინალურ მწერლობაში „ევროპეიზმის დამკვიდრების“ გარდა ევროპული ნაკადის შემოსვლას გარკვეულად შეუწყობ ხელი საქართველოში პრესის დაარსებამ. ოციანი წლებიდან დაიწყო გამოსვლა გაზეთებმა „საქართველოს გაზეთი“ (შემდგომში „ქართული გაზეთი“), მოგვიანებით „ტფილისის უწყება-ნი“, პირველმა სალიტერატურო ჟურნალმა „სალიტერატურონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათანი“ სოლომონ დოდაშვილის რედაქტორობით... პრესის დაარსებამ ერთგვარი ბიძგი მისცა სალიტერატურო კრიტიკის გამოცოცხლებას, რომელმაც ეროვნული მწერლობის ანალიზის გარდა დაიწყო ევროპელი მწერლების ცხოვრებისა და შემოქმედების მიწოდება ქართველი მკითხველისათვის. მეცხრამეტე საუკუნის შუახანებიდან ქართველები უკვე კარგად იცნობდნენ რუსულ მწერლობას, გოეთეს, შილერის, ლესინგის, ჰაინეს, მოლიერის, ჰიუგოს, ბერანჟეს, შექსპირის, ბაირონის, დეფოს, დიკენსის, სენეკეიჩის, ოჟეშკოს, მიცკევიჩის და სხვა დიდ მწერალთა ცხოვრებასა და ღვაწლს. ევროპული დრამატული ნაწარმოებების თარგმნას დიდად შეუწყობ ხელი ქართული პროფესიული თეატრის დაარსებამ და მათმა დადგმებმა ქართულ სცენაზე. ქართულ სამყაროში ევროპული ნაკადის შემოსვლაში დიდი როლი შეასრულა ლიტერატურულმა სალონებმა, სადაც თავს იყრიდა ქართველი მოწინავე კულტურული საზოგადოება, რუსეთიდან გადმოსახლებული და სტუმრად ჩამოსული ევროპელი მოღვაწეები. აქ იკითხებოდა ქართული და ნათარგმნი თხზულებები, იდგმებოდა წარმოდგენები, იმართებოდა ინტელექტუალური სჯა-ბაასი... ამ სალონთაგან განსაკუთრებული მნიშვნელობისა იყო ალექსანდრე ჭავჭავაძის, რომან ბაგრატიონისა და მანანა ორბელიანის სალონები. სწორედ ამ უკანასკნელის სალონში გადაწყდა ქართული თეატრის ბედი და „საქართველოს გაზეთის“ გამოცემა. და ბოლოს, დაუსრულებელი ომებისა და ბრძოლებისაგან ქანცგაწყვეტილი ჩვენი ქვეყნისათვის რუსეთთან შეერთება გარკვეული დროის მანძილზე სიმშვიდეს მოასწავებდა ერთი მხრივ. ხოლო მეორე მხრივ კულტურულ, საგანმანათლებლო და მეცნიერული აღმავლობის საწინდარი იყო, რაც კარგად ჰქონდათ გააზრებული ქართველ მოღვაწეებს („განიხსნა გზა და ეშვათ ივერელთ სასოება, რომე

მუნიტ შევიდეს მათ შორის განათლება“, წერდა ალექსანდრე ჭავჭავაძე), აქ არაფერს ვამბობთ თავისუფლების დაკარგვით გამოწვეულ სევდასა და იმ შინაგან პრობლემებზე, რაც ამ თავისუფლების დაკარგვას მოჰყვა. რაც სათანადოდ აისახა კიდეც ჩვენს მწერლობაში, და რამაც მისი შინაარსი და ინდივიდუალობა განსაზღვრა.

მეცხრამეტე საუკუნის რუსული კულტურა მსოფლიოს ერთ-ერთი მოწინავე და პროგრესული კულტურა იყო. ამასთანავე, უპირველესად სწორედ რუსეთის გზით შემოდიოდა ევროპული ნაკადი ქართულ ლიტერატურაში. ასე რომ, რუსეთთან შეერთებამ თავისი დადებითი როლი შეასრულა ქართული კულტურის ისტორიაში. გარდა ამისა, დასახელებული საუკუნიდან დაიწყო ჩვენმა ქვეყანამ სავაჭრო-ეკონომიკური ურთიერთობა დასავლეთ ევროპის ქვეყნებთან, რასაც ბუნებრივია, კულტურულ ფასეულობათა გაცვლა-გამოცვლის გარეშე ვერ ჩაივლიდა.

ევროპული ნაკადის შემოსვლა ქართულ კულტურულ ცხოვრებაში მეცხრამეტე საუკუნის შუახანებიდან ერთი სიტყვით - ევროპეიზმით - აღინიშნა. იმ დროის არქიტექტურული სიახლის - თბილისის ოპერისა და ბაღეტიც თეატრის შენობის შესახებ მიხეილ თუმანიშვილი გაზეთ „კავკაზში“ წერდა „თბილისსა და მის ახლანდელ საზოგადოებრივ ცხოვრებას რომ ხედავ, შეიძლება თქვა, კავკასიის მთაგრეხილი უკვე აღარ მიჯნავს ევროპას აზიისაგან, რომ ახლა ევროპეიზმი მთელი თავისი გონებრივი გამოვლენით არხეინად მოკალათებულა და ინერგება აზიაში“. ¹ რამდენიმე წლის შემდეგ იგივე გაზეთში ნიკო ბერძენიშვილს აქვს ევროპეიზმის ცნება გამოყენებული წერილში, სადაც მიმოიხილავს ჟურნალ „ცისკარში“ გამოქვეყნებულ თარგმანებს - „ჩვენში, სადაც ევროპეიზმს ჯერ კიდევ მცირე წარმატება აქვს, რაღაც უცნაურად გვეჩვენება ეს გრაფები და გრაფინიები თავიანთი მჟღერი სახელებითო“. ² 1862 წელს კი „ცისკარის“ მასალის განხილვისას ილია ჭავჭავაძე ეხება ქართული ლიტერატურის განვითარების გზას, სადაც დავით გურა-

¹ „Кавказ“, 1852, № 12, გვ. 1.

² „Кавказ“, 1857, № 87, გვ. 444.

მიშვილი წარმოდგენილია იმ პოეტად, რომელმაც „სცადა... ევროპეიზმის შემოტანა ქართული ლექსის გამოთქმაში...“¹

ამდენად, რუსეთთან შეერთება, სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობათა განვითარება დასავლეთთან, პრესის დაარსება, სალიტერატურო კრიტიკის აღმავლობა, პროფესიული თეატრის აღორძინება, ლიტერატურული სალონების შექმნა, დეკაბრისტებისა და სხვა პროგრესულად მოაზროვნე ფენის საქართველოში გადმოსახლება ის ფაქტორებია, რომლებმაც განაპირობა ევროპული ნაკადის შემოსვლა მეცსრამეტე საუკუნის ქართულ ლიტერატურულ-კრიტიკულ აზროვნებაში. ეს პროცესი კი ერთობ სასურველი იყო საქარველოსათვის, ვინაიდან იმ პერიოდში სწორედ ევროპული ცივილიზაცია იყო მოწინავე და პროგრესული.

ევროპეიზმის პრობლემა ქართულ ლიტერატურაში თეიმურაზ პირველიდან ნიკოლოზ ბარათაშვილამდე, ფუნდამენტურად აქვს შესწავლილი დავით ლაშქარაძეს. ქართულ ლიტერატურისმცოდნეობაში ასევე შესწავლილია კონკრეტულ ევროპელ მწერალთა აღქმის თავისებურებანი ქართული ლიტერატურის მიერ. კერძოდ, „ბერანჟე ქართულ ლიტერატურაში“ (ლევან ასათიანი), „დანტე ქართულ ლიტერატურაში“ (დალი ინწკირველი), „ჰაინრიხ ჰაინე ქართულ ლიტერატურაში“ (ვენერა კავთიაშვილი), „ბაირონი და XIX საუკუნის ქართული მწერლობა“ (მაყვალა კუჭუხიძე) „ჩარლზ დიკენსი და უილიამ თეკერეი ქართულ მწერლობაში“ (მარიკა ოძელი)..., შედარებით ასპექტშია შესწავლილი სხვადასხვა საკითხი „ქართული რომანტიზმის ტიპოლოგიის საკითხები“ (თამარ ნუცუბიძე), „ინგლისური რომანტიკული პოეზია და XX საუკუნის ქართული ლიტერატურა“ (ცაცა ბენაშვილი)..., ორმხრივ ლიტერატურულ პროცესს ეხება „ნარკვევები გერმანულ-ქართულ ლიტერატურულ კავშირებზე“ (შოთა რევიშვილი), „ქართულ-ფრანგული ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიისათვის“ (დავით ფანჩულიძე), „ქართულ-ინგლისური ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიისათვის“ (მარიკა ოძელი) და სხვა.

¹ ი. ჭავჭავაძე, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. III, გვ. 457.

წინამდებარე მონოგრაფია მოკრძალებული წვლილია ამ პრობლემატიკაში. ავტორის მიზანია წარმოაჩინოს მეცხრამეტე საუკუნის ქართველ საზოგადო მოღვაწეთა მიმართება ევროპულ კულტურასთან; ის, თუ რამდენად მისაღები და ახლობელი იყო მათთვის ევროპული აზროვნება და რამდენად სასურველი მისი შემოტანა საქართველოში. ასევე გაანალიზებულია ის კრიტიკული მასალა, სადაც ასახულია ქართველი მოღვაწეების დამოკიდებულება ევროპულ მწერლობასთან და ის მეთოდები, რომელსაც იყენებდა ჩვენი სალიტერატურო კრიტიკა ქართველი საზოგადოებისათვის ევროპული აზროვნების, ევროპული ლიტერატურის გასაცნობად. ასევე განხილულია, მეცხრამეტე საუკუნის ქართული მწერლობის მიმართება მსოფლიო ლიტერატურაში არსებულ მარადიულ თემებთან და მათი რეალიზაციის საკითხი ეპოქის ქართულ ლიტერატურაში.

ასეა მოაზრებული საკითხთა წრე, რომელშიც წარმოჩნდება მეცხრამეტე საუკუნის ქართველ მწერალთა და კრიტიკოსთა მიმართება ევროპულ აზროვნებასთან.

ევროპის სიმდიდრეს კულტურული და ენობრივი მრავალფეროვნება წარმოადგენს. პოლიკულტურული და მრავალენოვანი ევროპის თანაცხოვრებისა და თანაარსებობის პრინციპებიდან გამომდინარე, ევროგაერთიანების ერთ-ერთი სერიოზული პოლიტიკური მიზანია ევროპაში ენობრივი და კულტურული მრავალფეროვნების შენარჩუნება, ენობრივი და კულტურული ტოლერანტობის მხარდაჭერა. აქედან გამომდინარე განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენს (მით უფრო, რომ საქართველო დღეს ევროკავშირისაკენ მიისწრაფვის) კიდევ ერთხელ ყურადღების გამახვილება იმ პერიოდზე, როდესაც საქართველო კულტურულ ორიენტაციას იღებდა ევროპისაკენ. კიდევ ერთხელ ცხადჩანდა ქართველ მოღვაწეთა ტიტანური შრომისა ევროპული განათლების, ევროპული ენების, ევროპული მწერლობის შემოსატანად და ორიგინალური კულტურის ევროპაში გასატანად, საიმიხედო, რათა ქართული კულტურა სისხლხორცეულად ყოფილიყო ჩართული ევროპულ კულტურულ პროცესში, რაც სრულიად არ გამორიცხავდა მისი თავისთავადობის შენარჩუნებას.

XIX საუკუნის ქართული მოღვაწეები და ეპროკული ლიტერატურა

XIX საუკუნე ქართული ლიტერატურის ისტორიის ძალზე მნიშვნელოვანი პერიოდია. საუკუნის დასაწყისის რომანტიკული ზედვა რეალისტურმა აზრმა შეცვალა და ორივემ ცოცხლად ასახა თავისი დრო თუ ისტორიული წარსული.

1. ეპროკული რომანტიზმი და ქართველი რომანტიკოსები

რომანტიზმი, როგორც ლიტერატურული მიმართულება, ეპროკული მოვლენაა. იგი საკუთარი თეორიით შეიარაღებული, XVIII საუკუნის ბოლო ათეული წლებიდან იწყებს არსებობას. რომანტიზმმა საფუძვლად ზეპირსიტყვიერება, შუასაუკუნეობრივი კულტურა და ლიტერატურა აღიარა და დაუპირისპირდა კლასიციზმს, რომელიც ანტიკურ ლიტერატურას ეფუძნებოდა, მისდევდა არისტოტელესა და ჰორაციუსის პრინციპებს, რეალურსა და სასურველს ერთგვარად აიგივებდა და ეპოქალურ სინამდვილეს უფრო სასურველის კუთხიდან წარმოაჩენდა. ეყრდნობოდნენ რა რომანტიზმის ზოგადეპროკულ საფუძველს, იმ ეპროკელმა ერებმა, რომლებსაც მდიდარი სამწერლობო ტრადიციები ჰქონდათ, შეძლეს შეექმნათ თავისთავადობით აღბეჭდილი რომანტიკული მწერლობა. ამის ერთ-ერთი დადასტურებაა ინგლისური რომანტიზმი. შექსპირისა და რომანტიკული სკოლის ურთიერთდამოკიდებულების შესახებ ბრუნეტიერი წერდა, რომ ჩვეულებრივ გერმანულ გავლენებს მიაწერენ იმას, რაც ჩვენი აზრით, ინგლისურს განეკუთვნება. არა მხოლოდ „ჰამბურგული დრამატურგიის“ ავტორი^{*} იყენებდა შექსპირს, როგორც იარაღს ვოლტერის, რასინისა და კორნელის წინააღმდეგ, არამედ

* „ჰამბურგული დრამატურგიის“ ავტორია გერმანელი მწერალი გოტჰოლდ ლესინგი.

შეიძლება ითქვას, რომ ინგლისურ ლიტერატურასთან შეხებამ გამოარკვია ხანგრძლივი ძილისაგან გერმანული ლიტერატურა და გონება. თანამედროვე გერმანული მწერლობა მომდინარეობს არა შვეიცარულიდან ან შვაბურიდან, არამედ ინგლისურიდან.¹ დიდი ტრადიციების მქონე ინგლისურმა ლიტერატურამ თუ სხვა ქვეყნის მწერლობაზე იქონია გარკვეული ზემოქმედება, ცხადია ინგლისური რომანტიზმის აღმოცენებას მყარი ეროვნული საფუძველი ჰქონდა. რომანტიკული ლიტერატურის მკვლევარი ლილიან ფერსტი მიუთითებს, რომ ინგლისური რომანტიზმის განვითარებაზე არ მოუხდენია დიდი გავლენა კონტინენტური ევროპის ლიტერატურას. მართალია, საკმაოდ მრავალრიცხოვანი თარგმანები იყო ფრანგულიდან და გერმანულიდან, მაგრამ ეს კავშირები მნიშვნელოვანი იყო უფრო რაოდენობრივი თვალსაზრისით, ვიდრე თავიანთი სიღრმით და საეჭვოა, რომ მათ რაიმე გადამწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონოდათ. ინგლისურ მწერლობას ფაქტობრივად არ ესაჭიროებოდა სხვათა რომანტიკული აზრებისა და გრძნობებისაგან რაიმე ინსტრუქციების მიღება, რადგან შექსპირში, მილტონში, იუნგში, პერსიში და რიჩარდსონში მან გაცილებით მეტი რამ ჰპოვა, ვიდრე რაიმე შემოიტანა შილერიდან, გოეთედან თუ რუსოდან.² თუმცა არის მოსაზრება, რომ არც ინგლისური რომანტიზმი განვითარებულა მთლად იზოლირებულად. კერძოდ, ინგლისელი რომანტიკოსების — ბაირონისა და კოლრიჯის შემოქმედებაზე გარკვეული გავლენა მოახდინა გერმანულმა რომანტიკულმა მსოფლმხედველობამ. ძალიან ფრთხილად მსჯელობს ამ საკითხის შესახებ სამუელ ტეილორ კოლრიჯის შემოქმედების მკვლევარი მანანა გელაშვილი — „წარმოდგენის კონცეფცია კოლრიჯს გააზრებული ჰქონდა ჯერ კიდევ მანამდე, სანამ ის გაეცნობოდა გერმანულ ფილოსოფიას, კერძოდ კი ფ. შელინგის ნაშრომებს. თუმცა საეჭ-

¹ Т. Брунстьер, Европейская литература в XIX в., М., 1900, гл. 6-7.

² Comparative Literature, edited by A. Aldrige, L., 1969, гл. 76. დამოწმებული გაქვს თ. ნუცუბიძის ნაშრომად „ქართული რომანტიზმის ტიპოლოგიის საკითხები“, თბ., 1981, გვ. 4.

ვო არ არის ისიც, რომ კოლრიჯისათვის ამ საკითხის საბოლოოდ გადაწყვეტაში გერმანელი ფილოსოფოსის თვალსაზრისმა დიდი როლი შეასრულა¹, მაგრამ „განა კოლრიჯის პოეზია უფრო ნაკლებ „ინგლისურია... იმის გამო, რომ მან გერმანული რომანტიზმის გავლენა (და თანაც საკმაოდ დიდი გავლენა) განიცადა?“² სვამს კითხვას კახა კაციტაძე. თამარ ნუცუბიძე განაგრძობს ლილიან ფერსტის აზრს და მისი ანალოგიით მსჯელობს ქართულ რომანტიზმზე „თუ შექსპირისა და იუნგის ტრადიციას გადაწყვეტი მნიშვნელობა ჰქონდა უორდსუორთისა და ბაირონის ეპოქის ინგლისური პოეზიისათვის, არც ქართული რომანტიზმი გაპყოლია ლიტერატურულ „პროგრამებსა“ და მანიფესტებს, ხოლო ზოგადრომანტიკულ მსოფლგანცდას არ ეუცხოებოდა რუსთაველის, გურამიშვილისა და სასულიერო ლირიკის ტრადიციები“³. ამ აზრს ჩვენ სრულად ვერ გავიზიარებთ და ვეთანხმებით მანანა კაკაბაძის თვალსაზრისს, რომლის თანახმადაც ქართული რომანტიზმის საფუძვლებზე მსჯელობა არ იქნება სრული, თუ მის ეროვნულ სულს, უძველეს თქმულებებსა და სიმღერებში გამოხატულს არ მივიღებთ მხედველობაში. სწორედ ეს სიმღერები, ზღაპრები, თქმულებები კვებავდა ქართველი რომანტიკოსების სულიერ სამყაროს.⁴ ქართული რომანტიზმის ეროვნული საფუძვლების კვლევას ზეპირსიტყვიერე-

¹ Гелашвили М.А., Особенности творческого метода СТ. Кольриджа, Автореферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Тб., 1983, გვ. 5.

² კ. კაციტაძე, ქართული რომანტიზმის ფილოსოფიური საფუძვლები და გრიგოლ ორბელიანი, სჯანი, I, თბ., 2000, გვ. 88.

³ თ. ნუცუბიძე, „ქართული რომანტიზმის ტიპოლოგიის საკითხები“, თბ., 1981, გვ. 5-6.

ფრიდრიხ შელინგი თვლიდა, რომ მითოლოგია ხელოვნების აუცილებელი პირობა და პირველადი მასალაა. ფრიდრიხ შლეგელმა ეს აზრი უფრო განავრცო და პოეზიის მასალად გამოაცხადა არა მარტო მითოსი, არამედ თქმულება, ლეგენდა, ერის ისტორიულ წარსულთან დაკავშირებული ყველა გადმოცემა. სწორედ ამ პრინციპებს ემყარება მანანა კაკაბაძის მსჯელობა ქართულ რომანტიზმთან მიმართებაში და გათვალისწინებულია მეცხრამეტე საუკუნის საქართველოს ისტორიული ფონი. ეს უკანასკნელი კი არ ჩანს თამარ ნუცუბიძის მოსაზრებაში.

ბაში, ძველ ქართულ სასულიერო პოეზიაში, ეეფხისტყაოსანში, აღორძინებისა და გარდამავალი ხანის ლიტერატურაში მანანა კაკაბაძე მიჰყავს ლოგიკურ დასკვნამდე – ფოლკლორულ მასალასა და ეროვნულ მწერლობასთან ერთად ქართული რომანტიზმის საფუძველი ევროპული და რუსული რომანტიკული ლიტერატურაა. ევროპულ განათლებას ქართველი რომანტიკოსები უმეტესად რუსეთის გზით ღებულობდნენ. ამავე გზით შემოდის მათ ცნობიერებაში რომანტიზმი¹. (ხაზგასმა ჩენია, დ.მ.).

რომანტიზმის მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაში დიდი წვლილი შეიტანა გერმანული კულტურის გამოჩენილი წარმომადგენლის ფრიდრიხ შლეგელის შრომებმა და მხატვრულმა თხზულებებმა. ფრიდრიხმა თავის ძმასთან ვილჰელმ შლეგელთან ერთად დააარსა გერმანული რომანტიზმის ძირითადი ბეჭდვითი ორგანო „ათენეუმი“ და იენაში შექმნა ძლიერი რომანტიკული დაჯგუფება, სადაც გაერთიანებული იყვნენ პოეტი ნოვალისი, დრამატურგი ლუდვიგ ტიკი, ცნობილი ფილოსოფოსები. მათმა იდეებმა გავლენა იქონია ევროპული რომანტიზმის მსოფლმხედველობის ჩამოყალიბებაზე. ამ იდეებმა ასევე გარკვეული ტრანსფორმაცია განიცადა განსხვავებული ისტორიულ-ეროვნული საფუძვლის მქონე ევროპულ ქვეყნებში. ქართველ რომანტიკოსებს არ ჩამოუყალიბებიათ თეორიული მოსაზრებები ქართული რომანტიზმის რაობის შესახებ. ამის შესახებ ფართოდ მსჯელობს იუზა ევგენიძე და ცდილობს ახსნას ის მიზეზები, რაც ხელს უშლიდა ქართველ რომანტიკოსებს თეორიულად გაეანალიზებინათ ეროვნული რომანტიზმი. ამის მთავარ მიზეზად მკვლევარი ბეჭდვითი ორგანოს არ არსებობას მიიჩნევს. როგორც კი გამოცა სოლომონ დოდაშვილმა „სალიტერატურონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათანი“, იქვე მოათავსა მან წერილი ქართული ლიტერატურის შესახებ, მაგრამ შეწყდა თუ არა ამ ორგანოს გამოცემა, ჩაკედა თეორიულ საკითხებზე მსჯელობის შესაძლებლობაც, წერს ავტორი და აგრძელებს მსჯელობას, იმის თაობაზე რომ თეორიული თვალსაზრისის ჩა-

¹ მ. კაკაბაძე, ქართული რომანტიზმის ეროვნული საფუძვლები, თბ., 1983.

მოყალიბებაში 1832 წლის შეთქმულების შედეგებმა მრავალ ნიჭიერ ქართველ მწერალს შეუშალა ხელი და შემოქმედებითი ატმოსფეროს ნაცვლად ბედმა მათ რუსეთის შორეულ გუბერნიებში სასჯელის მოხდა არგუნა, ზოგიერთი კი იძულებული შეიქნა კალმის ნაცვლად ხმალი აეღო ხელში და შამილის წინააღმდეგ მიმართულ ბრძოლებში ჩაბმულიყო. ბეჭდვის პირობები ორმოცდაათიანი წლებიდან განახლდა და ამ დროისათვის რომანტიზმზე მსჯელობა ან მოძველებული აღმოჩნდა მათთვის ვინც გადარჩა, ან რეალისტური თვალთახედვით შეაფასა ლიტერატურული მოვლენები, ან მკვეთრად არ გამოიჯნა საკუთარი ლიტერატურული პოზიცია ეპოქის წინაშე მდგარი ახლებური მოთხოვნებიდან. ამ რიგის და ზოგი სხვა ფაქტორი (პიროვნული, სოციალური თუ შემოქმედებითი) აპირობებდა იმ გარემოებას, რომ „თეორიული სახე, გაფორმება, სისტემური თვალსაზრისი ქართული რომანტიზმისა და საზოგადოდ ლიტერატურისა და ხელოვნების ფაქტების მიმართ, ქართველმა რომანტიკოსებმა თავის დროზე ვერ გამოავლინეს“.¹

ქართველი რომანტიკოსების შესახებ გერონტი ქიქოძე წერდა, რომ ისინი უფრო შუა საუკუნეების ოსტატებს ჰგავდნენ, ვიდრე პროფესიულ მწერლებს, მათი ლექსები მხოლოდ ხელნაწერებით ვრცელდებოდა, არც ერთ მათგანს პონორარიც კი არ ჰქონდა მიღებული. „ისინი უფრო ერთ ლიტერატურულ ოჯახს წარმოადგენენ, ვიდრე ლიტერატურულ სკოლას ან მიმართულებას თანამედროვე გაგებით: ისინი ურთიერთშორის ნათესაობით ან მეგობრობის გრძნობით არიან დაკავშირებულნი...“² გერონტი ქიქოძის ეს მოსაზრება გვინდა გავაგრძელოთ გრიგოლ კიკნაძის აზრით, რომ ამგვარ პირობებში მოსალოდნელი იყო ისეთი თხზულებების შექმნა, რომლებშიც მწერალი არ გასცდებოდა მახლობელ ადამიანებს, თავისი ადრესატების, ვიწრო წრის ინტერესთა ფარგლებს. მაგრამ სინამდვილეში ეს ასე არ მოხდა! ამიტომ აქვს უფრო მეტი ღირებულება ჩვენი რო-

¹ ი. ევგენიძე, ქართული რომანტიზმის საკითხები, თბ., 1982, გვ. 84-85.

² გ. კიკნაძე, ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორია, თბ., 1956, გვ. 282.

მანტიკოსების შემოქმედებაში გამჟღავნებულ სოციალურ ტენდენციებს...¹ ამ მსჯელობებისა და რომანტიკოსთა პოეზიის შესწავლის საფუძველზე შეიძლება დავძინოთ, რომ ქართველმა რომანტიკოსებმა შეძლეს თავიანთი სატიკურის, იქნებოდა ეს ეროვნული, პიროვნული თუ სოციალური, ისეთი განზოგადება და ისეთი მხატვრული ასახვა, რომ გამოვიდნენ ლოკალური ჩარჩოებიდან და ევროპულ რომანტიზმს შეეხმიანენ. სოლომონ დოდაშვილის ხსენებული ნაშრომი „მოკლე განხილვა ქართული ლიტერატურისა (ანუ სიტყვიერებისა)“, ფაქტობრივად ქართული ლიტერატურის მიმოხილვის პირველ ცდას წარმოადგენდა, რამაც დიდი როლი ითამაშა ქართული სალიტერატურო კრიტიკის შემდგომ განვითარებაში. ამ წერილის ძირითადი მიზანი იყო ქართულ ენაზე არსებული მრავალი მშვენიერი თხზულების წარმოჩენა, „რომელიცა აქამომამდე წყვდიადსა შინა სიბნელისა-სა დაფარული იყო მხედველობათაგან განათლებულის ევროპი-სათა“.²

ფრიდრიხ შლეგელის „ძველი და ახალი ლიტერატურის ისტორია“ რომანტიზმის ერთ-ერთ მანიფესტად ითვლება. მის ამ შრომას იცნობდა თვალსაჩინო ქართველი მოღვაწე, რომანტიკოსი გრიგოლ ორბელიანი. ეს ჩანს მისი მსჯელობიდან „ფსალმუნი არის თავისუფალი აღვლენა სულისა ღვთისადმი“, მე მგონია კანონის საწინააღმდეგო არაფერია, მე იგი ამოვიწერე შლეგელიდან, იგი ჩემი შეთხზული არ არის, მხოლოდ ქართულად ვთარგმნე“... აკაკი გაწერელიას მიაჩნია, რომ გრიგოლ ორბელიანი აქ ეხება შლეგელის პირველი რუსული გამოცემის 179-184-ე გვერდებს. გრ. ორბელიანის პირადი წერილებიდან ჩანს, როგორ განიცდიდა იგი „ნემენცური და ფრანციცური“ ენების

¹ გ. ქიქოძე, წერილები, ესეები, ნარკვევები, თბ., 1985. გვ. 303.

² ხ. დოდაშვილი, თხზულებანი, ა. ბოჭორიშვილისა და ს.ხუციშვილის რედაქციით, თბ., 1961, გვ. 198.

უცოდინარობას და რაოდენ აუცილებლად მიაჩნდა მათი ცოდნა, რათა დედანში წაეკითხა ევროპელ მოღვაწეთა ნააზრევი.*

ამ ბოლო დროს ფილოსოფოსმა კახა კაციტაძემ ყურადღება მიაქცია ფრიდრიხ შლეგელის ზემოაღნიშნულ თხზულებას და ვარაუდობს, რომ მისი სპეციალური კვლევა ქართული რომანტიზმის გენეზისის საკითხებს შეიძლება დაუკავშირდეს. ნაშრომში „ქართული რომანტიზმის ფილოსოფიური საფუძვლები და გრიგოლ ორბელიანი“, იგი ძირითადად სამ საკითხს წარმოაჩენს რომანტიზმში ისტორიულ წარსულს, ბუნებას, გრძნობასა და სიღრმისეული მსჯელობის შედეგად გამოაქვს დასკვნა, რომ ქართველი რომანტიკოსები, კერძოდ, გრიგოლ ორბელიანი და სოლომონ დოდაშვილი, იცნობდნენ რომანტიზმის მთავარ იდეოლოგთა (ფრ. შლეგელი, ფრ. შელინგი, ფიხტე) ძირითად პრინციპებს, რაც მათი ნაწერებით, გრიგოლ ორბელიანის ლექსებითა და ცშოკეს მოთხრობის „მაცდუნებელის“ მისეული თარგმანით დასტურდება.

XIX საუკუნის ოციანი წლებიდან რუსულ ფილოსოფიურ აზროვნებაში შელინგიაწიანელობამ იწყო დამკვიდრება, მაგრამ რუსეთის რეაქციონერ მმართველთა მიერ იდეენებოდა. ფილოსო-

* 1834 წლის 16 მაისს გრ. ორბელიანი სწერდა ილია ორბელიანს “შენმა გაზრდამ, რომ ნემენცურის ენის უცოდინრობა ძალიან ბევრს მაკლებს მე და ეხლა სიბურის დროს მინდა მისი სწავლა...” 1835 წელს გაგზავნილ წერილში იგი ურჩევს “ეინძლო ილიკო. რომ ნემენცური და ფრანციული რაც კი გისწავლია, არ დაივიწყო... ეგ ორი ენა არის ფრიად განათლებულის და სწავლულის ხალხისა და არის ძალიან ხმარებული რუსეთში საზოგადოებისაგან... თუ გინდა გამოგიგზავნი ნემენცურს სლოვარს”.

საინტერესოა ასევე ნიკოლოზ ბარათაშვილის მეგობრის ილია ორბელიანის წერილის გახსენება “დირექტორმა გვითხრა, რომ ვისაც სურს თათრული (თურქული) ენა ისწავლოს, და ვისაც სურს გერმანული, ზოლო ფრანგული ენა კი ყველამ უნდა შეისწავლოს. მე გერმანულს ვსწავლობ... გერმანულს ჩვენს სკოლაში მხოლოდ ოთხნი ვსწავლობთ: მე, ტიტაკო (ნიკოლოზ ბარათაშვილი), ბაგრატიონ-დავითიშვილი და მელიქიშვილი (ლევანი). ეხლა ჩვენ გერმანულად ვკითხულობთ და ეწერათ ისევე, როგორც რუსულად და ჩქარა დავიწყებთ გრამატიკას... ფრანგულადაც აგრეთვე კარგად ვკითხულობთ და ამას წინათ გრამატიკაც დავიწყეთ...” (ნიკოლოზ ბარათაშვილი, ლექსები, პოემები, წერილები, თბ., 1939, გვ. LXXXIV).

ფოსი გალიჩი, პუშკინის მასწავლებელი ლიცეუმში, განდევნეს პეტერბურგის უნივერსიტეტიდან იმიტომ, რომ მან გაუკრიტიკებლად გადმოსცა შელინგის აზრები. კახა კაციტაძე ამ ვითარებით ხსნის იმ ფაქტს, რომ შელინგიანობასთან სიახლოვის მიუხედავად სოლომონ დოდაშვილი არსად იხსენიებს შელინგს.

მაგრამ შელინგის სახელს ვხვდებით გრიგოლ ორბელიანის შემოქმედებაში, უფრო ზუსტად კი ცშოკეს მოთხრობის თარგმანში, სადაც ვკითხულობთ - „გიკითხავსთ თხზულება შელინგისა?“ - „მიკითხავს“ მიუგო წითელკაბიანმა. „მაშა თქვენის ღიმილითა რაი უნდა გამოვთქვათ?“ - ესე, რომ თქვენი შელინგი არს მახვილგონიერი, მელექსე, რომელიცა ოცნებობითა თვისთა პრაცხს ჭეშმარიტებად მხოლოდ ამით, რომ ვერავინ პასუხობს სხვაგვარად თუ არა ესრეთითავე ოცნებითა, რომელთა თანაც საჭირო არის კვალად უმეტესი მახვილგონიერება“. კახა კაციტაძე აგრძელებს, რომ ამ ციტირებას ცშოკეს მოთხრობაში შელინგის კრიტიკა მოსდევს ყოველდღიური თვალსაზრისით (ან, შესაძლოა, კანტის ან ფიხტეს პოზიციებიდან) და დასძენს, რომ გრიგოლ ორბელიანისათვის არა მარტო შლეგელის თხზულება იყო ცნობილი, არამედ შელინგის არსებობაც და შესაძლოა მისი ნააზრევიც, თუნდაც სოლომონ დოდაშვილის მეშვეობით.

სოლომონ დოდაშვილის ჩასვლა პეტერბურგში ემთხვევა რუსეთში შელინგიანობის გავრცელებას. კ. კაციტაძის მტკიცებით, ს. დოდაშვილი გერმანული კლასიკური იდეალიზმის იდეებს უცხოენოვანი შრომებითაც ეცნობოდა. იგი იცნობდა კანტის გერმანულენოვან და შელინგიანული მოაზროვნის ი. შადის ლათინურად შესრულებულ შრომებს ლოგიკაში.

კვლევა იმისა რამდენად ძლიერი იყო გერმანელ ფილოსოფოსთა პრინციპების გავლენა ქართულ რომანტიზმზე არ დაუსახნია მიზნად კ. კაციტაძეს. ერის ისტორიასთან დაკავშირებულ საკითხს გრიგოლ ორბელიანთან მიმართებაში მეცნიერი ამგვარად აყალიბებს ერის ისტორიული წარსულის განდიდება, რაც გრიგოლ ორბელიანის შემოქმედების ერთი არსებითი მოტივია, საერთოდ დამახასიათებელია რომანტიკული მსოფ-

ლმხედველობისათვის. მის მიერ ქართველი ხალხის ისტორიული წარსულის განდიდება განპირობებულია არა მარტო ობიექტური ფაქტორით (XIX საუკუნის პირველი ნახევრის საქართველოს კულტურულ-პოლიტიკური ვითარებით), არამედ სუბიექტური ფაქტორითაც, ესე იგი იმით, რომ გრიგოლ ორბელიანი იცნობდა ზოგადრომანტიკულ მსოფლმხედველობას, რომლის ერთ-ერთი მთავარი იდეოლოგი ფრიდრიხ შლეგელი იყო. ცნობილია, რომ იენელი რომანტიკოსების ინტერესს წარმოადგენდა ნებისმიერი ეროვნული კულტურის თვითმყოფადობის დაცვა და პროტესტი ეროვნული განსხვავებების ნიველირების წინააღმდეგ. ამასთან დაკავშირებით საგულისხმოა სოლომონ დოდაშვილის პოზიცია, რომლის თანახმადაც მწერლობას ხელეწიფება სრულიად სხვა, ისტორიულად დაშორებული ეპოქის წარმოჩინება. ისტორიული წარსულის პოეტური გადააზრების შესახებ საუბრისას დავით ლაშქარაძე დასძენს, რომ საიდანაც არ უნდა მომდინარეობდეს ეპიკური “სადღეგრძელოს” მოტივი, სტრუქტურა თუ ლირიკულობა, როგორც თავისი ფორმით, ასევე თავისი მოტივებით, იგი ახალი მოვლენა იყო ევროპეიზმის გზაზე დამდგარი ქართული მწერლობისათვის.¹

ახლა თვალი გავადევნოთ კახა კაციტაძის მსჯელობას ბუნების აღქმაზე რომანტიკოსთა შემოქმედებაში. მისი მოსაზრების თანახმად, გრიგოლ ორბელიანის და არა მარტო მის შემოქმედებაში, ბუნების გაგებაც შეიძლება განპირობებული იყოს არა მარტო ობიექტური, არამედ სუბიექტური ფაქტორითაც, ე.ი. იმით, რომ ქართული რომანტიზმის წარმომადგენლებისათვის, ყოველ შემთხვევაში, გრიგოლ ორბელიანისა და სოლომონ დოდაშვილისათვის ცნობილი იყო შელინგ-შლეგელის მოძღვრება ბუნებაზე, როგორც აბსოლუტურის მანიფესტაციაზე. მით უფრო, რომ ისტორიისა არ იყოს, საქართველოს ბუნებაც იძლევა სრულ შესაძლებლობას ასეთი გაგებისათვის.²

¹ დ. ლაშქარაძე, ლიტერატურული მერიდიანები, თბ., 1988, გვ. 227-228.

² კ. კაციტაძე, ქართული რომანტიზმის ფილოსოფიური საფუძვლები და გრიგოლ ორბელიანი, სჯანი, I, თბ., 2000, გვ. 82.

დავით ლაშქარაძე ტიპოლოგიურად იკვლევს ბუნებას რომანტიკოსების შემოქმედებაში და ეს კვლევა მას საფუძველს აძლევს დაასკვნას, რომ ბუნების და საზოგადოებრივი ცხოვრების ასეთი დაპირისპირება ტიპოლოგიურად ანათესავებს გრიგოლ ორბელიანის პოეზიას XIX საუკუნის ევროპული ლიტერატურის თვალსაჩინო წარმომადგენელთა შემოქმედებასთან. შემდეგ ტიპოლოგიურ კვლევას იგი აგრძელებს რომანტიკოსთა მიერ სიყვარულის გაგებასთან დაკავშირებით და აღნიშნავს, რომ გრიგოლ ორბელიანი ახალი ფსიქოლოგიის ადამიანად, ახალი ხედვის პოეტად და ქართულ ლიტერატურაში „ევროპეიზმის გამგრძელებლად“ გვევლინება სიყვარულის თემაზე დაწერილ ლექსებშიც, ამ გრძნობის გაგებისა და გამოსახვის სფეროშიც.¹

ამ საკითხთან დაკავშირებით გერმანელ ფილოსოფოსთა ნააზრევის განხილვისას კახა კაციტაძე წერს, რომ იდუმალის რომანტიკული ინტერესიც სამყაროს უკავშირდება, როგორც აბსოლუტის მანიფესტაციას და გაგებას, რომლის თანახმადაც აბსოლუტი თავის თავში ამოუწურავია და შესაბამისად, ამოუწურავია მისი გამოვლინების ფორმებიც. თუ გრიგოლ ორბელიანთან გვხვდება რომანტიკული ინტერესი იდუმალისა, სავარაუდოა, რომ ეს ფაქტი გამოწვეულია იმითაც, რომ იგი იცნობდა ფრიდრიხ შლეგელის შრომას, მით უფრო, რომ „დაფარული“, „გაცხადებული“ და „დაფარულის გაცხადება“ ქართული აზროვნების ერთ-ერთი უძველესი არქეტიპია.²

ამგვარად, ფილოსოფიურმა მეცნიერებამ სცნო, რომ მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისის ქართველი რომანტიკოსები, უპირველესად გრიგოლ ორბელიანი და სოლომონ დოდაშვილი იცნობდნენ რომანტიკული მსოფლმხედველობის იდეოლოგთა ძირითად პრინციპებს. ლიტერატურათმცოდნეობითი კვლევა კი ადასტურებს, რომ გრიგოლ ორბელიანი სრულიად ახალი ხედვის პოეტი და ქართულ მწერლობაში ევროპული ლიტერატურ-

¹ დ. ლაშქარაძე, ლიტერატურული მერიდიანები, თბ., 1988, გვ. 249

² კ. კაციტაძე, ქართული რომანტიზმის ფილოსოფიური საფუძვლები და გრიგოლ ორბელიანი, სჯანი, I, თბ., 2000, გვ. 85.

რული გემოვნების ერთ-ერთი დამხერგავია. რაც შეეხება დიდ ქართველ განმანათლებელს სოლომონ დოდაშვილს, იგი ევროპის დიდი წარმატების ერთადერთ საფუძვლად სწავლა-განათლებას მიიჩნევდა, საქართველოს კულტურულ აღმავლობას ქვეყნის ევროპული გზით განვითარებასთან აკავშირებდა და საქართველოში ევროპული განათლების დამკვიდრებისა და გავრცელებისათვის ილწვოდა. იგი ასევე დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა ქართული კულტურის ევროპაში გატანას, მთელი მისი მოღვაწეობა მიმართული იყო დიდი მიზნისაკენ „რათა ევროპამან ოდესმე სცნას ივერია საშვალობითა წერილთა სარწმუნოთა“.¹

როგორც ზემოთ გვქონდა შენიშნული, ამ მიზნის რეალიზაცია მან დაიწყო ჟურნალში „სალიტერატურონი ნაწილნი ტფილისის უწყებათანი“, რომლის 1-2 ნომერში გამოაქვეყნა „მოკლე განხილვა ქართული ლიტერატურისა, ანუ სიტყვიერებისა“. ეს წერილი საქართველოში ცარიისტული რეჟიმის დამკვიდრების შემდეგ პირველი იყო, რითაც დაიწყო საქართველოს ფარგლებს გარეთ ქართული კულტურის გატანა. როგორც ჯუმბერ ჭუმბურიძე მიუთითებს, ეს წერილი მაშინვე გადაბეჭდა „ტიფლისსკიე ვედომოსტიმ“ (1832 № 1) და შემდეგ „მოსკოვსკიე ვედომოსტიმ“ (1832, № 10), ხოლო ჟარი დე მანსის წიგნს „ძველი და ახალი ლიტერატურის, მეცნიერების და ხელოვნების ისტორია“ (1836, ნაწ. II, ი. მიკლაშევიჩის თარგმანი), იგი დაურთეს დამატებად.²

იმ მოსაზრებას, რომ ქართველი რომანტიკოსები იცნობდნენ რომანტიკული მსოფლმხედველობის ძირითად დებულებებს და, რომ გერმანულმა რომანტიზმმა გარკვეული გავლენა მოახდინა ქართულ რომანტიზმზე, ამ უკანასკნელის ღირსება, როგორც ეროვნული მოვლენისა, ოდნავადაც არ მცირდება. კახა კაციტაძე სვამს ასეთ კითხვას „განა კოლრიჯის პოეზია უფრო

¹ ს. დოდაშვილი, თხზულებანი, ა. ბოჭორიშვილისა და ს.ხუციშვილის რედაქციით, თბ., 1961, გვ. 246.

² ჯ. ჭუმბურიძე, ქართული კრიტიკის ისტორია, I, თბ., 1974, გვ. 88.

ნაკლებ „ინგლისურია“, ანდა მაღამ დე სტალის შემოქმედება* ნაკლებ „ფრანგულია“ იმის გამო, რომ მათ გერმანული რომანტიზმის გავლენა (და თანაც საკმაოდ დიდი გავლენა) განიცადეს?“ და თავის მსჯელობას ფრიდრიხ შლეგელის სიტყვებით ასრულებს – „სისულელე იქნებოდა ჩაკეტილი სავაჭრო სახელმწიფოს იდეის მსგავსად, ლიტერატურაშიც შემოგვეტანა ჩაკეტილი და იზოლირებული კულტურის პრინციპი. თუ ათვისება დამოუკიდებლად ხდება, თუ უცხო კულტურის მიღმა არ იკარგება და იჩქმალება ზალხის გონისა და ენის, თქმულებათა და აზროვნების მანერის თვითმყოფადი საწყისი, მაშინ ამ კულტურის ათვისებაში არაფერია დასაგმობი“.¹ ფაქტობრივად ამ პრინციპით იყო ყოველთვის წარმართული ქართული კულტურა.

ქართველ რომანტიკოსთა აზროვნებაზე არაერთმა მოვლენამ იქონია გავლენა. ეს, ალბათ, უპირველესად 1801 წელია, როდესაც დასრულდა საქართველოს დამოუკიდებლობა. რომანტიკოსთა წარმოდგენით საქართველო იდეალურ სამეფოდ იქცეოდა, რომ არ ყოფილიყო მტრებით გარშემორტყმული, იქნებოდა სიკეთე და სათნოება, ეყოლებოდა ბრძენი მეფეები, მამაცი მხედრები და ნაზი მანდილოსნები. აწმყოში კი სამშობლოს უსაზღვრო სიყვარული ასაზრდოებდათ რომანტიკოსებს. მაგრამ საქართველოში სწორედ რუსეთიდან და რუსეთის გზით შემოდინდა დასავლეთ ევროპისა და პოლონეთის რევოლუციური და ეროვნულ-განმათავისუფლებელი იდეები და გარკვეულად ამ მოძრაობის გამოძახილს წარმოადგენდა 1832 წლის შეთქმულება. საქართველოში გადმოსახლებაზე, 1824-25 წლებში ვილჰელმ კიუხელბეკერი ვლადიმერ ოდოევსკისთან ერთად გამოსცემს ლიტერატურულ ალმანახს „მნემოზინა“, რომელიც თავისი

* ჟერმენა დე სტალის შემოქმედების გაცნობა პოპულარულად ითვლებოდა ჩვენში მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში. 1836 წლის 2 ივლისს მანანა ორბელიანი გრიგოლ ორბელიანს წერდა – “გრიგოლ, შენი ჭირიძე, მითარგმნე რამე წიგნი, რას გაკრავდი, ჩვენი ქალები ჟერმინას კითხულობენ და მითარგმნიან” (ს.ც.სფ. 481. ფურც. 193:1).

¹ კ. კაციტაძე, ქართული რომანტიზმის ფილოსოფიური საფუძვლები და გრიგოლ ორბელიანი, ჟ. სჯანი, 1, თბ., 2000, გვ. 88.

მიმართულებით ახლოს იყო შელინგიაზობასთან. მასში თანამშრომლობდნენ პუშკინი, გრიბოედოვი, ბარიატინსკი. ალმანახის ოთხ გამოცემულ წიგნში ასახული იყო დეკაბრისტთა ფილოსოფიური და ესთეტიკური შეხედულებები. დეკაბრისტმა ლიტერატორებმა, პუშკინის სიყრმის მეგობარმა ვილჰელმ კიუნელბეკერმა და ალექსანდრე ბესტუჟევმა შემდგომში საქართველოში გაშალეს შემოქმედებითი მოღვაწეობა. ალექსანდრე ოდოევსკი საქართველოში დაუმეგობრდა მიხეილ ლერმონტოვს. ისინი კახეთში ერთ პოლკში მსახურობდნენ. „სამხრეთ ციმბირში“ გადასახლებულ დეკაბრისტებსა და მათ თანამოაზრეებს საქართველოში ახალი, პროგრესული იდეები შემოჰქონდათ, ამასთანავე მყარდებოდა ცოცხალი კონტაქტები და მტკიცდებოდა კულტურული ურთიერთობები. გვაგონდება ნიკოლოზ ბარათაშვილის ერთი ლექსი, რომელიც სწორედ ამგვარი კულტურული კავშირებისა და გავლენების შედეგად არის შექმნილი. ალექსანდრე ჭავჭავაძის ოჯახში გულთბილად მიიღეს ალექსანდრე ოდოევსკი, როგორც მათი დაღუპული სიძის ალექსანდრე გრიბოედოვის ნათესავი და მეგობარი. ა. ოდოევსკის ლექსი „ვარდი და ბულბული“ („Соловей и роза“) ალექსანდრე ჭავჭავაძეს ქართულად უთარგმნია და ნინო და ეკატერინე ხშირად მღეროდნენ მას. ეს ფაქტი ასახა 1839 წელს ნიკოლოზ ბარათაშვილმა მშვენიერ ლირიკულ ლექსში „თავად ჭ...ძის ასულს, ეკ...ნას“, რომელიც ასე მთავრდება:

მახსოვს სიამით

ოდეს ტკბილი ხმით

ვარდსა და ბულბულს მოელხინარე,

პირმცინარითა

სინარნარითა

მგონის ყარიბ გულს ესხიმფენარე!

ლექსს მიწერილი აქვს ბარათაშვილის შენიშვნა „ვარდი და ბულბული“ ლექსია სამღერალო რუსული ენიდან ნათარგმნი თის ჭავჭავაძისაგან. ამგვარად გახდა ალექსანდრე ოდოევსკის ლექსი ნიკოლოზ ბარათაშვილის ფანტაზიის იმპულსი. გერონტი ქიქოძე მიუთითებდა, რომ თავისი მსოფლშეგრძნებით ნიკოლოზ

ბარათაშვილი ახლოს იდგა ევროპულ რომანტიკოსებთან – ბაირონთან, ნოვალისთან და მიცკევიჩთან და შესაძლოა, რომ ამ უკანასკნელს იგი თავისი მეგობრების, პოლონელი ემიგრანტების შემწეობით იცნობდა.¹ ნიკოლოზ ბარათაშვილს ევროპულ რომანტიზმთან და საერთოდ თავის თანადროულ ევროპულ მწერლობასთან მიმართებას, შემდეგნაირად აკონკრეტებს ნოდარ კაკაბაძე – ნაპოლეონის კულტი (ნაპოლეონზე წერდნენ ბაირონი, ჰაინე, ბერანჟე, ცედეიცი, ლერმონტოვი, ტიუტჩევი); ცისფერი ფერის სიყვარული (ნოვალისის რომანი „ჰაინრიხ ფონ ოფტერლინგი“ Blau Blume – სიმბოლო უსაზღვრობისა, სევდით გამსჭვალული ნატერისა...); გოდება ადამიანის აღუვსებლობის, სურვილთა დაუკმაყოფილებლობა-შეუსრულებლობის და მიზნების მიუღწევლობის გამო; ინდივიდუალიზმი, მარტოობის განცდა, სულით ობლობის გამო სიმძიმეილი და ამავე დროს მარტოობისაკენ მისწრაფება; ცხოვრებით უკმაყოფილება, გარემომცველი სინამდვილიდან გაქცევის სურვილი; იმ საზოგადოების სიცარიელისა და დაჭაობების შეგნება, რომელშიც უხდება პოეტს არსებობა; თვითჭვრეტა; პირადი ცხოვრების მოუწყობლობა, პირადი ტრაგედია, ფიზიკური ნაკლი, კანცელარიის მოხელეობა (ე.თ.ა. ჰოფმანის მსგავსად), უიღბლო სიყვარული, დაუფასებლობა, შეუძმნევლობა (რითაც ბარათაშვილი ლენაუსა და ლეოპარდის ენათესავება); სამშობლოს ბედის გამო ჭმუნვა, სამშობლოს მონობის მძიმე განცდა (აქ ბარათაშვილი მიცკევიჩისა და ლეოპარდის უახლოვდება – პარალელი ლეოპარდის ცნობილ ოდასთან – „იტალიისადმი“); მსოფლიო სევდა – Weltschmerz, ფილოსოფიური პესიმიზმი, მელანქოლია; სიყვარული განმარტოებული და უკაცრიელი ადგილებისადმი. ბარათაშვილის ნათქვამს, „სასაფლაო მშვენიერი გამოგონებაა“, ნოდარ კაკაბაძე ადრეული ნიცშეს სიტყვებს ადარებს, როდესაც იგი შოპენჰაუერისა და ვაგნერის პესიმიზმის, ფართო გაგებით „რომანტიზმის“ მომხრე და მიმდევარი იყო, ვიდრე იგი ორივეს განუდგებოდა – „მე მიზიდავს ვაგნერში ის, რაც შოპენჰაუერში

¹ გ. ქაჩოძე, წერილები, ესეები, ნარკვევები, თბ., 1985, გვ. 318.

მზიბლავს: ეთიკური ჰაერი, ფაუსტური სურნელი, ჯვარი, სიკვდილი და აკლდამა“, ღამის სიყვარული. ნოვალისისათვის ღამე პოეზიის საუფლოა (შდრ. ნოვალისის ჰიმნების კრებული „ჰიმნები ღამისადმი“ და ბარათაშვილის „შემოღამება მთაწმინდაზე“). არის საკითხები, რაც ბარათაშვილს განასხვავებს ლენაუს, ლეოპარდის, შოპენჰაუერისა და სხვათაგან. ასეთი განსხვავებები კი შეინიშნება პესიმიზმში, ნიჰილიზმში. ევროპელი რომანტიკოსებისაგან განსხვავებით, ბარათაშვილისათვის არ არის დამახასიათებელი სიცოცხლის მობეზრება, ბარათაშვილის პოეზიაში ვერ ვხვდებით სიკვდილის კულტს (ნოვალისი, ლეოპარდი, ლენაუ მუდმივად მიიღტვოდნენ სიკვდილისაკენ). ბარათაშვილისა და შოპენჰაუერის თანმხედრ და განმასხვავებელ ნიშან-თვისებებზე განსაკუთრებით მსჯელობენ გერონტი ქიქოძე და ნოდარ კაკაბაძე. შოპენჰაუერული სულისკვეთებით, იდეებითა და ტენდენციებითაა გამსჭვალული ბარათაშვილის სტროფი:

„მანც რა არის ჩვენი ყოფა – წუთისოფელი,

თუ არა ოდენ საწყაული აღუესებელი?

ვინ არის იგი, ვისთვის გული ერთხელ აღევსოს,

და რაც მიეღოს ერთხელ ნატვრით, ისი ეკმაროს?“

და ასევე შოპენჰაუერული ატმოსფერო და განწყობილება სუფევს ლექსის დანარჩენ სტროფებში, გარდა ბოლო ტაეპებისა, სადაც ნირვანული მიდრეკილებები იცვლება ე.წ. ნიცშეანური აქტივიზმით, ხდება მკვეთრი შემოტრიალება აქტიური ცხოვრებისაკენ:

„არც კაცი ვარგა, რომ ცოცხალი მკვდარსა ემსგავსოს,

იყოს სოფელში და სოფლისთვის არა იზრუნვოს“.

შოპენჰაუერი კი ბარათაშვილისაგან განსხვავებით ადამიანის იდეალურ მდგომარეობას ხედავდა უმოქმედობაში, რადგან ყოველი მოქმედება ტანჯვას განაპირობებს, ხოლო ადამიანის იდეალი უტანჯველი არსებობა, ტანჯვის ტკივილის თავიდან აცილება უნდა იყოსო.

აქვე ყურადღებას მივაქცევთ ერთ საინტერესო საკითხს ბარათაშვილის ნაცნობობას გოეთეს „ვერთერთან“. „ვერთერი“ სრულად მეორედ ითარგმნა 1794 წელს. ასე რომ. ბარათაშ-

ვილს შესაძლებლობა ჰქონდა გასცნობოდა ამ ნაწარმოებს. ნ. კაკაბაძის ვარაუდით, ბარათაშვილს, რომელიც თვალს ადევნებდა რუსულ თარგმნილ ლიტერატურას და რომელმაც თარგმნა „შტურმ უნდ დრანგის“^{*} წინამორბედი ავტორის იოჰან ანტონ ლაიზევიცის ტრაგედია „იულიუს ტარენტელი“ მხედველობიდან არ გამოეპარებოდა გოეთეს ეს ნაწარმოებიც. და თუ ბარათაშვილს წაკითხული ჰქონდა „ვერთერი“, მისთვის უეჭველად ნათესაური და გულითადი აღმოჩნდებოდა ახალგაზრდა ვერთერის ვნებანი, დასძენს მეცნიერი. ცნობილია, რომ ვერთერი არის პირველი მელანქოლიკი და მსოფლიო სევდის პირველი წარმომადგენელი და მისგან მომდინარეობენ მსოფლიო სევდის სხვა წარმომადგენლები – მანფრედები, რენეები, ადოლფები... ვერთერის ერთ-ერთ ბარათს: - „არაფერი მავსებს ესოდენ ჭეშმარიტი, მშვიდი გრძნობით, როგორც პატრიარქალური ყოფა...“ ნოდარ კაკაბაძე ადარებს ბარათაშვილის მიერ ზაქარია ორბელიანისადმი მიწერილ სურვილს: „მომეცი პატარა, დამოუკიდებელი შეძლება და ახლავე ყველაფერს თავს დაეანებებდი – ქვეყანასაც, უძლებ ადამიანებსაც და მშვიდად, წყნარად გავატარებდი პატრიარქალურ ცხოვრებას ბუნების წიაღში“. კაკაბაძისეულ შედარებას ჩვენი მხრივ კიდევ ერთ შედარებას დაუმატებთ ლაიზევიცის ტრაგედიიდან – „აჰ, მომეცით მინდორი სამთავროს მაგიერ, მოჩუხჩუხე წყარო – მოზეიმე ხალხის მაგიერ!.. მომეცით გუთანი ჩემთვის და ბურთი ჩემი ბავშვებისათვის... დიდება? დაე, ისტორია ნურაფერს ჩასწერს თავის წიგნში იულიუს ტარენტელისათვის განკუთვნილ ფურცლებზე“,¹ რაც კიდევ უფრო მეტად გვიხსნის ბარათაშვილის მიერ ამ ნაწარმოებით დაინტერესებასა და თარგმნას. ნოდარ კაკაბაძეს აქვს კიდევ ერთი ორიგინალური შედარება ნიკოლოზ ბარათაშვილის ლექსისა „ჩემი ლოცვა“ გოეთეს „ვერთერის“ შესაბამის პასაჟებთან.

^{*} „Sturm und Drang“ – ლიტერატურული მოძრაობა გერმანიაში მეთვრამეტე საუკუნის 70-იან წლებში (დ.მ.).

¹ იოჰან ლაიზევიცი, იულიუს ტარენტელი, თარგმანი გ. ნადირაძისა, თბ., 1958, გვ.53.

ევროპულ რომანტიკოსებთან ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოეზიის ნათესაობის საკითხი, ნ. კაკაბაძის სიტყვებით გეინდა დავასრულოთ — „ბარათაშვილის რომანტიზმი არ არის უცხოეთიდან ხელოვნურად გადმონერგილი ლიტერატურული სტილი... მისი პოეზია არის ძლიერი ტიპოლოგიური გადაძახება-გამოხმაურება ევროპულ რომანტიზმთან“.¹

ბარათაშვილი კარგად იცნობდა პუშკინის, ლერმონტოვის, მიცკევიჩის შემოქმედებას, რაც მისი პირადი წერილებიდან ჩანს, ხოლო მისი ინტერესი ევროპის საზოგადოებრივ-პოლიტიკური ცხოვრებისადმი აისახა ხელნაწერ ჟურნალში „Цветок Тифлисской гимназии“ გამოქვეყნებულ წერილებში. ბარათაშვილი რომ ქართული პოეზიის ტრადიციების შემკვიდრეა, ამის შესახებ წერდნენ კორნელი კეკელიძე, ალექსანდრე ბარამიძე, პავლე ინგოროყვა, დავით გამეზარდაშვილი, აკაკი გაწერელია, გურამ ასათიანი და სხვანი. მაგრამ გურამ ასათიანის აღნიშვნისამებრ, მან გაცილებით უფრო გაბედულად, ვიდრე გრიგოლ ორბელიანმა, დაარღვია ქართულ მწერლობაში დამკვიდრებული, უკვე გაცვეთილი შტამპები, გააფართოვა ქართული პოეზიის მხატვრული შესაძლებლობის არე და, როგორც ფორმით, ასევე შინაარსით ქართული ლიტერატურა მოწინავე რუსულ-ევროპული პოეზიის იმდროინდელი განვითარების დონეზე აიყვანა.²

ორიგინალური ლიტერატურის ცვლილებებთან ერთად ცვლილებებს განიცდის მხატვრული თარგმანიც. ქართველ რომანტიკოსთა თარგმანსა და მის ხასიათზე მსჯელობისას ქეთევან ბურჯანაძე აღნიშნავს, რომ ამ პერიოდის თარგმანმა თავისი როლი ითამაშა ევროპეიზმისაკენ გზის გახსნის საქმეში, რამაც თანდათან გაფანტა მაჰმადიანური ქვეყნებიდან შემოსული „ვარდისა და ღვინის“ ჰანგი. ემსახურებოდა რა საზოგადოებრივ მიზნებს, ამ დროის თარგმანი ყოველმხრივ ცდილობდა ჩვენი მწერლობის გამდიდრებას და აყვავება-განვითარებას ევროპული

¹ ნ. კაკაბაძე, ნიკოლოზ ბარათაშვილი და ევროპელი ავტორები (ფრაგმენტული შენიშვნები), ჟ. „ლიტერატურა და ხელოვნება“, № 4, 1998, გვ. 62-63.

² გ. ასათიანი, ვუფხისტყაოსნიდან ბახტრიონამდე, თბ., 1974, გვ. 133.

კულტურის ნერგზე დამყნობით. ამიტომ ამ პერიოდის თარგმანის პრაქტიკაში ხშირად გვხვდება თავისუფალი თარგმანის, გადმოკეთების, სიუჟეტის სესხების, გავლენის, მიბადვის და კონტამინაციის შემთხვევები.¹

მართალია, მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის ქართულმა მთარგმნელობითმა პრაქტიკამ ევროპეიზმის ნაკადი თავისებურად შემოიტანა საქართველოში და წინა საუკუნეებისაგან განსხვავებით ახალი მწერლები, ახალი იდეები, ახალი ჟანრები, ახალი პოეტური სახეები გააცნო თავის თანამედროვეობას, მაგრამ თარგმანის მეთოდი, მისი პრინციპების დასაბუთება, რომელიც ამ პერიოდის დასავლეთ ევროპისა და რუსული ლიტერატურისმცოდნეობის ერთ-ერთი მთავარი საკითხი გახდა, ჩვენს კულტურულ ცხოვრებაში ინტენსიურად არ დასმულა. უნდა ითქვას, რომ ამ პერიოდის მოღვაწეებმა — ნ. ბერძნიშვილმა, დ. ჩუბინაშვილმა, მ. თუმანიშვილმა, გრ. წინამძღვრიშვილმა თავიანთი ნაშრომებით შექმნეს ის წინაპირობა მთარგმნელობითი საქმიანობის პრინციპებისა, რომელიც შემდეგ განავითარეს სამოციანელებმა. ნ. ბერძნიშვილმა და გრ. წინამძღვრიშვილმა ფაქტობრივად განსაზღვრეს თარგმანის როლი ქართული ეროვნული ლიტერატურის განვითარების საქმეში. ნ. ბერძნიშვილი და მ. თუმანიშვილი გამოვიდნენ უმიზნო და არააქტუალური თარგმანების წინააღმდეგ, დ. ჩუბინაშვილმა დააყენა დედნის ადეკვატურად თარგმნის საკითხი. XIX საუკუნის სამოციანი წლების ქართულმა პროგრესულმა კრიტიკამ, რომლის სათავეშიც ილია ჭავჭავაძე იდგა, წამოაყენა რეალისტური თარგმანის პრობლემა, რაც ფაქტობრივად ნაწარმოების მთავარი აზრის მხატვრული სახეების სწორად გადმოღებას გულისხმობდა. დედნის ყველა კომპონენტის რეალისტურად გადმოცემის პრინციპს იზიარებდნენ ა. წერეთელი, ნ. ნიკოლაძე, გ. წერეთელი, ალ. ცაგარელი, გრ. ყიფშიძე, კ. აბაშიძე და სხვანი. თარგმანი-სადმი ასეთი დამოკიდებულება თავისთავად ცხადია, იმ კულტუ-

¹ ქ. ბურჯანაძე, მე-19 საუკუნის ქართული მხატვრული თარგმანის ისტორიის საკითხები, თბ., 1992, გვ. 18-19

რულ-საზოგადოებრივი ვითარებით იყო გამოწვეული, რომელიც ქვეყანაში შეიქმნა მეცხრამეტე საუკუნის სამოციანი წლებიდან. ამ პერიოდის კრიტიკამ თარგმანს ძალიან დიდი დატვირთვა მიანიჭა. გარდა იმისა, რომ თარგმანის ენა მშობლიური ენის განვითარების ერთ-ერთი პირობა იყო, იგი წარმოჩნდა როგორც ორიგინალური ლიტერატურის განვითარების მნიშვნელოვანი კომპონენტი და ევროპულ კულტურასთან დიალოგის მძლავრი საშუალება. სწორედ ამ პერიოდიდან რუსული ლიტერატურის ძეგლებთან ერთად ითარგმნებოდა ქართულად უ.შექსპირი, ჯ. ბაირონი, ჩ. დიკენსი, ვ. სკოტი, დ. დეფო, ა. მიცკევიჩი, პ. სენკევიჩი, ჟ.ბ. მოლიერი, ვ. პიუგო, პ.ჟ.ბ. ბერანჟე, პ. ჰაინე, ი.ვ. გოეთე... ქვეყნდებოდა მათი ბიოგრაფიული ცნობები, ევროპულ მწერალთა შემოქმედების კრიტიკული ანალიზი და რეცენზიები ქართულ თარგმანებზე... რაოდენ ბევრის მთქმელია ეროვნული კულტურის შესახებ მთარგმნელობითი კულტურა, ამის შესახებ კორნელი კეკელიძე მიუთითებს - „ნათარგმნი თხზულებები შემთხვევით და უმიზეზოდ როდი ჩნდებიან ამა თუ იმ ლიტერატურაში, ისინი გამოწვეულნი არიან იმ სოციალურ-კულტურულ თუ სხვა ხასიათის მოთხოვნილებებით, რომელთაც იყენებს, ადგილობრივი მიმდინარეობა აზროვნებისა, მათი დახმარებით ჩვენ ვტყობილობთ, რა ინტელექტუალური და მორალური ინტერესები ამოძრავებდა იმ ხანაში ამა თუ იმ ხალხს, რა იმედები, რა აზრები და საკითხები იპყრობდნენ მის ყურადღებას, როგორ ითვისებდა ის ამ იდეებსა და აზრებს. ერთი სიტყვით. - როგორი იყო მისი გონებრივი დონე, მისი ესთეტიკური გემოვნება და ლიტერატურული განვითარება.¹

¹ კ. კეკელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ.V. თბ., 1957, გვ. 5-6.

2. რეალიზმის ჩასახვა ქართულ ლიტერატურაში და მისი მიმართება რუსულ და ევროპულ მწერლობასთან

ზემოთ ჩვენ შევეხეთ იმას, თუ რა აზრები და საკითხები იპყრობდა ქართველ რომანტიკოსთა ყურადღებას და როგორ ითვისებდნენ ისინი ამ იდეებსა და აზრებს. „რომანტიკულ“ ქროლას თანდათან ენაცვლებოდა „რეალური მიმართულება“. იმ დროს, როდესაც იწერებოდა „გოგჩა“, „საღამო გამოსალმებისა“, „მერანი“..., საზოგადოებრივი სტრუქტურა უკვე ცვლილებებს განიცდიდა. ორმოციანი წლებიდან ჩნდებოდა ახალი კლასი, ახალი სოციალური ფენა: ფეხის მოკიდებას იწყებდა სავაჭრო და სავაზმო კაპიტალიზმი. ქართულმა ლიტერატურამ, როგორც ყოველთვის, დაუყოვნებლივ ასახა ცხოვრებაში შემოსული ახალი პერსონაჟები, ასახა ისე როგორც ხედავდა, ანუ კომიკურ პლანში. გიორგი ერისთავის კომედიებში „დავა“, „გაყრა“, „ძუნწი“ სწორედ ფეოდალურ-ნატურალური მეურნეობის რღვევა და ასპარეზზე სავაჭრო ბურჟუაზიის გამოსვლაა აღწერილი. ამ პიესებმა განსაზღვრა ქართული რეალისტური დრამატურგიის შექმნა. შემდგომი პერიოდის პროზამ ცხადად უჩვენა არსებული საზოგადოებრივი ყოფის შეცვლის გარდაუვალობა, სავაჭრო კაპიტალიზმის დამკვიდრების რთული პროცესი, ვაჭარ-მევახშეთა ყოფა და ჩვეულებები... სამოც-სამოცდაათიან წლებში ფეოდალური კრიზისი, საზოგადოებრივ ძალთა დაჯგუფება, ცხადია, აისახა ქვეყნის იდეოლოგიაში. ახალი ცხოვრების იდეური წარმმართველები იყვნენ ძირითადად პეტერბურგში განათლებამიღებული ახალგაზრდები, რომლებმაც ახალ საფეხურზე აიყვანეს სულიერი კულტურა, ლიტერატურაში შექმნეს რეალისტური სკოლა, ერის ისტორიაში კი ახალი ეტაპი. გიორგი ერისთავის, ლავრენტი არდაზიანის, დანიელ ჭონქაძის რეალისტური თხრობა გააღრმავეს სამოციანელებმა, რომელთა თვალსაზრისი პირველად იღია ჭავჭავაძემ ჩამოაყალიბა წერილში „ორიოდე სიტყვა თავად რევაზ შალვას ძის ერისთავის მიერ კოზლოვიდგან „შეშლილის“ თარგმნაზედა“. გრიგოლ კიკნაძის შენიშვნისამებრ — „ამ ვრცელმა რეცენზიამ ჩვენში პირდაპირ რეალისტთა მანი-

ფესტივის მნიშვნელობა მოიპოვა. ქართული რეალიზმის ისტორიაში მან ისეთივე როლი შეასრულა, როგორიც რომანტიკოსებისათვის ჰქონდა ვ.პიუგოს წინასიტყვაობას „კრომველისადმი“ (1827წ.), ჟერმენა დე სტალის წიგნს „გერმანიის შესახებ“ (1810წ.), ანდა ალექსანდრო მანძონის წინასიტყვაობას ტრაგედიაში – „გრადი კარმანოლა“ (1820წ.). ჩვენმა დიდმა რეალისტებმა, პირველყოვლისა კი, – ილიამ და აკაკიმ, უშუალოდ ხალხს მიმართეს, მისთვის გასაგებად წერა მოითხოვეს, უარყვეს ბუნდოვანი და შემოვლითი ლაპარაკი მოვლენათა შესახებ, რამდენადაც კი ეს მაშინ შესაძლებელი იყო; მათ საგნებსა და მოვლენებს თავიანთი სახელი უწოდეს და შექმნეს, როგორც ბრწყინვალე ყოფითი სატირის ნიმუშები, ისე პათოსითა და ქმედითი ზეგავლენის მქონე მაღალი იდეებით აღჭურვილი ნაწარმოებები“.¹ თერგდალეულთა მოღვაწეობას არა მარტო დიდი კულტურული და ლიტერატურული მნიშვნელობა ჰქონდა. მათი ღვაწლი ფასდაუდებელია ქართველი ხალხის ისტორიაში. ამასთან დაკავშირებით გვინდა მოვიგონოთ აკაკი წერეთლის მოსაზრება, რომელიც უკვე სამოც წელს გადაცილებულ ასაკში, ახალი საუკუნის გადასახედიდან გამოთქვა „მარტო ნაწერებით ჩვენი მესამოცე წლების მოღვაწეთა დაფასება დიდი შეცდომა და უსამართლობა იქნება! მწერლობა მათთვის ერთი სხვათა შორისი იარაღი იყო ქვეყნის სასამსახუროთ აღებული! - ისინი ყველგან და ყოველთვის აქტიურ მონაწილეობას იღებდნენ, იყვნენ დღიურ მუშებათ ჩამდგარი და შავი სამუშაო რამეც არ ეთაკილებოდათ“.² მართლაც, სამოციანელებმა საზოგადოებრივი ცხოვრების ყველა სფეროში მიიღეს მონაწილეობა და თანამიმდევრულად ახორციელებდნენ ქვეყნის აღმშენებლობის კურსს. უდიდესი მნიშვნელობის ფაქტს წარმოადგენდა სათაუდაზნაურო-საადგილმამულო ბანკის დაარსება, არანაკლებ მნიშვნელოვანი იყო „ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი

¹ გ. კიკნაძე, რომანტიკოსებიდან რეალისტებისაკენ. წიგნში: ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორია, თბ., 1956, გვ. 290.

² აკ. წერეთელი, გაზ. კვალი, 1904, № 4.

საზოგადოების“ შექმნა, ქართული ენის დაცვისათვის ბრძოლა, ახალი პერიოდული გამოცემების მომრავლება, ქართული ჟურნალისტიკის აღმავლობა, სალიტერატურო კრიტიკის გაღრმავება, სასკოლო, პროფესიული და უმაღლესი განათლების ორგანიზება, ქალთა უმაღლესი განათლების განხორციელება, პედაგოგიკის მეცნიერულ დისციპლინად დამკვიდრება, დრამატული საზოგადოების ჩამოყალიბება, აქტიური ჩართვა პოლიტიკის, ეკონომიკის, სოფლის მეურნეობის - მევენახეობის, მეღვინეობის, მელიორაციის, მესაქონლეობის, მრეწველობის სფეროში, უზარმაზარი პროექტების შექმნა - თბილისის წყალსადენის, ფოთის ნავსადგურის, ამიერკავკასიის რკინიგზის მშენებლობის, გროზნო-ფოთის ნავთობსადენის და სხვა მრავალი... სამოციანელებმა თავიანთი საზოგადოებრივი პოზიცია თავიანთი ნაწერებით წარმოაჩინეს. მათ შექმნეს დიდებული მხატვრული პროზა, პოეზია, პუბლიცისტიკა და კრიტიკა, ნათარგმნი ლიტერატურული ფონდი...

არაერთი მეცნიერის მიერ აღინიშნა, რომ მთავარი პრინციპი, რომელსაც ჩვენი რეალისტები ქადაგებდნენ როგორც საქმით, ასევე სიტყვით, მოქმედების პრინციპი იყო. საზოგადოდ, მოქმედება-უმოქმედობის საკითხი ძველთაგანვე იდგა ლიტერატურაში, რამეთუ უძრავობა ბოროტ საწყისს განეკუთვნება. უმოქმედობა, უმოძრაობა, სიზარმაცე დიდი ცოდვაა ქრისტიანული მორალითაც. ადამიანი იმისთვისაა ამქვეყნად მოვლენილი, რომ იშრომოს. ძველი აღთქმის მიხედვით ადამიანს შრომა მოეთხოვება როგორც ცოდვაში ჩავარდნამდე (ადამსა და ევას ღმერთმა სამოთხეში დაუნიშნა საქმე ფიზიკური და გონებრივი. ისინი უვლიდნენ ბაღს და აკვირდებოდნენ ღვთის ყოველივე ქმნილებას, ეცნობოდნენ მათ) და ცოდვაში ჩავარდნის შემდგომაც. „ოფლითა პირისა შენისათა სჭამდე პურსა შენსა ვიდრე მოქცევამდე შენდა მიწად“ ძვ. აღთქმა (დაბ. 39). ასეთი სიტყვებით განდევნა უფალმა ადამი და ევა სამოთხიდან. ამ დროიდან ადამიანთა მოდგმას დაეკისრა უფლის აღთქმის შესრულება

შრომისა და ოფლის ღვრით არსებობის შესანარჩუნებლად ზრუნვა. „შრომა საჭიროა კაცთათვის თავისი და სხვისი საჭი-

როების დასაკმაყოფილებლად“ (საქ. ჩოც. 20, 34-35). შრომა მიანიჭებს კაცს კმაყოფილებას: „მოქმედი თვისისა ქვეყნისა გას-
ძლეს პურითა, ხოლო მღევარი ამაოებისა, ანუ სიზარმაცისა
აღივსოს სიგლახაკითა (იგავ, 12, 11, 28, 19).¹

უმოქმედობის ცოდვას ხშირად მეორე ცოდვაც გაუმაძ-
ღრობაც ემატება. ეს არის ცოდვათა ის კომპლექსი, რომლის
წინააღმდეგაც არაერთმა მწერალმა გაძოხატა თავისი უარყოფი-
თი დამოკიდებულება. „ცნობილია, რომ ფრანსუა რაბლემ თავი-
სი „მწვავე სატირა-რომანით, როგორც მის „გარგანტუა და პან-
ტაგრუელს“ უწოდებდა ილია ჭავჭავაძე, მხილების იარაღი მი-
მართა ადამიანური ბუნების მახინჯი და მანკიერი მხარის გაუ-
მაძღრობისა და სიზარმაცის წინააღმდეგ. ეს ე.წ. პანტაგრუე-
ლიზმი ისეთი საზოგადო ხასიათის მოვლენაა, რამაც არ იცის
დროითი და სივრცითი საზღვრები და ყოველ დროში შეიძლება
იქცეს მხატვრის დაცინვის საგნად“.² მართლაც, რა ხშირად
გამხდარა სიზარმაცე და გაუმაძღრობა მხატვრული ლიტერატუ-
რის თემად. მომავალშიც არაერთხელ დასცინებენ მას მწერლები
იმიტომ, რომ ეს ადამიანისათვის დამახასიათებელი მანკიერებაა
„დროითი და სივრცითი“ საზღვრების გარეშე. ვისაც ერთხელ
მანც წაუკითხავს ფრანსუა რაბლეს უკვდავი თხზულება შეუძ-
ლებელია არ დაამახსოვრდეს ის სიუხვე, რაც პანტაგრუელის
სუფრას „ამშვენებს“ – ერთ-ერთი პურისჭამის დროს პანტაგ-
რუელსა და მის ამხანაგებს ნანადირევი მოენატრათ. კაპრალიმმა
ტყის პირას ხელი სტაცა ქურციკს, „თანაც გზადაგზა პაერში
დაიჭირა:

ოთხი დიდი სავათი,
შვიდი სარსაკი,
ოცდაექვსი გნოლი,
ოცდათორმეტი კაკაბი,
თექვსმეტი ხოხობი,

¹ წმინდანთა ცხოვრება, 1991, გვ. 176.

² მ. ოძელი, ქართულ-ინგლისური ლიტერატურული ურთიერთობის
ისტორიისათვის, თბ., 1998, გვ. 203.

ცხრა ბეკასი,
ცხრამეტი ყანჩა,
ოცდათორმეტი გარეული მტრელი,
გარდა ამისა ფეხით მოკლა:
თორმეტი კურდღელი თუ ბოცკერი სოროდან
გამომპერალი,
თვრამეტი წყვილი ღალღა, ხელში მოხვედრილი,
თხუთმეტი ტახნი,
ორი მაჩვი,
სამი დიდი მელა“.

ყველაფერი ეს გაატყავეს, შამფურზე შეაწვევინეს და „მერე კი დასხდნენ და კაი პური ჭამეს. უარი არავის უთქვამს! გული გაგინათლებოდათ იმის დანახვაზე, თუ როგორა ხეთქავდნენ“.¹

ასე რომ, ეს იმ ერთ-ერთ საკითხთაგანია, რომელიც კაცობრიობას დასაბამიდან აწუხებს. ჩვენ სწორედ სიზარმაცე-გაუმადლობის პრობლემას გვინდა შევეხოთ იმდენად, რამდენადაც ლოგიკურად ეს პრობლემა უნდა დამდგარიყო მეცხრამეტე საუკუნის ქართული რეალისტური ლიტერატურის წინაშე. სამოციანელთა პიროვნულსა თუ საზოგადოებრივ ინტერესები ადამიანური ამ სფეროს კატეგორიულად უპირისპირდებოდა. ამ კონტექსტში გვინდა გავიაზროთ ილია ჭავჭავაძის „კაცია ადამიანი?“ და ზოგადი შტრიხები გავავლოთ მისი თანადროული უცხოური ლიტერატურის ორ ძეგლთან. უფრო სწორად, პარალელურად გავიაზროთ ლუარსაბ თათქარიძე, ილია ობლომოვი და ჯოზეფ სედლი. ილია ჭავჭავაძის მსგავსად, ივანე გონჩაროვმა და უილიამ თექერემ კარგად იცოდნენ, რომ „საზოგადო ჭირზედ“ (ი.ჭავჭავაძე) წერდნენ.

ლუარსაბისთვის სიკვდილის ტოლფასი მოვლენა იყო მისი ქეიფის ან ნებივრობისათვის, ესე იგი ტახტზე „დარბაისლურად და პატიოსნად“ გადაგორ-გადმოგორებისათვის ხელი რომ შეეშალა ვინმეს. სტუმარი იმიტომ ეჯავრებოდა, რომ უნდა ამდგა-

¹ ფრანსუა რაბლე, გარგანტუა და პანტაგრუელი, თბ., 1973, გვ.224-225.

რიყო და ტანთ ჩაეცვა. ილია ობლომოვიც სულ იწვა და თელემდა. ეს მისი ბუნებრივი მდგომარეობა იყო. თუ სტუმარი შემოვიდოდა, ხალათში გაეხვეოდა ბუზლუნით, რადგან ჯერ კიდევ არ იყო საწოლიდან წამომდგარი. ჯოს ადგომა არ ეზარებოდა, მაგრამ ძილის მდგომარეობა მისთვის ჩვეულებრივი იყო. საზოგადოებაში ყოფნისას იგი თავს ვერ ერეოდა, სიტყვა შუაზე უწყდებოდა, თავს ვერ ართმევდა ძილს. თეკერეი სიბრაღულით იმსკვალება ხოლმე თავისი გმირის მიმართ და ზოგჯერ მისი სატყეილის ახსნას ცდილობს. ადამიანისათვის შეუფერებელი „თქვლეფის“ შესარბილებლად ჯოს ამ თვისებას იგი ავადმყოფობით ხსნის და იქვე მწარედ დასცინის რადგან ავადმყოფი და სნეული გახლდათ, ჯოზეფმა ერთ ბოთლ მადეირას მხოლოდ ერთი ბოთლი კლარეტი მიაყოლა, ხენდროთი და ნალებით სავსე ორიოდუე თეფში მოასუფთავა, ოცდართხამდე მომცრო ტკბილი ნამცხვარი მოინელა. ჯოს გასიებული, უშველებელი ტანი პრობლემას უქმნიდა, ძალიან ცდილობდა უზომო ქონისაგან თავის დაღწევას, მაგრამ ეს მისთვის შეუძლებელი იყო, რადგან ჭამა-სმას ვერ იკლებდა. ჩვენი ლუარსაბიც ხომ ნასუქ კურატს გავდა. მას დიდად პატივსაცემი და პატივცემული ღიბი, კოტიტა და ქონით გატენილი ბალნიანი ხელები ისევე, როგორც სხეულის დანარჩენი ნაწილები, ღირსეულ სამკაულად ჰქონდა და კაცად არ მიაჩნდა, ვინც კარგი ჭამა-სმა არ იცოდა. ჯოზეფის მშობლები სრულიად დარწმუნებული იყვნენ, ორივე ერთად რომ დახოცილიყვნენ, ჯო „ღმერთო შეგვიწყალებს“ იტყოდა და არხეინად მიჰძლებოდა სადილს. ლუარსაბს სააღერსო სიტყვების თქმა რომ მოუნდებოდა დარეჯანისათვის, დიდ გაჭირვებაში ვარდებოდა, ვინაიდან „თვალებში სულ ზურგიელი, თართის დოში, არტალა ნივრით გაუჩხირებოდა ხოლმე“. ობლომოვკაში მარტო ილიას არ სჭირდა ეს უბედურება. იქ სადილის შესახებ მთელი სახლი მსჯელობდა. ყველა თავის საწუკვარ კერძს ასახელებდა. თითოეულის რჩევას მხედველობაში იღებდნენ, დაწვრილებით განიხილავდნენ. სამზარეულოში განუწყვეტილივ კაცს გზავნიდნენ რაიმეს შესახსენებლად, მისამატებლად ან გამოსაკლებლად და რაც მთავარია იმის შესამოწმებლად,

ზომ არ დააკლო რაიმე მზარეულმა კერძს. აქ ხბოებს ასუქებდნენ ყოველწლიურად წვეულებებისათვის, ფრინველს ზრდიდნენ, ინდაურებს და ვარიებს ნიგვზით ასუქებდნენ, ბატებს ტომრებით ჰკიდებდნენ წვეულებებისათვის ქონის მოსაკიდებლად და რამდენიმე დღე უმოძრაოდ ამყოფებდნენ, მურაბები, მწნილები, ნამცხვრები, ღვეზელები მუდმივად მზადდებოდა. სადილისათვის სამზადისი დილიდან იწყებოდა. შუადღისას სადილის შემდეგ ობლომოვკელები „ყოვლისმძლეველ“ ძილს ეძლეოდნენ, ყველაფერი მიმკვდარებული იყო, მხოლოდ ნაირ-ნაირი ზვინვა მოისმოდა ყოველი კუთხიდან. ძილის შემდეგ ისინი ჩაის სვამდნენ და ვახშმისათვის იწყებდნენ მზადებას. საღამოთი ჭამით გულს რომ იჯერებდნენ, პირჯვარს გადაიწერდნენ, ინატრებდნენ, რომ მეორე დღეც ასეთივე მშვიდი და ბედნიერი ყოფილიყო და კვლავ ძილს ეძლეოდნენ. ლუარსაბს და დარეჯანსაც დაახლოებით ობლომოვკელების მსგავსი დღის განაწესი ჰქონდათ — დილის ჩაის სმას და „ოჯახის საქმეებს“ რომ მორჩებოდნენ, მიაძლებოდნენ სადილს, ღმერთს მადლობას შესწირავდნენ „გაძლობისათვის“, გადაგორდებოდნენ და ძილს მისცემდნენ თავს, გამოიღვიძებდნენ, ისევ ჩაის შესვამდნენ, კარგ ვახშამს დააყოლებდნენ და ვიდრე კვლავ დაიძინებდნენ, კმაყოფილები, რომ აუშლერეულად ჩაიარა დღემ, „თადარიგიანი“ ცოლ-ქმარი ზვალინდელ დღეზე იწყებდა ზრუნვას. „ზვალაც ჭამა გვინდა... ზვალ რალა ვჭამოთ?“ ეს იყო მათი ცხოვრების ყველაზე სერიოზული კითხვა, ყველაზე სერიოზული საზრუნავი. ლუარსაბს სწავლა არაფრის ჰქონდა, მაგრამ ეს არანაირ პრობლემას არ უქმნიდა მას, პირიქით, გარკვეულად ათავისუფლებდა. ლუარსაბი „თანდაყოლილი გონიერებით“ კარგად ხედავდა, რომ კაცი უსწავლელადაც მშვენიერად ცხოვრობს. ობლომოვს ლუარსაბისგან განსხვავებით განათლება მიღებული ჰქონდა, იდეებიც აწუხებდა, განუწყვეტლივ რაღაცას გეგმავდა, ფიქრობდა, ზოგადსაკაცობრიო წუხილი და სევდაც შემოეყრებოდა ზოლმე, ზღვის ტალღების მსგავსად აუმოძრავდებოდა თავში აზრები, რომლებიც რაღაც განზრახვად გარდაიქმნებოდნენ ზოლმე და ამავე დონეზე რჩებოდნენ, რადგან შემდეგ უმოქმედობა იპყრობდა. საუნივერსი-

ტეტო განათლება არ გამოადგა მას. მთელმარე და ყურადღება-
გაფანტულმა ობლომოვმა ასტრახანში გასაგზავნი ბარათი არ-
ხანგელსკში გაგზავნა და შეშინებულმა თავი დაანება სამსა-
ხურს. ჯოზეფ სედლიმაც ილია ობლომოვის მსგავსად განათლე-
ბა მიიღო, მაგრამ ცხოვრებაში ვერც მან გამოიყენა. ჯოზეფის
საუბარი არ გახლდათ განსაკუთრებით გონებამახვილური ან
მჭევრმეტყველური, მან არ იცოდა რაზე და როგორ ელაპარაკა
საზოგადოებაში. არც ერთ ამ გმირთაგანს პიროვნული ბოროტე-
ბა არ ახასიათებს, მაგრამ უმოქმედობა თითოეულისა და სამი-
ვესი ერთად ფაქტობრივად სოციალური ბოროტებაა. ეს მარტო
მათი პიროვნული პრობლემა არაა, ეს ზოგადსაკაცობრიო პრობ-
ლემაა, რომელიც საზოგადოებას ოდითგანვე აწუხებდა. ილია
ჭავჭავაძის „კაცია ადამიანი?!“, ივანე გონჩაროვის „ობლომოვი“
და უილიამ თეკერის „ამაოების ბაზარი“ თითქმის ერთ პერი-
ოდში დაიწერა. ამ თხზულებათა ავტორებმა მათში არაერთი
მნიშვნელოვანი საკითხი დააყენეს (თეკერის რომანი უზარმა-
ზარ მხატვრულ ტილოს წარმოადგენს). ჩვენ შევხებით მხოლოდ
უმოქმედობასა და გაუმაძღრობას, როგორც სოციალურ მანკიე-
რებას და ამ ნიშნით გავავლეთ პარალელი ლუარსაბ თათქარი-
ძეს, ილია ობლომოვსა და ჯოზეფ სედლის შორის. ჩვენს მიერ
მოტანილი კონკრეტული მაგალითით გვინდოდა გვეჩვენებინა,
რომ მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის რეალისტური
პროზა მხოლოდ ლოკალური ინტერესებით არ იზღუდებოდა,
მისთვის ახლობელი და თანაბრად მტკივნეული იყო მისი თა-
ნადროული ევროპული ლიტერატურის მიერ წამოწეული პრობ-
ლემატიკა. მით უმეტეს, რომ საკითხი, რომელსაც ჩვენ შევე-
ხეთ, არ არის რომელიმე ერთი ქვეყნის, ან ერთი ერის ან
დროის ერთი მონაკვეთის პრობლემა. ილია ჭავჭავაძე არაერ-
თხელ შეეხო ზოგადადამიანურ პრობლემატიკას. ერთ-ერთი მათ-
განია ლუარსაბ თათქარიძის ტიპის შექმნა. მწერალმა განზოგა-
დებული სახე დახატა და იგი ქართულ გარემოში მოათავსა,
ისევე როგორც გონჩაროვმა რუსულ, ხოლო თეკერიმ ინგლი-
სურ გარემოში აღწერეს თავიანთი გმირები.

სამოციანელები დაუფარავად ამხელდნენ, სააშკარაოზე გამოჰქონდათ ყოველივე, რაც სამარცხვინო იყო მაშინდელ საზოგადოებაში და ეს იყო გამოსატულება მათი ჭეშმარიტი პატრიოტიზმისა, რადგანაც ნაკლოვანებათა მხილება ერის გაჯანსაღების აუცილებელ პირობად მიაჩნდათ. „ჩემზედ ამბობენ: ის სიამვეს ქართლისას ამბობს, ჩვენს ცუდს არ მალავს, ეგ ზომ ცხადი სიძულვილია! ბრიყვნი ამბობენ, კარგი გული კი მაშინვე ცნობს – ამ სიძულვილში რაოდენიც სიყვარულია!“ ეს რწმენა არა მარტო ილია ჭავჭავაძეს ჰქონდა, ამ რწმენით იყო გამსჭვალული სამოციანელთა თაობა. ამ ჭირთაგან ზოგიერთი ეროვნული იყო, ზოგიერთი – ზოგადი. მათი კალამი ყოველივეს შეეხო, ვინაიდან ეს იყო თაობა, რომელიც კარგად იცნობდა თავის თანამედროვე პროგრესულ აზროვნებას და იცოდნენ რა გზით უნდა წარემართათ ქვეყნის განვითარება.

რეალიზმის ცნება, საზოგადოდ, ძალზე მასშტაბური და არაერთმნიშვნელოვანია – იგი არ არის შეზღუდული არც ისტორიული დროის ფაქტორით და არც კონკრეტული შინაარსით. აქედან გამომდინარე, თანამედროვე დასავლურ ლიტერატურისმცოდნეობაში შემოქმედების მეთოდის თვალსაზრისით გამოყოფილია რეალიზმის ნაირსახეობანი – დინამიკური, განგრძობითი, გარეგნული, წარმოსახვითი, ფორმალური, იდეალური, ინფრა, ირონიული, მებრძოლი, გულუბრყვილო, ეროვნული, ნატურალისტური, ობიექტური, ოპტიმისტური, პესიმისტური, პლასტიკური, პოეტური, ფსიქოლოგიური, ბანალური, რომანტიკული, სუპერ-სუბიექტური, მაგიური, მეოცნებე, კრიტიკული და სოციალისტურიც კი – საბჭოთა ლიტერატურისმცოდნეობაში დამკვიდრებული ტერმინოლოგიის გათვალისწინებით.

როგორც ცნობილია, ტერმინი „რეალიზმი“ ლიტერატურასა და ხელოვნებაში ფილოსოფიიდან შემოვიდა და საყოველთაო გაერცელება ჰპოვა მეცხრამეტე საუკუნის შუახანებში, თუმცა მისი აღმოცენების თარიღის შესახებ მეცნიერებაში რამდენიმე განსხვავებული მოსაზრება არსებობს.

ერთნი ამტკიცებენ, რომ რეალიზმი ოდითგანვე არსებობს ლიტერატურასა და ხელოვნებაში და მიუთითებენ ანტიკურ რე-

აღიზმზე. ანტიკურობამ მითოლოგიურად წამოაჩინა სამყარო, რაც წარმოადგენდა ერთსა და იმავე დროს რეალისტურსა და ილუზიურ-ფანტასტიკურ შეხედულებას სამყაროზე. მითოლოგიური რეალიზმისათვის დამახასიათებელია ადამიანის პეროიკული კონცეფცია, საზოგადოებისა და პიროვნების ერთიანობის განმტკიცება, ინდივიდის შინაგანი სამყაროს ჰარმონია (ესქილე, სოფოკლე, ევრიპიდე).

მეორენი ფიქრობენ, რომ რეალიზმი აღორძინების ეპოქის პროდუქტია, რომ ამ პერიოდის მწერლებმა სამყარო წარმოაჩინეს ისე, როგორიც ის არის, გააცნობიერეს მისი შინაგანი რაობა (ჯ. ჩოსერი, ფ. რაბლე, ჯ. ბოკაჩო).

სამეცნიერო ლიტერატურაში ფართოდ არის გაშუქებული განმანათლებლური რეალიზმი, რომლისთვისაც დამახასიათებელია დიდაქტიკურ-რეალისტური ნაკადის ფონზე ზნეობრივი აღზრდის პრობლემების გაშუქება (დეფო, სვიფტი, ლესინგი, ვოლტერი, დიდრო). განმანათლებლური რეალიზმის ძირითადი ჟანრია სოციალურ-ყოფითი რომანი. აქ ტიპური ხასიათები უმთავრესად ექსპერიმენტულ გარემოშია გაშლილი. საქართველოში განმანათლებლური იდეების შემოტანას ცდილობდა არჩილ მეფე (ზღაპრული სიუჟეტების შეცვლა ეროვნული თემატიკითა და მართლის თქმის პრინციპით), დავით გურამიშვილი, რომლის პოეზიაში გამოიკვეთა დიდაქტიკური რეალისტური ნაკადი.

XIX საუკუნის რეალიზმი ოცინი წლებიდან მთელი სიძლიერით იწყებს განვითარებას (ბალზაკი, სტენდალი, დიკენსი, თეკერეი, ტოლსტოი). ქართულ მწერლობაში მის სათავეებთან დგას გ. ერისთავი. რეალიზმი ღრმავდება სამოციანი წლებიდან. დასაყლეტში რეალიზმის თეორიულად გააზრების პროცესი ხანგრძლივი იყო. მას დიდხანს მიიჩნევდნენ ნატურალიზმსა და იდეალიზმს შორის შუალედურ გზად. სამოციანი წლების ბოლოს ემილ ზოლას პროგრამული თეზისების გამოქვეყნების შემდეგ, ნატურალიზმი საბოლოოდ გაემიჯნა რეალიზმს. ამ ვითარებას კარგად იცნობდნენ საქართველოში. 70-80-იან წლებში ქართულ ცნობიერებაზე გარკვეული ზეგალენა იქონია ზოლას პოზიციამ, მაგრამ ამ დროისათვის ქართულ მწერლობაში უკვე

მტკიცედ იყო ჩამოყალიბებული სამოციანელთა შეხედულება რეალისტურ მწერლობაზე.

რეალიზმის პრობლემებზე მუშაობისას ჩვენ მივაკვლიეთ ევროპული ლიტერატურისმცოდნეობის ერთ-ერთი თვალსაჩინო წარმომადგენლის დემიან გრანტის თეორიული ხასიათის ნაშრომს,¹ სადაც მოკლედ არის მოთხრობილი რეალიზმის თეორიული გააზრება დასავლური მეცნიერების მიერ. ეს ნაშრომი ქართულ ლიტერატურისმცოდნეობაში ჯერ-ჯერობით არ ყოფილა განხილული და საჭიროდ მივიჩნიეთ მისი მოკლედ მიმოხილვა.

დემიან გრანტის მსჯელობა ასეთ ფილოსოფიურ თვალსაზრისს ეფუძნება – XIX საუკუნის რეალიზმი მატერიალისტური იყო, თუმცა თავდაპირველად იგი იდეალიზმის სამსახურში იდგა და გამოიყენებოდა იმ სქოლასტიკური დოქტრინის გამოსახატავად, რომლის მიხედვითაც უნივერსალები (სამართალი, სიკეთე, ბოროტება...) რეალურად არსებობენ იმ კონკრეტული საგნებისაგან დამოუკიდებლად, რომლებშიაც აისახებიან. ეს მტკიცება ოპოზიციაში ედგა კონცეპტუალიზმსა და ნომინალიზმს და იწოდებოდა – „უკიდურეს“ ან „შესუსტებულ“ რეალიზმად.

გვიჩვენებს რა საკითხისადმი განსხვავებულ მიდგომას, ფილოსოფია არაერთგვაროვან პასუხს იძლევა კითხვაზე თუ რა არის ჭეშმარიტება. ამიტომ ეს თვალსაზრისები შეიძლება ორ ჯგუფად გაიყოს. შესაბამისად ჭეშმარიტებაც ორგვარია – მეცნიერული ან პოეტური, იმისდა მიხედვით, ცოდნის პროცესში მჟღავნდება თუ ქმნადობის პროცესით მიიღება. პირველი – ფილოსოფიაში ცნობილია შესაბამისობის (ანალოგიის) თეორიის სახელწოდებით, მეორე კი შეთანხმებულობის (თანამიმდევრულობის) თეორიისა.

შესაბამისობის თეორია არის ემპირიული და გნოსეოლოგიური. ის შეიცავს გარესამყაროს რეალობის ბუნებრივ, რეალისტურ რწმენას და მიიჩნევს, რომ ადამიანმა უნდა შეიმეცნოს სამყარო დაკვირვებებისა და შედარების გზით. ამ თეორიის მი-

¹ Damian Grant, Realism. The critical Idiom, London, 1995.

ხედვით, ჭეშმარიტება არის ის, რაც შეესაბამება, უახლოვდება დამტკიცებულ რეალობას, გამოხატავს მას ზუსტად და სწორად. ეს თეორია ძალზე დემოკრატიულია, ვინაიდან რეალობის აღწერისას ემყარება უმრავლესობის თვალსაზრისს, რასაც ობიექტურს უწოდებს.

შეთანხმებულობის თეორიის მიხედვით, შემეცნების პროცესი დაჩქარებული ან უგულვებელყოფილია ინტუიციური შემეცნებით. ჭეშმარიტება არ მიიღება არც დოკუმენტთა გულმოდგინედ დამუშავების და არც ანალიზის შედეგად, არამედ იგი შექმნილი და გავრცელებულია. პირველ შემთხვევაში რეალობა „დატყვევებულია“ ჭეშმარიტებით, მეორე შემთხვევაში კი აღმოჩენილი, გამჟღავნებული და შექმნილია შემეცნების აქტის დროს.

ხედავს რა განსხვავებას შესაბამისობასა და შეთანხმებულობას, როგორც რეალურობის კრიტერიუმებს შორის, დემიან გრანტი გამოჰყოფს ორ ძირითად კატეგორიას – კეთილსინდისიერ Conscientious და კეთილგონიერ Conscious რეალიზმს. შესაბამისობის თეორია გამოხატავს იმას, რასაც შეიძლება ეწოდოს ლიტერატურის სინდისი, შეთანხმებულობის თეორია კი გახლავთ შეგნებულობა ლიტერატურისა – აქ რეალიზმი მიღწეულია არა მიბაძვით, იმიტაციით, არამედ ქმნადობით, ცხოვრებისეული მასალის დამუშავების შედეგად.

კეთილსინდისიერი რეალიზმის წარმომადგენლები თავიანთ მწერლურ და ლიტერატურულ პრობლემებს განიხილავენ იმგვარად, თითქოს ეს პრობლემები საერთოდაც არ არსებობს – სინდისი ახშობს ცნობიერებას. ჭეშმარიტებით გატაცება იმდენად დიდია და მნიშვნელოვანი, რომ აღარ უტოვებს ადგილს სხვა რაიმეთი გატაცებას. ტექნიკური საკითხები იგნორირებულია, განდევნილია წარსულის „ლიტერატურული“ მემკვიდრეობა. დემიან გრანტი იზიარებს ცნობილი კრიტიკოსის ჰარი ლევენის აზრს იმის შესახებ, რომ მწერალმა, რათა დაგვარწმუნოს თავის უტყუარობაში, ყოველთვის უარი უნდა თქვას გამონაგონზე, არარსებულზე და უნდა გაარღვიოს ლიტერატურული ზღუდეები.

რეალისტები ეწინააღმდეგებიან სირთულეს, კომპლექსურობას და ფასეულობის კრიტერიუმად მხატვრულ ნაწარმოებში სიმართლეს, გულწრფელობას მიიჩნევენ.

რეალიზმის, როგორც ლიტერატურული მიმდინარეობის აღმოცენებასთან ერთად, ინგლისურ ლიტერატურისმცოდნეობაში დადგა საკითხი რეალიზმისა და ნატურალიზმის ურთიერთმომართების შესახებ, ვინაიდან არცთუ ისე იშვიათად ხდებოდა აღნიშნულ ტერმინთა ერთმანეთში აღრევა, რასაც შეცდომაში შეყვავდა მკითხველი – თითოეული მათგანი ზომ წარმატებით შეიძლებოდა ყოფილიყო გამოყენებული ერთსა და იმავე ნაწარმოებთან მიმართებაში. არსებობს მხოლოდ ერთი გზა მათ განსასხვავებლად: რეალიზმი წარმოშობილია ფილოსოფიიდან და აღნიშნავს რეალურს, რეალურის ცოდნას, რეალურის მიღწევას. ნატურალიზმი კი მომდინარეობს ნატურალისტური ფილოსოფიიდან ან ნატურალისტური მეცნიერებიდან და წარმოადგენს მეტოდს, რომელიც ხელს უწყობს რეალურის მიღწევას. ამ ტერმინთა საგარაუდო გამოყენება ყოველთვის ნათელს როდი ჰყენს ამ საკითხს. დემიან გრანტის დაკვირვებით რეალიზმი განიმარტება როგორც ტექნიკა, ნატურალიზმი – როგორც ტენდენცია.

რეალისტებმა წმინდა რეალისტურ ნაწარმოებად მიიჩნიეს „მადამ ბოვარი“, მაშინ როდესაც ფლობერმა უარყო რეალიზმი. ზოგიერთი მკვლევარი რეალიზმს განიხილავს, როგორც ნატურალიზმის სუსტ წინათგრძნობას, რომელიც მტკიცდება და სისტემატიზირდება თავისი მიზნისაკენ სავალ გზაზე. იგი მტკიცდება თავის ეპოქასთან შეთანხმებით და სისტემატიზირდება მეცნიერულ დისციპლინაზე დაქვემდებარებით.

ზოლას ესეები წარმოადგენს დასრულებულ კრიტიკულ თვალსაზრისს ნატურალიზმის შესახებ. რომანტიზმი და ლირიზმი, ამბობს ზოლა, სიტყვებში ათავსებს ყოველივეს. სიტყვები ძლიერდებიან და საბოლოოდ აძლევენ გზას იდეის ბაროკოსებრ განდიდებას. ეს გახლავთ, ზოლას აზრით, სიტყვიერი კონსტრუქცია აშენებული არაფერზე, ანუ რომანტიზმი. ზოლა აყალიბებს ერთგვარ სამოქმედო პროგრამას ახალგაზრდებისათვის, რომელთაც უნდა მომავალში დაყრდნობოდა საფრანგეთი –

არავითარი ლირიზმი, არავითარი დიდი და ცარიელი სიტყვები, არამედ ფაქტები, დოკუმენტები. დაუჯერეთ ფაქტებს – ერთადერთი რაც ახლა გვჭირდება არის ჭეშმარიტების სიძლიერე. ზოლა უდიდეს რწმენას ამყარებს მეცნიერებაზე, ექსპერიმენტისა და დოკუმენტირების მეთოდებზე – „ბუნებისაკენ, ნატურალისტური ევოლუციისაკენ დაბრუნებას მიჰყავს ადამიანის ინტელექტი მეცნიერული მიმართულებით“ – ასკენის მწერალი. ამასთან დაკავშირებით გვინდა გავისხენოთ, რომ გარკვეულ პერიოდში, უფრო ზუსტად, მეცხრამეტე საუკუნის სამოცდაათიანობისმოციან წლებში ფრანგული ნატურალისტური სკოლის, კერძოდ ემილ ზოლას თეორიული მოსაზრებების მიმართ საკმაოდ ინტერესს იჩენდნენ საქართველოში. მისი წერილები ფართოდ შუქდებოდა ქართულ პრესაში. ეს ის დრო იყო, როდესაც სამოციანელებს უკვე ჩამოყალიბებული ჰქონდათ თავიანთი რეალისტური პოზიცია და როგორც შემდგომ კვალიფიცირებული იყო ქართული სალიტერატურო კრიტიკის მიერ, ეს ე.წ. „შეუფერავი რეალიზმი“ იყო მესამე გზა ნატურალიზმსა და იდეალიზმს შორის.

„ნატურალიზმი ლოგიკური შედეგია რეალიზმისა და მისთვის დამახასიათებელი გაზვიადებითა და გადამეტებით უფრო ცხადად და აშკარად გვიჩვენებს რეალიზმის ნაკლოვანებებს“ – წერდა ერთი ინგლისელი მკვლევარი 1885 წელს. ნატურალიზმმა ძალზე აშკარად გამოავლინა თავისი თავი და, აქედან გამომდინარე, უკიდურესად შეასუსტა თავისი პოზიციები. ამიტომ საკმარისი იყო, ჩამონგრეულიყო მეცნიერული საფუძველი, რომ ის სწრაფად მივიდა რეალისტური იდეის დისკრედიტაციამდე. ამიერიდან იგი დამოკიდებული გახდა მხოლოდ გარეგნულ ფილოსოფიურ მხარდაჭერაზე.

ნატურალიზმმა შეასრულა თავისი ფუნქცია – მას ახლო კავშირი ჰქონდა მეცნიერებასთან და მისი ამგვარი „ერთგულება“ ძნელად თუ შეიცვლებოდა ამ ვალდებულებიდან გათავისუფლების შემდგომ.

რეალიზმი კი სულ სხვა რამ იყო, აგრძელებს მსჯელობას დემიან გრანტი, ადვილად მისაწვდომი ქალღმერთი (ცნობილი

კრიტიკოსის ჯონსონის სიტყვებია), რომელიც ხელსაყრელ მომენტს ელოდა უამრავი თაყვანისმცემლის მოლოდინის გასამართლებლად.

„დახატე არა საგანი, არამედ შთაბეჭდილება, რომელსაც ეს საგანი შენში იწვევს“ – წერდა 22 წლის სტეფანე მაღარმე ჰენრი კაზალის 1864 წელს. ზემოქმედება ინდივიდუალურ გამოცდილებაზე, ინდივიდუალურ ხედვაზე გახდა სულ უფრო და უფრო მნიშვნელოვანი, ვიდრე საბოლოოდ არ მიაღწია სიურეალიზმს. ობიექტური რეალობა გახდა ფრაგმენტული, მიმოფანტული ურიცხვი რაოდენობის წინააღმდეგობრივ სუბიექტურობებს შორის. ის უკვე აღარ იყო მყარი რამ, არამედ გახდა ილუზიათა ჯამი, სხვაგვარად რომ ვთქვათ, უფრო დამაჯერებელი ილუზია, რომელიც მიღებული იყო სინამდვილის აღწერით.

კეთილგონიერი, შეგნებული რეალიზმი შეიძლება იყოს განხილული როგორც ახალი შეთანხმება დამყარებული მწერალსა და რეალობას შორის. „ადამიანმა შეიძლება განახორციელოს სინამდვილე – აღნიშნავდა ინგლისური კრიტიკა – მაგრამ მას არ შეუძლია იმის ცოდნა, თუ რა არის სინამდვილე“. რეალობა არ არის შემეცნებითი – იგი არ შეიძლება რამეს შეესატყვისებოდეს, იყოს მიბაძული, იმიტირებული, გაგებული. ადამიანი ახორციელებს ჭეშმარიტებას ხელოვნებაში, რაც არის შემეცნების სახეობა, არა აბსტრაქტული ან მეცნიერული ცოდნა, არამედ მოქმედება, მტკიცება, სახეობა ცოდნისა, რომელიც გამოავლენს თავს არა აღწერაში, განმეორებასა ან იმიტაციაში, არამედ ახლის ქმნაში. „მსოფლიომ არ იცის არაფერი, ვინაიდან არაფერი უკეთებია, წერს ჯეფერსი, ჩვენ კი ვიცით ყველაფერი, ვინაიდან ჩვენ შევქმენით ყოველივე“. ამ თვალსაზრისის მიხედვით, პოეტი, მწერალი არის შემქმნელი, დემიურგი, ერთგვარი მაორგანიზებელი ძალა, მონაწილე ქმნადობის პროცესისა. ეს გახლავთ სიმბოლიზმის ძირითადი მრწამსი და არსებობს უამრავი მტკიცება ამის საილუსტრაციოდ. მათგან ბევრი წინ უძღვის სიმბოლიზმს, ისევე როგორც ბევრი რეალისტური იდეა გამოჩნდა 1850 წლამდე.

შეგნებული კეთილგონიერი რეალიზმის წარმომადგენელი არ უარყოფს სამყაროს. ის ამტკიცებს, რომ მიაღწია დახვეწილ, შესაფერის სინთეზს ისეთ აბსტრაქციებს შორის, როგორიცაა წარმოდგენა და სინამდვილე. ფილოზოფი ამბობდა: „გარეგნული სინამდვილე, რაც არ უნდა საძაგელი იყოს იგი, უნდა შემოვიღეს ჩვენში, უნდა გვაიძულოს, ხმამაღლა განვაცხადოთ მისი არსებობა, კარგად მოვახერხოთ მისი რეპროდუცირება“.

პრუსტი აღნიშნავს: ის, რასაც ჩვენ რეალიზმს ეუწოდებთ, არის კავშირი იმ შეგრძნებებსა და მოგონებებს შორის, რომლებიც ერთდროულად გვარტყია გარშემო. კავშირი, რომელსაც ანგრევს ჩვეულებრივი კინემატოგრაფიული ხელვა, რომელიც კარგავს გავლენას რეალურზე იმის გამო, რომ მეტისმეტად ემორჩილება მას. მწერალმა უნდა აღწეროს მოვლენები და საგნები პირველადი ინტუიციიდან ერთი მეორის მიყოლებით, მაგრამ ჭეშმარიტება მხოლოდ მაშინ გამოამჟღავნებს თავს, როცა მწერალი მოახერხებს ორ განსხვავებულ საგანს შორის კავშირის დამყარებას, პარალელის გავლებას ხელოვნების სამყაროსა და მეცნიერული სამყაროს ერთადერთ რეალობას შორის, ამასთანავე ორივე მათგანისაგან ძირითადი არსის ამოღებას და მათ შეერთებას მეტაფორაში.

რეალიზმის არსის გარკვევა, ცნობილი კრიტიკოსის პარილეინის თვალსაზრისის თანახმად, მიეკუთვნება იმ საკითხთა ჯგუფს, რომელიც შეიცავს ხელოვნებასა და ცხოვრებას შორის ურთიერთობის საკითხს.

მიამიტ რეალისტს წარმოუდგენია, რომ სამყარო შეიძლება აღწერილი იქნეს სიტყვებით, ან სხვა რაიმე გამომსახველობითი საშუალებებით და რომ მას ხელეწიფება ამის მიღწევა. ალბათ ამიტომ აცხადებს ზოლა, რომ ნატურალისტური რომანის დამახასიათებელი თვისება არის ცხოვრების ზუსტი გამოსახვა. თუმცა კრიტიკოსთა უმრავლესობა თამამად აცხადებს, რომ ეს „გამოსახვა“ შეუძლებელია არა მარტო ტექნიკურად, არამედ ფილოსოფიურადაც. უკეთეს შემთხვევაში ეს იქნება არაზუსტი, მცდარი მეტაფორა, უარეს შემთხვევაში კი აუტანელი და მძიმე საფუძველი უთაბოლო, არეული ფიქრებისათვის.

სიმბოლისტ მწერლებს ბრალს სდებდნენ ცხოვრების აბუჩად აგდებასა და ხელოვნების ცხოვრებასთან გაჯიბრებაში. სიმბოლისტიური თეორიისათვის აუცილებელი იყო არა ცხოვრებისა და ხელოვნების ურთიერთკავშირის შეფასება, არამედ მათი განსხვავებული კატეგორიების კეთილგონივრული დაცვა.

ამ მსჯელობიდან გამომდინარე ღემიან გრანტი თვლის, რომ ყველაზე უფრო საღი და მისაღები გახლავთ ის პოზიცია, რომელიც ეთანხმება ცხოვრების განსხვავებული კატეგორიების არსებობას, მისაღებად მიიჩნევს მათ კავშირს და სწამს, რომ სწორედ ამ კავშირით მიიღწევა რეალიზმი.

რაც შეეხება კეთილსინდისიერ და კეთილგონიერ რეალიზმს, მათი გამოიჯენა შემდეგნაირად შეიძლება – თუ პირველი დაფუძნებულია თავის სიმარტივესა და სისადავეზე, მეორე დამოკიდებულია თავის კომპლექსურობასა და სირთულეზე ასე მიიჩნევს ღემიან გრანტი.

ამ საკითხთან დაკავშირებით ძალიან ბევრი მოსაზრება არსებობს როგორც ევროპულ, ასევე ამერიკულ ლიტერატურის-მცოდნეობაში. ჩამოყალიბებული შეხედულებები არსებობდა ე.წ. საბჭოთა მეცნიერებაშიც. უცხოური კრიტიკული მასალის დამუშავებისას თავიდანვე ყურადღებას იქცევს ტერმინთა სიჭრელე, რაც ჩვენს მიერ ერთი კონკრეტული ნაშრომის განხილვიდანაც ჩანს. მიგვაჩნია, რომ გამოვლენის რაც არ უნდა ბევრი ფორმა იქნას შენიშნული, რეალიზმის მეთოდი მიმართულია ცხოვრების წინააღმდეგობათა დანახვისა და სწორი გააზრებისაკენ. მეცხრამეტე საუკუნის ოცდაათიანი წლებიდან გარე სინამდვილის ზუსტი ანალიზით, მისი კრიტიკით დაიწყო ფაქტობრივად ჩამოყალიბება რეალიზმმა, როგორც ლიტერატურულმა მიმართულებამ და მეთოდმა.

როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, საქართველოში გიორგი ერისთავის პიესებითა და პროფესიული თეატრის დაარსებით დაიწყო რეალიზმის შემოსვლა, თერგდალეულთა მოღვაწეობით კი მოხდა მისი გაღრმავება. სამოციანელებმა მწერლობას დააკისრეს ერისა და ქვეყნისათვის უანგარო სამსახური:

„ერის წყლული მაჩნდეს წყლულად,
მეწოდეს მის ტანჯვით სული,
მის ბედით და უბედობით
დამედგოს მტკიცე გული“.

ქართველი რეალისტების რწმენით, სინამდვილე უნდა ასახულიყო ისე, როგორც ის ობიექტურად იყო წარმოდგენილი, და არა ისე, როგორც მწერლის პიროვნულ „მეს“ მოესურვებოდა. ამასთანავე, სინამდვილე უნდა ერქვენებინათ ისე, რომ ყოველ კონკრეტულ ფაქტში გამოჩენილიყო განზოგადებული კონკრეტული.

საბჭოთა ლიტერატურისმცოდნეობამ მეცხრამეტე საუკუნის რეალიზმს კრიტიკული რეალიზმი უწოდა. ევროპულ მეცნიერებაში კი ეს პერიოდი ძირითადად მეცხრამეტე საუკუნის რეალიზმად არის ცნობილი. მეცხრამეტე საუკუნე ნამდვილად ძალზე მნიშვნელოვანი პერიოდი იყო ლიტერატურის ისტორიაში. რეალიზმის უშუალო წინამორბედი ევროპაში რომანტიზმი გახლდათ, რომელმაც შესძლო ერქვენებინა სულით მდიდარი, ამაღლებული ადამიანი, უფრო რთული და წინააღმდეგობრივი, ვიდრე ეს კლასიციზმმა ან სენტიმენტალიზმმა შესძლო. რომანტიზმსა და მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრის რეალიზმს შორის მეცნიერები ადვილად ვერ ავლენენ ზღვარს (მაგ. ო. ბალზაკის „შაგრენის ტყავი“, სტენდალის „პარმის სავანე“, ვ. პიუგოს რომანები...) ამასთანავე, რომანტიკული მოტივები თანდათან ტრანსფორმირდებიან რეალისტურში (სტენდალის „წითელი და შავი“, ჩ. დიკენსის შემოქმედება...). მეცხრამეტე საუკუნის შუა წლებიდან იწყება რეალიზმის ძლიერი განვითარება (გ. ფლობერი, უ. თექერეი). რუსეთში, სადაც რეალიზმის სათავეებთან ა.ს. პუშკინი დგას, მისი განვითარების ახალი ეტაპი დაკავშირებულია ი.ა. გონჩაროვის, ი.ს. ტურგენევის, ნ.ა. ნეკრასოვის, ან. ოსტროვსკის სახელებთან.

რეალიზმისადმი ქართული ლიტერატურის დამოკიდებულება კარგად ჩანს მიხეილ თუმანიშვილის მსჯელობაში – „ჩვენი დროში მეოცნებე პოეზიამ ადგილი დაუთმო უბრალოსა, მაგრამ თავის უბრალობით მაღალსა და შთაგონებულ არსებითს. ამჟა-

ლოდ 1832 წლის შეთქმულებაში გადაიზარდა; დაიწყო დეკაბრისტებისა და სხვა პროგრესულად მოაზროვნე ფენის გადმოსახლება საქართველოში; შეიქმნა ლიტერატურული სალონები; დაარსდა ქართული პრესა; დაიწყო განვითარება სავაჭრო-ეკონომიკურმა ურთიერთობამ დასავლეთთან; აღორძინდა ქართული თეატრი; ქართულ კულტურასა და ლიტერატურაში სწორედ ევროპიდან შემოვიდა და დამკვიდრდა მეცხრამეტე საუკუნის დასაწყისში რომანტიზმი და შემდეგ რეალიზმი; განსაკუთრებული ყურადღება დაეთმო ევროპული ლიტერატურის თარგმნას; შესაბამისად, სალიტერატურო აზრმაც ეროვნული პრობლემატიკის გარდა, ფართო ადგილი მიუჩინა ზოგადლიტერატურულ პრობლემატიკას, ზოგადსაკაცობრიო თემატიკას.

3. ევროპელი ლიტერატორებისა და მეცნიერების დაინტერესება საქართველოთი

საქართველოთი გვიანი შუასაუკუნეებიდან დაინტერესდნენ ევროპელი მოგზაურები. ზოგიერთი მათგანი აღმოსავლეთის ქვეყნებში მოგზაურობისას ჩერდებოდა ჩვენში, ზოგიერთი კი სპეციალურად, ამა თუ იმ მიზნით, ჩამოდიოდა. ისინი სხვადასხვა სპეციალობის და სხვადასხვა ინტერესების ადამიანები იყვნენ. ამდენად მათი მოგზაურობის მიზანიც განსხვავებული იყო. მეცხრამეტე საუკუნიდან მოგზაურების გარდა, საქართველოში ჩამოსვლა დაიწყეს ევროპელმა მწერლებმა, მეცნიერებმა, მთარგმნელებმა, საზოგადო მოღვაწეებმა. ცოცხალი კონტაქტები ევროპელ მოღვაწეებთან, კიდევ ერთი ფაქტორი იყო, რომელიც ხელს უწყობდა ევროპული ცივილიზაციის შემოსვლას საქართველოში. სამეცნიერო-კულტურული ხასიათის შეხვედრები, ერთი მხრივ, ჩვენში ევროპული მენტალიტეტის შემოტანას, მეორე მხრივ, კი ევროპაში ქართული სამყაროს პოპულარიზაციას უწყობდა ხელს. ეს პროცესი უფრო გაღრმავდა მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრიდან.

საქართველოს ცხოვრება საინტერესოდ აისახა გერმანელი პოეტისა და მთარგმნელის ფრიდრიხ ბოდენშტელტის (1819-

1892) შემოქმედებაში. იგი რამდენიმე წელიწადს ცხოვრობდა მოსკოვში, ხოლო შემდეგ ჩამოვიდა თბილისში და 1844 წლიდან ფრანგულ ენას ასწავლიდა თბილისის გიმნაზიაში. ბოდენშტედტმა მოიარა საქართველოს სხვადასხვა კუთხე გურია, სამცხე-ჯავახეთი, იმერეთი... გერმანიაში დაბრუნების შემდეგ თავისი შთაბეჭდილებები არაერთ წიგნში გამოაქვეყნა („კავკასიის ხალხები და მათი ბრძოლა თავისუფლებისათვის რუსეთის წინააღმდეგ“ – 1848წ., „ათას ერთი დღე აღმოსავლეთში“ – 1849-50წ., „მირზა შაფის სიმღერები – 1851წ., კავკასიელ ხალხთა ცხოვრების ეპიზოდები აღწერილია პოემაში „ლეკის ქალი ადა“ – 1853წ., „შორეული ქვეყნის პატარა ამბები“ – 1872წ., სადაც შესულია – „კავკასიური მოთხრობა - ტრაგიკული სიყვარული“ და „გურული ქალი თამარი“; „ჩემი ცხოვრებიდან“, 1879წ., და სხვ.). ფრიდრიხ ბოდენშტედტის პოეტურ თუ პროზაულ თხზულებებში მოთხრობილია ქართული ყოფაცხოვრების, ადათ-წესების, კულტურის, ლიტერატურის შესახებ, ასახულია საქართველოს ბუნების სილამაზე, აღწერილია ქართველთა გარეგნობა და სულიერი თვისებები, ქვეყნის ისტორიული წარსული და მისი თანადროულობა...

ფრიდრიხ ბოდენშტედტმა სამშობლოში, როგორც ჩანს, გაიყოლა საქართველოს სიყვარული და ქართველი ხალხის კეთილგანწყობა. 1881 წელს იგი შესვდა არტურ ლაისტს (1852-1927) და დააინტერესა იგი აღმოსავლური სამყაროთი. ბოდენშტედტის რჩევით დაიწყო ლაისტმა ქართული ენის შესწავლა და დაუკავშირდა ნ. ნიკოლაძეს, დ. ერისთავს, ა. წერეთელს, ი. მეუნარგიას, ი. ჭავჭავაძეს... სწორედ ილია ჭავჭავაძის მოწვევით 1884 წელს ჩამოვიდა იგი საქართველოში. სამშობლოში დაბრუნებულმა კი დაწერა და პოლონურ ენაზე გამოსცა თავისი შთაბეჭდილებების წიგნი „საქართველო, ბუნება, ადათ-წესები და მოსახლეობა“ (1885). საქართველოში შემდგომი ჩამოსვლისას დაიწყო „ვეფხისტყაოსნის“ გერმანულად თარგმნა, რომელიც 1890 წელს გამოიცა გერმანიაში. ცხოვრების მეორე ნახევარი არტურ ლაისტმა საქართველოში გაატარა. იგი მთლიანად იყო ჩართული ქართულ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში. მან გა-

მოსცა ნაშრომი „ქართველი ხალხი“ (1904), რომელიც შემდგომში არაერთ ენაზე ითარგმნა. მის კალამს ეკუთვნის არაერთი მოთხრობა და ავტობიოგრაფიული თხზულება – „რუდოლფ ბოლტის სამოგზაურო ცხოვრება“ (1897). მოგვიანებით, უნივერსიტეტის დაარსების შემდეგ არტურ ლაისტი გერმანულ ენას ასწავლიდა ქართველ სტუდენტებს თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში. 1906 წელს ლაისტმა თბილისში დააარსა გერმანულენოვანი გაზეთი „Kaukazische Post“ და ორი წელიწადი რედაქტორობდა მას. ასე რომ, საქართველოში დაფუძნების შემდეგ ლაისტი კულტურულ-საზოგადოებრივი ცხოვრების გულში ტრიალებდა, ნერგავდა ევროპულ აზროვნებას ჩვენში და ამასთანავე პოპულარიზაციას უწევდა ქართულ კულტურას ევროპაში.¹

1876-85 წლებში ცხოვრობდა საქართველოში ავსტრიელი ცოლ-ქმარი ბერტა (1848-1914) და არტურ (1850-1902) ზუტნერები. ცნობილი ავსტრიელი მწერალი ქალი ბერტა კინსკი-ზუტნერი სრულიად შემთხვევით დაუკავშირდა საქართველოს. ხელმოკლეობის გამო იგი ევნაში ბარონ ზუტნერის ოჯახში აღმზრდელად მუშაობდა. მას და ზუტნერების უმცროს ვაჟს, არტურს ერთმანეთი შეუყვარდათ. მშობლები წინ აღუდგნენ ახალგაზრდების სურვილს და მათ დაქორწინების ნება არ მისცეს. ბერტა იძულებული შეიქნა ეკატერინე ჭავჭავაძისათვის მიემართა, რომელიც შემთხვევით გაიცნო ეკატერინეს უცხოეთში მოგზაურობისას. ეკატერინე დაეხმარა ახალშეუღლებულებს და საქართველოში მოიწვია ისინი. ბერტა და არტურ ზუტნერებმა სამწერლო ნათლობა საქართველოში მიიღეს. მათ თხზულებებში დიდი ადგილი დაიკავა ქართულმა თემატიკამ. ბერტამ თავისი „მეძუარების“ ერთი ნაწილი საქართველოსა და ქართველ ხალხს უძღვნა, ხოლო არტურმა თითქმის მთელი ლიტერატურულ-მთარგმნელობითი თუ ჟურნალისტური მოღვაწეობა საქართველოსა და კავკასიას დაუკავშირა. ზუტნერების ნაწერებში

¹ შ. რეიშელი, არტურ ლაისტი და ქართული ლიტერატურა, ჟ. ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, 1967, №1. გვ. 21-25.

აღწერილია მეცხრამეტე საუკუნის ოთხმოციანი წლების საქართველოს ყოფა, ქართველ მწერალთა პორტრეტები, ზუგდიდის, ქუთაისის, თბილისის ცხოვრების სურათები. ორიგინალური მოლვაწეობის გარდა, ზუტინერებს წვლილი მიუძღვით „ვეფხისტყაოსნის“ გერმანულ და ფრანგულ ენებზე თარგმნის საქმეში. ქართველი მოლვაწე იონა მეუნარგია, რომელმაც „ვეფხისტყაოსანი“ თარგმნა ფრანგულ ენაზე, იგონებდა, რომ მან ეს თარგმანი შეასრულა ბარონესა ბერტა ფონ-ზუტინერის დახმარებით, ხოლო მხატვარმა მიხაი ზიჩიმ ამ თარგმანის წაკითხვის შემდეგ დაასურათა იგი. არტურ ზუტინერმა დაბეჭდა საინტერესო წერილი 1884 წელს გაზეთ „კვსკვ“-ის ფურცლებზე, რომელიც იმავე წელს გაზეთმა „დროება“ გამოაქვეყნა - „უცხოელის აზრი „ვეფხისტყაოსნის“ პოემის გადათარგმნის გამო ფრანსიულს ენაზედ“.¹

მეცნიერული ქართველოლოგიის ფუძემდებელი ევროპაში მარი-ფელისიტე ბროსე (1802-1880) 1847 წლის ზაფხულში ჩამოვიდა საქართველოში ოთხწლიანი სამუშაო გეგმით, მაგრამ პეტერბურგიდან იგი მხოლოდ ერთი წლის ვადით იყო გამოგზავნილი. დროის სიმცირის მიუხედავად ბროსემ მოიარა კახეთი, ქართლი, იმერეთი, სამეგრელო, აფხაზეთი, ლენხუმი, რაჭა, სვანეთი. მან თვითონ მოიძია დიდძალი მასალა და ამასთანავე ქართველები სიამოვნებით გამოეხმაურნენ მის მიერ გაზეთში გამოქვეყნებულ თხოვნას (Кавказский календарь, 1848) ხელი შეეწყოთ მისი კვლევისათვის და შეძლებისამებრ მიეწოდებინათ საჭირო მასალები. ბროსე თავისი მივლინების დაწვრილებით ანგარიშს დრო და დრო აწვდიდა პეტერბურგის მეცნიერებათა აკადემიას. ამ ანგარიშებში აღწერილი იყო ის საზოგადოება, ქართველი მეცნიერები, მწერლები თუ საეკლესიო პირნი, ვისთანაც ბროსეს ჰქონდა ურთიერთობა, სამეცნიერო დისპუტები და მეგობრული შეხვედრები. მარი ბროსეს ფასდაუდებელი სა-

¹ ნ. კაკაბაძე, ნ. რუხაძე, კაკასია და საქართველო გერმანულ ლიტერატურაში, თბ., 1963.

მეცნიერო ღვაწლის გარდა, ნათარგმნი აქვს ქართული ლიტერატურის ძეგლები ფრანგულ ენაზე.¹

მოგვიანებით, 1858-59 წლებში საქართველოში სტუმრად იყო ჩამოსული ალექსანდრე დიუმა (1803-1870) მამა. მან მოიარა სხვადასხვა კუთხე, გაეცნო ქართულ კულტურას, პირადი კონტაქტი დაამყარა ქართველ მწერლებთან და ქართული პრესის წარმომადგენლებთან. დიუმას სტუმრობა საქართველოში, ფაქტობრივად, ორი კულტურის შეხვედრას წარმოადგენდა. საქართველოში მოგზაურობის შთაბეჭდილებანი კი პარიზში დაბრუნების შემდეგ მხატვრულად აღწერა ფრანგმა რომანისტმა.²

მეცხრამეტე საუკუნის მიწურულს ფრანგმა მეცნიერმა, ისტორიკოსმა და არქეოლოგმა ბარონ დე ბაიმ (1853-1931) რამდენჯერმე იმოგზაურა საქართველოში.³ იგი ძალიან დაკვირვებით სწავლობდა ქართულ კულტურას, ყოფას, ადამიანებს. მეცნიერულად დამუშავებული მასალა თავისი ფოტოებით გამოქვეყნებულია მის ნაშრომებში „საქართველოში“ (1898წ.), „კავკასიონის ქედის სამხრეთით“ (1899წ.), „კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთით“ (1899წ.), „თბილისი“ (1900წ.) და სხვ. საქართველოში ყოფნისას ბარონ დე ბაის ხშირი სამეცნიერო შეხვედრები ჰქონდა ქართველ მეცნიერებთან, მწერლებთან და მხატვრებთან ექვთიმე თაყაიშვილთან, ალექსანდრე ცაგარელთან, თედო სახოკიასთან, ილია ჭავჭავაძესთან, დავით სარაჯიშვილთან, გიგო გაბაშვილთან და სხვებთან.⁴

დიდ გერმანელ მწერალს თომას მანს აქვს გამოთქმული ასეთი აზრი სადაც მე ვარ გერმანული კულტურაც იქ არის. ბუნებრივია, დიდი მოღვაწე თავად არის საკუთარი ეროვნული კულტურის მატარებელი. სწორედ თავიანთი ეროვნული კულტურა მოჰქონდათ საქართველოში ფრიდრიხ ბოდენშტედტს, არ-

¹ რ. ლოდაშვილი, მ. ბროსე - ქართული მწერლობის მკვლევარი, თბ., 1962.

² ალ. დიუმა, კავკასია, თარგმანი ფრანგულიდან თინათინ ქიქოძისა, თბილისი, 1964.

³ დ. ფანჭულაძე, ქართულ-ფრანგული ლიტერატურული ურთიერთობების ისტორიისათვის, თბ., 1969. გვ. 245.

⁴ იქვე. გვ. 245.

ტურ ლაისტს, ბერტა და არტურ ზუტენერებს, მარი ბროსეს, ალექსანდრე დიუმას, ჟოზეფ დე ბაის, მარჯორი და ოლივერ უორდროპებს და ბევრ სხვას. თავის მხრივ მათი მეცნიერული თუ შემოქმედებითი გარემო უწყობდა ხელს ევროპული აზრის შემოსვლას საქართველოში და მკვეთრად უპირისპირდებოდა იმ დროისათვის უკვე მოძველებულ აღმოსავლურ გავლენებს.

ძალზე ღრმა ფესვები ჰქონდა და-ძმა მარჯორი (1869-1909) და ოლივერ (1865-1948) უორდროპების მეგობრობას ქართველ მოაზროვნეებთან. მეგობრობის გარდა მათ ფართო შემოქმედებითი ურთიერთობა აკავშირებდათ. როგორც დევიდ ლენგი აღნიშნავდა, ამ ორმა თავდადებულმა სწავლულმა და მოგზაურმა მიანიჭა ოქსფორდს სახსრები ქართველოლოგიური კვლევა-ძიებისათვის და თავიანთი მოღვაწეობით მსოფლიოს ორიენტალისტთა შორის გაითქვეს სახელი.¹ ვიდრე საქართველოში ჩამოვიდოდა მარჯორის დაწყებული ჰქონდა მუშაობა „ვეფხისტყაოსნის“ თარგმანზე. ძმასთან მიწერილი წერილებიდან ჩანს, თუ რა დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა და რაოდენ დიდი პასუხისმგებლობით ეკიდებოდა მარჯორი პოემის თარგმნას, რა მიზანს ისახავდა იგი, როდესაც ხელს ჰკიდებდა ამ საქმეს. ოლივერთან მიწერილ ერთ-ერთ წერილში მოხსენიებულია ალექსანდრე ცაგარელი, რომელიც კონსულტაციას უწევდა მარჯორის პოემაზე მუშაობისას. გვინდა მოვიყვანოთ ამ წერილის ნაწყვეტი - „მე ძალიან მოხარული ვარ, რომ გაიცანი პროფესორი ცაგარელი. თუმცა მრცხვენია ჩემი ცუდად შესრულებული თარგმანის გაგზავნა. მე გადმოვიწერე 40 სტრიქონი, ის რაც დღეს უნდა გამოგიგზავნო, მაგრამ წერის დროს ვიგრძენი თარგმანში გაპარული უზუსტობანი. ინგლისური ტექსტი ძალიან უფერული და უშნოა, მაგრამ ვფიქრობ, ამას დიდი მნიშვნელობა არ უნდა ჰქონდეს, ვინაიდან მე უპირველესად აზრის სწორად გადმოცემას ვაძლევ უპირატესობას. დარწმუნებული ვარ, ჩემი თარგმანი შეცდომებითაა სავსე, მაგრამ იმედს ნუ გაიცრუებ, როდესაც

¹ დევიდ მარშალ ლენგი, ქართველოლოგიური კვლევა-ძიება ოქსფორდში, ცისკარი, 1957, №4, გვ. 139-151.

გეტყვიან, რომ იგი ცუდია. სიტყვათა მარაგს ყოველდღიურად ვიღრმავებ, მაგრამ დღითიდღე უფრო მეზიზღება თავი სიტყვების მნიშვნელობის არასაკმარისად გაგების გამო. ეს ძალიან მდიდარი ენაა და ბევრია ისეთი სიტყვა, რომლებიც იძულებული ვარ ან გამოვტოვო, ან კონტექსტით მივხვდე მის მნიშვნელობას. სიძნელეები ბევრია, ნეტავ კი შევძლებდე თანდათანობით მათ გადალახვას. გაეგარძელო თარგმნა და დროდადრო გამოგიგზავნო? ვშიშობ, პროფესორი ცაგარლისათვის ეს ძალიან დიდი სამუშაო იქნება...“¹

განსაკუთრებული მნიშვნელობა შეიძინა მარჯორის წერილმა ილია ჭავჭავაძისადმი, რომელიც ინგლისელმა ქალბატონმა მშვენიერი ქართული ენით დაწერა და რომელშიც იგი ილია ჭავჭავაძეს სთხოვდა „განდგეილის“ ინგლისურად თარგმნისა და გამოქვეყნების უფლებას. ეს წერილი ილია ჭავჭავაძემ გაზეთ „ივერიაში“ დაბეჭდა, როგორც სტილის შესანიშნავი ნიმუში. ილია ჭავჭავაძის პირად არქივში დაცულია ევროპელ მწერალთა, მეცნიერთა თუ კულტურის მოღვაწეთა საქმიანი - სამეცნიერო თუ შემოქმედებითი ხასიათის წერილები. მათ შორის არის გერმანელი ორიენტალისტის კარლ ლეჰმანჰაუპტის, ავსტრიელი ენათმეცნიერის, პროფესორ ჰუგო შუხარდტის, ინგლისელი სლავისტიკისა და ქართველოლოგის, პროფესორ უილიამ რიჩარდ მორფილის, ინგლის-რუსეთის ლიტერატურული საზოგადოების პრეზიდენტის ეა. კაზალეტის, ფრანგი არქეოლოგ-ეთნოგრაფის ბარონი დე ბაის, იტალიელი ლიტერატურისმცოდნის, პროფესორ გულელმო პასილის და სხვათა და სხვათა წერილები.² მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევარში ჩამოვიდა საქართველოში ედინბურგის უნივერსიტეტის ღვთისმეტყველების საპატიო დოქტორი სოლომონ სიზარ მალანი (1812-1894), რომელმაც ინგლისურად თარგმნა გაბრიელ ეპისკოპოსის „ქადაგებანი“ და გადაწვევითა პირადად გაცნობოდა მას. მათ ერთად აღაუდინეს წირვა გელათში, რითაც საფუძველი ჩაეყარა ორი დიდი სასუ-

¹ ნინო უორდროპი, მარჯორი და ოლივერი, ჟ. მაცნე, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1992, № 2, გვ. 31-48.

² შ. გოზალიშვილი, ილია ჭავჭავაძე და ქართული კულტურის საზღვარგარეთელი მფობრები, თბ., 1973.

ლიერო მოღვაწის ურთიერთობას. არაერთგზის იყო ჩამოსული საქართველოში სამეცნიერო მიზნით ოქსფორდის უნივერსიტეტის პროფესორი, ენათმეცნიერი უილიამ რიჩარდ მორფილი (1834-1909), ინგლისელი არმენოლოგი და ქართველოლოგი ფრედერიკ კორნუელ კონიბერი (1856-1924) და სხვები.

ევროპელ მოღვაწეთა საქართველოში ჩამოსვლით მყარდებოდა სამეცნიერო და კულტურულ-ლიტერატურული კავშირი; საქართველოში შემოდიოდა ევროპული ენები (ბოდენშტედტი ასწავლიდა ფრანგულ ენას, ლაისტი გერმანულს...); ქართველი საზოგადოებისათვის ორმხრივ მნიშვნელოვანი იყო ევროპელთა აზრი ქართული ლიტერატურის შესახებ, ჯერ ერთი იმიტომ, რომ ის იყო უცხო თვალით დანახული, გააზრებული და შეფასებული და მეორე მხრივ იმიტომ, რომ სწორედ მათ გაჰქონდათ ევროპაში აზრი და ეს აზრი მკვიდრდებოდა ევროპულ ლიტერატურისმცოდნეობაში. ბუნებრივია, ყოველი ევროპელი მოღვაწის ჩამოსვლა თავის მეტ-ნაკლებ კვალს ტოვებდა ქართულ კულტურაში.

**ქართულ-ევროპული ლიტერატურული
მიმართებანი XIX საუკუნის ქართულ
სალიტერატურო კრიტიკაში**

ნაშრომის ამ ნაწილში ჩვენ შევეცდებით განვიხილოთ როგორ დაიწყო შემოსვლა ევროპულმა ნაკადმა მეცხრამეტე საუკუნის ქართულ სალიტერატურო კრიტიკაში და დავაკვირდეთ ძირითადად რა ასპექტებით წარმოჩნდა იგი. აღნიშნული საუკუნის პირველი ნახევრის სალიტერატურო კრიტიკა სწრაფი განვითარებით არ ხასიათდებოდა. სიღრმე და სიძლიერე მან სამოციანი წლებიდან შეიძინა. ამ დროის კრიტიკამ ღრმა პრობლემების დასახვასთან ერთად გააფართოვა მსჯელობის არე. სახელდობრ, იკვლევდა რა ეროვნული მწერლობის თავისებურებებს, რიგ შემთხვევაში ლიტერატურული პარალელების, ანალოგიების, ტიპოლოგიური მსგავსება-განსხვავებების წარმოჩენით, ყურადღებას ამახვილებდა ქართული ლიტერატურის მიმართებაზე რუსულ და დასავლურ მწერლობასთან. ამასთანავე, ქართული ლიტერატურისაგან დამოუკიდებლად, ერთმანეთთან მიმართებაში სწავლობდა უცხოელ ავტორებს. ამდენად, ქართველ მოღვაწეთა დამოკიდებულებას სხვადასხვა ეროვნული ლიტერატურისადმი შემოქმედებითი ხასიათი მიეცა. რაც შეეხება თარგმანს უნდა აღვნიშნოთ, რომ მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის ქართული თარგმანებისათვის დამახასიათებელია ის, რომ მათი დიდი ნაწილი ორიგინალიდან არ არის შესრულებული. ზოგიერთ თარგმანს სრულიად არა აქვს მითითებული წყარო, ხოლო ზოგს აწერია „ინგლისურიდან“, „ფრანციზულიდან“, „გერმანულიდან“, მაგრამ მათში გაბნეული რუსიციზმები, რუსული რეალიზმი, წინადადებების სინტაქსური წყობა გვაფიქრებინებს, რომ ქართველი მთარგმნელისათვის დედანს რუსული ტექსტი წარმოადგენდა. ისეთი მინაწერები კი, როგორიცაა „ნემენცურიდან“, „ჰაინელან“, „შილერიდან“, აშკარად ავტორის ან ნაწარმოების ენობრივ სადაურობას აღნიშნავს, და არა იმას,

რომ იგი ორიგინალიდანაა თარგმნილი. თარგმანის თარგმანი, რომელიც ხშირად შემოკლებული ან ფრაგმენტული სახით ქვეყნდებოდა, ცხადია, სრულ წარმოდგენას ვერ შეუქმნიდა ქართველ მკითხველს ამა თუ იმ მწერლის შემოქმედებაზე, ამიტომ, სალიტერატურო კრიტიკის აზრს უფრო დიდი მისია ეკისრებოდა - მართებულად წარმოეჩინა უცხოელ მწერალთა მოღვაწეობა. ამ პერიოდში ლიტერატურულ ურთიერთობათა გაფართოებას დიდად შეუწყო ხელი ქართული ჟუნალ-გაზეთების მომზადება. მათში ხშირად იბეჭდებოდა უცხოური ლიტერატურის ქართული თარგმანები, უცხოელ მწერალთა ბიოგრაფიული ცნობები, თუ შემოქმედების კრიტიკული მიმოხილვა. ეცნობოდა რა ქართველი მკითხველი მისთვის უცნობ სამყაროს, გამოდიოდა კულტურული პარტიკულარიზმის ჩარჩოებიდან და ფართო მხატვრული განზოგადებისაკენ მიისწრაფოდა.

ქართულ პრესაში გამოქვეყნებულ პირველ ლიტერატურულ-კრიტიკულ სტატიაში „რაიმე რუსთველისათვის“¹ - მოთხრობილია პოეტის ბიოგრაფია, თუ შეიძლება ასე ეწოდოს იმ ზღაპრული ხასიათის ცნობებს, რომელსაც წერილის ავტორი ლუარსაბ არღუთაშვილი (არღუთინსკი-დოლგოროუკი) აწვდის მკითხველს. მისი ცნობით, რუსთველი დაბადებულია 1229 წელს, თამარ მეფეს გაუგზავნია საბერძნეთში, იქ მას კარგად შეუსწავლია ანტიკური მწერლობა, განსაკუთრებით კი ჰომეროსი და მისგან „განხურებულმან შესწირა თავი თვისი აღმოცობილსა პოეზიასა“. საბერძნეთიდან დაბრუნებულმა მიიღო მხედართუფროსობა, დაამარცხა მტერი და მაშული გამოიხსნა „უღლისაგან მალომეტისა“. ქართული ენის სფეროში რუსთველის დამსახურება შედარებულია ლომონოსოვის ღვაწლთან. ჩვენ ამ წერილზე შევაჩერეთ ყურადღება იმდენად, რამდენადაც პირველსავე ლიტერატურულ-კრიტიკულ წერილში, რომელიც ქართველ პოეტს ეძღვნება, დამოწმებულია ორი უცხოელი ავტორი - ჰომეროსი და ლომონოსოვი. ჰომეროსის შემოქმედება მიჩნეულია იმპულსად, რომელიც შეიძლება უმაღლეს პოეზიას გააჩნდეს,

¹ ლა-დ., რაიმე რუსთველისათვის, გაზ. ტფილისის უწყებათანი, 1829, №3.

ხოლო ლომონოსოვის და რუსთველის დამსახურება შედარებულია ერთმანეთთან ენის სფეროში ჩატარებულ ცვლილებებთან დაკავშირებით. ჩვენ არ ვეხებით წერილში მითითებულ ქრონოლოგიურ თუ აზრობრივ უზუსტობებს, ხოლო ავტორის შეხედულება იმის შესახებ, რომ პომეროსს შეეძლო დადებითი გავლენა ჰქონოდა რუსთველზე და მას შთაეგონებინა ქართველი პოეტისათვის ყოველმხრივ შემკული ნაწარმოების შექმნა, საესებით მისაღებად მიგვაჩნია. სწორედ ამ ლიტერატურული იმპულსის გამო შეეცნეთ ლ. არღუთაშვილის წერილს.

ქართულ სალიტერატურო კრიტიკაში შეინიშნება პოეტური ნათესაობის, იდეური თუ თემატური მემკვიდრეობითობის დადგენის ცდები. ალექსანდრე ცაგარელი ეხება ნიკოლოზ ბარათაშვილისა და ილია ჭავჭავაძის პოეზიას, წარმოაჩენს მათ შორის არსებულ მსგავსება-განსხვავებებს და დასძენს, რომ მათი პოეზია ისევე განსხვავდება ერთმანეთისაგან, როგორც ბაირონისა და ჰაინეს პოეზია. მართალია, ორივე კაცობრიობის ბედზე ფიქრობს, მაგრამ სხვადასხვანაირად ბაირონი იმედგაცრუებას ჰყავს შეპყრობილი, ხოლო ჰაინე იმედია. კრიტიკოსის აზრით, პირველ რიგში მომავლის რწმენაში მდგომარეობს ჰაინესა და ჭავჭავაძის შემოქმედებითი ნათესაობა. სტატიის ავტორი იგონებს ილია ჭავჭავაძის ლექსს „გაზაფხული“, რომლის შესახებ წერს - „ეს ლექსი, თავისი მარტივი გამოთქმით, გრძნობითა და ჰაზრის სიღრმით, აგრეთვე რითმის კეთილხმოვანებით ნამდვილი სახალხო-ნაციონალური ლექსის მაგალითია და ამ უმაღლესი თვისებით ეს ლექსი ღირსია ჰაინეს კალმისა“. ალექსანდრე ცაგარელი, მიუთითებს რა ნიკოლოზ ბარათაშვილისა და ილია ჭავჭავაძის მსოფლმხედველობით მსგავსებაზე, რაც მათ ზოგადასაკაცობრიო იდეებში ვლინდება, განსხვავებას ხედავს ამ იდეის გამოხატვის ფორმაში და სწორედ ამიტომ უპირისპირებს ნიკოლოზ ბარათაშვილსა და ილია ჭავჭავაძეს ჯორჯ ბაირონსა და ჰაინრიხ ჰაინეს. ილია ჭავჭავაძესა და ჰაინრიხ ჰაინეს შემოქმედებას შორის ნათესაური კავშირის ძიება ცხადია, შემთხვევითი არ არის. მათი მთელი საქმიანობა ხალხის ამოქმედებას ემსახურებოდა. ისინი კრიტიკულად, მახვილი

სატირით წარმოაჩენდნენ არსებულ სინამდვილეს და მის პერსპექტივას.

ალექსანდრე ცაგარელი მიუთითებდა ასევე იმაზე, რომ ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოეზიაში შეიმძლება ვიპოვოთ იგივე საკითხები, იგივე თემები, რაც ბაირონისა და ლერმონტოვის ნაწარმოებებშია დასმული და გახსნილი მანფრედის, ლუციფერის, კაენის, მწირისა და დემონის ხასიათებში.¹ ჯორჯ ბაირონისა და ნიკოლოზ ბარათაშვილის პოეტურ ნათესაობაზე ერთ-ერთმა პირველთაგანმა ნიკო ბერძნიშვილმა მიუთითა, როდესაც ბარათაშვილი „ბაირონის სკოლის“ პოეტად მიიჩნია. ნ. ბერძნიშვილი წერდა, რომ ბარათაშვილის ნიჭი აღბეჭდილი იყო იმ უკმაყოფილებისა და იმედგაცრუების ნიშნით, იმ მეღაწეობით, რაც ასე საგრძნობია მიხეილ ლერმონტოვთან და ჯორჯ ბაირონის სკოლის სხვა მიმდევრებთან.² ილია ჭავჭავაძის აზრით, თითქმის არც ერთ პოეტს არ ჰყოლია იმდენი მიმბაძველი, რამდენიც ბაირონს, როგორც ევროპაში, ასევე რუსეთში. თუმცა ლერმონტოვი, როგორც ბაირონის მიმბაძველი, მაღლა დგას თვით პუშკინზედაც, მიაჩნია ილია ჭავჭავაძეს.³ ასე რომ, ქართველი მოღვაწეები ყურადღებას ამახვილებდნენ პოეტური ნათესაობის საკითხებზე, მსჯელობდნენ მემკვიდრეობით გავლენაზე, ლიტერატურულ სკოლაზე, პოეტურ მიმბაძველობაზე... ყოველივე ეს უპირველესად იმას ადასტურებს, რომ ისინი ზედმიწევნით კარგად ფლობდნენ დასავლეთეუროპულ და რუსულ ლიტერატურას, ცდილობდნენ სწორედ მის ფონზე შეეფასებინათ ქართული მწერლობა, რის შედეგადაც ქართული ლიტერატურულ-კრიტიკული აზროვნების მასშტაბი თანდათან ფართოვდებოდა. ეს პროცესი კი მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრიდან განვითარების ახალ ფაზაში იწყებდა შესვლას.

¹ ალ. ცაგარელი, ჩვენი უბედური მწიგნობრობა ამ საუკუნეში, გაზ. დროება, 1870, № 2-7.

² Н. Бердзеновъ, Грузинская литература, Кавказ, 1859, № 3. გვ. 3.

³ ი. ჭავჭავაძე, ორიოდე სიტყვა თაყაღ რევაზ შალვას ძის ერისთავის კოზლოვის მხრე „შეძლილის“ თარგმანზედა, რჩეული ნაწარმოებები ხუთ ტომად, ტ. III, თბ., 1986. გვ 7-25.

ქართული სალიტერატურო კრიტიკა არა მარტო ქართული მწერლობის შეფასებისას, არამედ უცხოელი მწერლების შემოქმედების განხილვისასაც, შედარებით-შეპირისპირებით მეთოდს აძლევდა უპირატესობას. ასე მაგალითად, შილერის „ყაჩაღების“ დიდგმასთან დაკავშირებით გამოქვეყნებულ რეცენზიაში გიორგი წერეთელი არჩევს რა სპექტაკლს, ფართოდ ჩერდება შილერის ეპოქაზე და მის შემოქმედებაზე. წერილში ხაზგასმულია ლესინგის, როგორც შილერის წინამორბედის ის დიდი დამსახურება, რომელიც მას მიუძღვის მშობლიური ლიტერატურისა და საზოგადოდ ესთეტიკური აზროვნების განვითარებაში. „ლესინგმა ამცნო ახალ კაცობრიობას, რომ საგანი ცხოვრებისა არის მისწრაფება მშვენიერებისადმი,... ხოლო საგანი ხელოვნებისა, ამ მშვენიერების დახატვაა. ამის გამო ხელოვნება იმდენად მაღლა დგას, რამდენადაც იგი დაახლოვებულია ცხოვრების მშვენიერებასთან...“ ლესინგი ქადაგებდა, რომ „ყოველ სცენიურ წარმოდგენაში უნდა ვეძებდეთ ნამდვილი ცხოვრების სურათს თავისი სიკეთით და ნაკლულოვანებით“, წერდა გიორგი წერეთელი. ამასთანავე ლესინგის გვერდით იგი გოეთეს და შილერს აყენებს და მიაჩნია, რომ მათი ნაწარმოებები „კაცობრიობის ზნეობის ასამაღლებელია“.¹ ა. ქუთათელაძის წერილში, სადაც საუბარია მეთვრამეტე საუკუნის გერმანიის შესახებ, მითითებულია, რომ ლესინგისა და შილერის მოღვაწეობის პერიოდში გერმანია ეკონომიკურად სუსტსა და პოლიტიკურად დაქსაქსულ ქვეყანას წარმოადგენდა. ასეთ მძიმე ეპოქაში საზოგადოების ერთადერთი მასაზრდოებელი გერმანული მწერლობა იყო. ლესინგმა „მიჰყო ხელი ისეთ ლიტერატურის ნაწილს, რომელიც უფრო ადვილად ესმის ხალხს, უფრო შეეხება ხალხის პირდაპირ მოთხოვნილებას, ახლოა მის ცხოვრებასთან; ეს იყო დრამატული თხზულებების წერა. როცა შეიტყო, რომ მისმა შრომამ იმდენად იმოქმედა, რომ გაუშალა გზა ღირსეული პოეტების ნიჭს, მაშინ შეცვალა თავისი პროგრამა, - შეუდგა პოეზიის კანონების განხილ-

¹ გ. წერეთელი, ჩვენი საზიოა, ავაზკნი, დრამა შილერისა. გაზეთი „კვალი“. 1893. №50. გვ. 3

ვას, რომ ამით საუკეთესო მწერლებს სწორი და ვრცელი გზა მისცემოდათ და აეცილებინა შეცდომებს“,¹ წერდა არისტო ქუთათელაძე.

ალექსანდრე ცაგარელი ლესინგს უფრო დიდ ფილოსოფოსად მიიჩნევს. ვიდრე პოეტად და ლესინგთან შედარებითა შექსპირს ანიჭებს უპირატესობას, ვინაიდან მისი აზრით, შექსპირი დიდი წარმატებით ახერხებს, რომ მსჯელობაზე წინ გრძნობა წამოსწიოს. ამასთანავე, შექსპირი არის „დიდი მსჯეელიც და მისი პოეზია შეიცავს თვით უდიდეს ფილოსოფიურ აზრებსა“. ლესინგისა და შექსპირის შეპირისპირების ცდა ემყარება დებულებას, რომ პოეზიას აზრთან ერთად უპირველესად მგრძნობელობა უნდა ახასიათებდეს. აქედან გამომდინარე კრიტიკოსი მსჯელობს „ნათან ბრმენზე“, აკრიტიკებს მის პოეტურ მხარეს, თუმცა თვითონ ღრამა, მისი ღრმა რწმენით, მაღალ ზნეობრივ ფილოსოფიურ აზრებზე დაყრდნობით არის დაწერილი. ალექსანდრე ცაგარელი ღრმადაა დარწმუნებული, რომ მხოლოდ დიდ პოეტებს შეუძლიათ ჩვეულებრივ საგანში აღმოაჩინონ ნამდვილი პოეზია და უშუალო ფორმით გადმოსცენ იგი. ამას აკეთებენ ჰომეროსი, დანტე, შექსპირი. ეს გააკეთა გოეთემაც, მისი „ფაუსტი“ ღრმა ფილოსოფიური აზრის მქონე ტრაგედიაა, რომელშიც მთელი კაცობრიობის ბედია წარმოთქმული, წერს ალექსანდრე ცაგარელი.²

უშუალოდ ლესინგსა და ლესინგისეულ გავლენებს ეხება რომანოზ ფანცხავას წერილი „გოტგოლდ ლესინგი“. ავტორი ანალიზებს გერმანულ ლიტერატურას ლესინგის სამწერლო ასპარეზზე გამოსვლამდე და ამ ფონზე განიხილავს თუ როგორი მიმართულება და ზასიათი მიიღო მან ლესინგის შემდეგ. იგი ძალიან მაღალ შეფასებას აძლევს თვითონ მწერალს და მის დიდ დამსახურებას შემდგომი თაობების წარმატების საქმეში. ავტორი ეხება ვოლტერისა და შექსპირისადმი ლესინგის დამო-

¹ არ. ქუთათელაძე, ზ. ანტონოვის თხზულებანი, დროება, 1876, №32-34.

² ალ. ცაგარელი, ჩვენი უბედური მწიგნობრობა ამ საუკუნეში, გაზ. დროება, 1870, № 2-7.

კიდებულების საკითხს. ლესინგის შემოქმედების განხილვისას კრიტიკოსი დაბეჯითებით აღნიშნავს, რომ „ლაოკოონს“ უმნიშვნელოვანესი ადგილი უკავია არა მარტო ლესინგის შემოქმედებაში, არამედ საზოგადოდ ლიტერატურის ისტორიაში, რამდენადაც მან საოცარი ზემოქმედება იქონია მწერლობის შემდგომ განვითარებაზე, განსაკუთრებით, გოეთესა და შილერის შემოქმედებაზე.¹

ქართველი მოღვაწეები ასევე ეხებოდნენ თავიანთ თანადროულ ევროპულ ლიტერატურას. ნიკო ნიკოლაძე ერთმანეთს უდარებს ჩარლზ დიკენსის და უილიამ თეკერეის შემოქმედებას და მიუთითებს, რომ დიკენსის ტალანტი თეკერეისაზე უფრო ძლიერი და ღრმაა. იგი თეკერეიზე უკეთ იცნობს საშუალო ფენას, რომელსაც ასე წარმატებით აღწერს. დიკენსი თავის რომანებს კი არ თხზავს, გმირებს კი არ იგონებს, არამედ ხალხის სიტყვებს იწერს, გასაოცარი გამჭრიახი დაკვირვებულობა აქვს.² ეს წერილი მან 1864 წელს გამოაქვეყნა. როგორც ჩანს, მოგვიანებით, ნიკო ნიკოლაძემ გადასინჯა თავისი მოსაზრება და კვლავ შეეხო დიკენსსა და თეკერეის. მან საეციალურად გამოყო დიკენსის იუმორი, რომელიც მწერალს საზოგადოების მრუდი მხარეების დახატვაში დაეხმარა. მაგრამ შემდეგ კრიტიკოსი წერს, რომ დიკენსი მთელი სისწორითა და სიზუსტით ხატავდა სიღარიბის სურათებს, მკითხველს გაჭირვებულთა შეწყნარებას აღუძრავდა გულში, მაგრამ ეს შეწყნარება და სიბრაღული თხოვნასა და ვედრებას უფრო ჰგავდა. თეკერეის კი უკეთ ესმის ცხოვრების სისაძაგლე. მან მკაცრად გააკრიტიკა ინგლისის არისტოკრატია. თეკერეის სიტყვა დიკენსისაზე უფრო გაბედულია.³

¹ ხომლელი, რჩეული ნაწერები, თბ., 1963. გვ. 63-71.

² ნ. ნიკოლაძე, იულიან შმიდტის "შე-19 საუკუნის ინგლისური ლიტერატურის მძიმეილა, თხზულებანი, ტ. 1, თბ., 1962. გვ. 216-224.

³ ნ. ნიკოლაძე, დიკენსი და ტეკერე, გაზეთი "დროება", 1870, №25. გვ. 4

ბერანეუს ლექსების კეთილზმოვანებაზე საუბრისას აკაკი წერეთელი მას ჰაინესა და ბერნსს უდარებდა.¹

გარდა კონკრეტული მწერლების შედარებითი დახასიათებისა, ქართულ სალიტერატურო კრიტიკაში ადგილი ჰქონდა ლიტერატურული გმირების შეპირისპირების ცდასაც. ამ თვალსაზრისით გვინდა შევეხოთ ილია ჭავჭავაძის წერილს. კოზლოვის „შეშლილის“ ქართული თარგმანის განხილვისას ილია ჭავჭავაძე ამბობს - „ის გოგო რუსის მუჟიკისა ხომ სრულიად შემშლილი არ არი, ძალიან კარგ გონებაზედ გახლავსთ, კარგად ლაპარაკობს, კარგად სჯის. მართალია, ლაპარაკში თვალები ერევა და სახე ეშლება, მაგრამ განა მარტო თვალებისა და სახის ამღვრევაში სჩანს ადამიანის შეშლილობა ჭკვიდამა? აბა შექსპირის ოფელია აიღეთ, ან კოროლი ლირი და გაშინჯეთ! იქ, თუმცა შექსპირი არ ამბობს. რომ ჭკვიდამ შეშლილები არიანო, მაგრამ მიაყოლეთ გონება იმათ სიტყვებს და მაშინვე გაიგებთ შესაბრალებელს შეშლილ ადამიანის სულის მდგომარეობას; აქ წინასიტყვაობა საჭირო არ არის, რომ შეშლილიაო, საქმიდამა სჩანს ყველაფერი; სიტყვა არის პირდაპირი გამოთქმელი სულის მდგომარეობისა“.²

ილია ჭავჭავაძის მიერ პერსონაჟის ხატვასთან დაკავშირებით შექსპირის გმირებთან პარალელის გავლების შემდეგ ანტონ ფურცელაძემ შეუპირისპირა შექსპირის პერსონაჟ ქალს მშობლიური ლიტერატურის გმირის ხასიათი. ა. ფურცელაძეს მიაჩნია, რომ „სურამის ციხის“ გმირის, გულისვარდის ხასიათში ორი წინააღმდეგობრივი გრძნობა იბრძვის - ერთ მხრივ სინდისისა და სიბრალულის და მეორე მხრივ ძლიერი ზღვების. ამ ხასიათის გამო იგი ვარდოს ლედი მაკბეტს ადარებს და ამბობს, რომ ეს უკანასკნელი არ შეძრწუნდებოდა ამ საშინელ ბოროტებაზე, რადგან მას „არა აქვს არც თუ იოტის ტოლა სინდისი

¹ აკ. წერეთელი, ბერანეუს ლექსები ქართულად. რჩეული ნაწარმოებები ხუთ ტომად, ტ. V, თბ., 1990, გვ. 269-271.

² ი. ჭავჭავაძე, ორიოდე სიტყვა თავად რევაზ შალვას ძის ერისთავის კოზლოვიდან „შეშლილის“ თარგმნაზედა, რჩეული ნაწარმოებები ხუთ ტომად, ტ. III, თბ., 1986, გვ.13.

და სიბრალული; კიდევ ამიტომ აბედვინებდა ისე გულშეუდრეკლად თავის ქმარს კოროლის სიკვდილს ეს. გარდა ამისა, რომ იყო უსინდისო და შეუბრალებელი, იყო კიდევ საშინელი ანგარი და ღიღების მოყვარე დედაკაცი; ამისთვის ის არა ბოროტებაზედ არ შეძრწუნდებოდა. მაგრამ ვარდო იყო ძრიელის სინდისის პატრონი და ამისათვის ბრკოლდებოდა თავის ზღვევის ასრულებაზედ“. შემდეგ კრიტიკოსი კვლავ ლედი მაკბეტს უბრუნდება. მის თვისებებში იგი ხედავს „უხასიათობას და სიუნდილეს... სინდისი და შიში სწყლამენ, მაგრამ წინააღმდეგ თავის გულის თქმისა და სურვილისა, დგება ცოდვაში და ისვრება სისხლითა. ამისი მდგომარეობა, მაშინ როდესაც ის მიდის კოროლის მოსაკლავად, სწორედ გულისგარდის მდგომარეობასა ჰგავს, როდესაც იმან უნდა უთხრას ვეზირს, რომ თუ ზურაბს არ ჩაატანთ ციხესა, ციხე არ აშენდებაო. ამ ორთავეში ჰხდება ერთრიგი კოლიზია, ერთრიგი ბრძოლა ორის წინააღმდეგის გრძნობისა“. ა. ფურცელაძე თვლის, რომ მაკბეტში ადამიანის სისუსტეა ნაჩვენები, ვარდოში კი ხასიათის სიმტკიცე.¹ ასეთი შედარება თავისთავად ცოტა გადაჭარბებულად გვეჩვენება (თუმცა ჯუმბერ ჭუმბურიძე თვლის, რომ ეს შედარება საფუძველს არა არის მოკლებული),² მაგრამ ვფიქრობთ, რომ იმაზე მიუთითებს, თუ როგორ ცდილობდნენ ქართველი მოღვაწეები ქართული ლიტერატურა, მისი გმირები ევროპული ლიტერატურის კონტექსტში განეხილათ, რაოდენ მიისწრაფოდნენ, რომ ქართული მწერლობა უშუალოდ ყოფილიყო ჩართული ევროპულ ლიტერატურულ პროცესში.

ქართველმა კრიტიკოსებმა ყურადღება გაამახვილეს ჟანრების შეპირისპირებაზეც. ასე მაგალითად, სატირული ჟანრის ნაწარმოებებზე საუბრისას კიტა აბაშიძე მიუთითებს, რომ ილია ჭავჭავაძეც და დავით კლდიაშვილიც ხმარობენ სატირას და იმისათვის, რომ ზუსტად გამოხატოს განსხვავება მათი კომიკური ჟანრის ნაწარმოებებს შორის, პარალელს ავლებს უცხოელ

¹ ა. ფურცელაძე, სურამის ციხე დ.ჭონჭაძისა, ტისკარი, 1863, №1. გვ.137.

² ჯ. ჭუმბურიძე, ქართული კრიტიკის ისტორია, თბ., 1974, გვ.247.

მწერლებთან ჭავჭავაძის მკაცრსა და შეუბრალებელ სატირას იგი ვოლტერის სასტიკ სატირას ამსგავსებს, ხოლო კლდიაშვილის სენტიმენტალურ სატირას დიკენსისებურს უწოდებს.¹

ამ აზრს შემდგომში კიდევ უფრო განაგრცობს ავტორი. იგი წერს: „ერთი ხელით თუ გულს განგმირავს კლდიაშვილი, მეორეს ხელით მალამოს წასცხებს, თუ გულის ამრევ სურათებს დაგიხატავთ, თანაც ამ სურათის სასაცილო მხარეს დაგანახებთ, წარმოსადენად მომზადებულ ცრემლს თქალის გუბეში შეაჩერებს და ღიმილს გამოიწვევს, რომელიც ბოლოს სიცილად იქცევა, თუმცა ეს სიცილი ყოველთვის ცრემლნარევია და ცრემლი სიცილის კარებთან შემდგარი. ეს გახლავთ ინგლისელ მწერალთა ირონიული მანერა წერისა, ანუ იუმორი, ეს ცრემლით შეზავებული სიცილი და სიცილით გაბრწყინებული ცრემლი სატირაა დიკენსისა და ტეკკერეისა და სულ არა ჰგავს აღშფოთებულ და უღმობელ სატირას ფრანგი მწერლებისას“.²

მსოფლიო ლიტერატურის ისტორია ცხადად ადასტურებს ხალხური შემოქმედებისა და მხატვრული ლიტერატურის მჭიდრო კავშირს. ცნობილი მწერლები არა მარტო ღრმად იცნობენ ფოლკლორულ მასალას, არამედ ფართოდ იყენებენ მას თავიანთ შემოქმედებაში. ეს მომენტი შეუძნეველი არ დარჩენიათ მეცხრამეტე საუკუნის ქართველ კრიტიკოსებს. ამ საკითხზე მსჯელობისასაც ისინი უხვად უხმობენ პარალელებსა და ანალოგებს. ალ. ცაგარელი მიუთითებს, რომ მსოფლიოს უდიდესი პოეტები დიდი გულწრფელობით გადმოსცემდნენ ცნობილ ჭეშმარიტებას „ილიადა“ და „ოდისეა“ რა არის, თუ არა გალექსილი ზღაპარსიტყვაობა, დანტეს ღვთაებრივი კომედია საიქიოზე ხალხის მისტიკური წარმოდგენის გამოხატვა, ვის არ გაუგია კოროლი ლირის ამბავი, - აგრძელებს ავტორი, - რომელიც შექსპირმა გადაამუშავა, ანდა გოეთეს ფაუსტი, რომლის ზღაპარს

¹ კ. აბაშიძე, დ. კლდიაშვილი, ეტიუდები, თბილისი, 1970. გვ. 503-518.

² იქვე, გვ. 504

ნებისმიერი გლეხი გაიმბობთ გერმანიაში.¹ იგივეს მიუთითებდა ვაჟა-ფშაველა, როდესაც წერდა, რომ ყოველი დიდებული საკაცობრიო ნაწარმოები შექსპირის, გიოტესი ხალხურ თქმულებაზეა აშენებული... ავტორები „ფაუსტს“ გიოტეს გარდა ასობითა ჰყვანდა, მაგრამ გიოტეს მეტმა ნამდვილი „ფაუსტის“ დაწერა ვერავინ შესძლო, რადგან საკუთარმა სულიერმა ქურამ სხვა მწერალთა ვერ შესძლო გადადუღება ხალხისაგან მოცემულის მასალისა და მის საკუთრებად გარდაქმნა.

ესევე დაემართათ შექსპირის „ჰამლეტს“, „მეფე ლირს“, „რომეო და ჯულიეტას“ და სხვა.

ესევე ითქმის დიდებულს შოთაზე და მის „ვეფხისტყაოსანზე“...²

ამ ნააზრევებიდან ჩანს, რომ ქართველი მოღვაწეები ნაწარმოების განხილვისას უპირველესად აკვირდებოდნენ საფუძველს, რაზედაც იგებოდა ნაწარმოები და შესაბამისად, მიდიოდნენ იმ დასკვნამდე, რომ ფოლკლორსა და მხატვრულ ლიტერატურას შორის უშუალო კავშირი არსებობს და, რომ არაერთი ლიტერატურული ძეგლი ეფუძნება ფოლკლორულ მასალას. ამასთანავე სწორად იყო გააზრებული საკაცობრიო ძეგლების არსი და მათი მნიშვნელობა. „არ შეიძლება დიდი კოსმოპოლიტური თხზულება იმავე დროს ნაციონალურიც არ იყოს, საკმაოა ჩამოვთვალოთ მართო სახელები იმ მსოფლიო გენიოსი პოეტებისა, რომლების თხზულებებშიც პირველად იმათი სამშობლო, ხალხი და მამული სჩანს და მერე მთელი ქვეყანა: პომეროსი, დანტე, შექსპირი, გოეტე“.³ ალექსანდრე ცაგარელი ზუსტად აფასებდა მაღალმხატვრული ლიტერატურული ძეგლის ღირსებას. ასეთი ნაწარმოების შექმნისა თუ თარგმნის მოთხოვნას უყენებდა ქართული კრიტიკა მწერლობას.

¹ ალ. ცაგარელი. ჩვენი უბედური მწიგნობრობა ამ საუკუნეში. გაზ. „დროება“, 1870, № 2-7.

² ვაჟა-ფშაველა, კრიტიკა ბატონი ივ. ვართაგაიასი. თხზულებანი, თბ. 1990, გვ. 406-407.

³ ალ. ცაგარელი, ჩვენი უბედური მწიგნობრობა ამ საუკუნეში, გაზ. დროება. 1870, № 2-7.

მსოფლიო ლიტერატურული პროცესის ერთიანობა, ლიტერატურის განვითარება, ლიტერატურული გაელენის აუცილებლობა შესანიშნავად მოიაზრა ვაჟა-ფშაველამ. მას მიაჩნდა, რომ ერთი მწერლის გაელენა მეორეზე არათუ ნიჭის დამამცირებელია, არამედ იგი სრულიად საღი, ნორმალური და აუცილებელი მოვლენაა და სწორედ მასში მდგომარეობს თანდათანობის კანონი. მას მიაჩნდა, რომ მწერალზე ზემოქმედება აუცილებელია. ზემოქმედების გარეშე მწერალი ცარიელი, უშინაარსო იქნებოდა. ზემოქმედების შედეგად კი იგი შთაბეჭდილებებს ცოცხლად გამოსახავს. ვაჟა-ფშაველა სვამს კითხვას, თუ რამ უნდა ააუღეროს მისი ჩანგი, თუ ან ამბავი არ გაიგონა, ან ლექსი, ან ამაღელვებელი ცხოვრება არ ნახა, ან ბუნების მოვლენებს არ დაუკვირდა. ყოველივე ამას მწერალი გარეგან ფაქტორებს უწოდებს. შინაგანი კი გული გახლავთო, დასძენს, - „გული, რომელიც ყოველივეს ითვისებს და ყალბში ასხამს. ზღვაში ბევრი სხვადასხვა წყალი ერევა, - განაგრძობს იგი, მაგრამ ზღვას მაინც ზღვა ჰქვია და იმიტომ არის ზღვა, რომ ყველა მდინარეს იტევს, ისისხლხორცებს და საკუთარ დიდებულ სახელს არ ჰკარგავს“.¹

ილია ჭავჭავაძე კი გენიოსად მიიჩნევდა იმ მწერალს, ვისაც ხელეწიფება ზოგადსაკაცობრიო ტიპის დახატვა. „ფალსტაფი ისეთივე შეილია მთელის კაცობრიობისა, როგორც ჰამლეტი, ოტელო, ტარიელი, ავთანდილი და სხვანი მისთანანი, დიდის შემოქმედების ძალით შექმნილნი. რამდენადაც მწერლის შემოქმედების ძალა სწედება ამ ზოგადკაცობრიულ ტიპს, იმდენად დიდია მწერალი“.² წერდა ილია ჭავჭავაძე.

ამდენად, მეცხრამეტე საუკუნის ქართული კრიტიკა გაბედულად წერდა ეროვნული და ზოგადსაკაცობრიო მნიშვნელობის ნაწარმოებისა თუ ცალკეული პერსონაჟის შესახებ, განმარტავ-

¹ ვაჟა-ფშაველა, Pro Domo Sua, წიგნში: ვაჟა-ფშაველა, თხზულებანი, თბ., 1990, გვ. 394-395.

² ი. ჭავჭავაძე, აკ. წერეთელი და ეფუხისტყაოსანი, რჩეული ნაწარმოებები ხუთ ტომად, ტ. III, თბ., 1986, გვ. 148-159.

და რას ნიშნავს დიდი მწერალი და ჩვეულებრივ როგორ ვითარდება ლიტერატურული პროცესი, რა ასაზრდოებს მწერალს და როგორ იქმნება დიდი, ერთიანი ლიტერატურა.

მეცხრამეტე საუკუნის ქართულმა სალიტერატურო კრიტიკამ ყურადღება დაუთმო ასევე ევროპელ მწერალთა ბიოგრაფიულ ცნობებს. 1862 წელს დაიბეჭდა რუსულიდან თარგმნილი წერილი, რომელიც უილიამ შექსპირის ბიოგრაფიულ მომენტებს ეხებოდა და მასში შექსპირის ბავშვობის რამდენიმე დეტალი იყო მოთხრობილი.¹ შემდეგი წერილის ავტორი ნიკოლოზ არღუთაშვილი-მხარგრძელი წერს, რომ მისი მიზანი იყო შექსპირის შემოქმედებითა და მისი შესწავლით დაეინტერესებინა ქართველი მკითხველი. იგი მიმოიხილავს პიესებს, განსაკუთრებით ჩერდება „მეფე ლირზე“ და ცდილობს დიდი მწერლის ბიოგრაფიის აღწერას.² ნ. არღუთაშვილის წერილი მკაცრად გააკრიტიკა ალ. ცაგარელმა.³ ცაგარელის კრიტიკის შესახებ ჯუმბერ ჭუმბურიძეს აქვს გამოთქმული მოსაზრება, რომელსაც მთლიანად ვიზიარებთ და შესაბამისად ვიმოწმებთ - „თარგმანის საკითხებზე ავტორისეული მსჯელობა ძირითადად მისაღებია... ასევე მართებულია ა. ცაგარლის მხრივ ნ. არღუთაშვილის წერილის ენისა და სტილის კრიტიკა. მაგრამ ცხადია, ვერ დავეთანხმებით ა. ცაგარელს, რომ მსგავსი სტატიები უსარგებლო იყო ქართველი მკითხველისათვის და ეს უკანასკნელი შექსპირს თითქოს სრულებით არ იცნობდა. ამ დროისათვის ქართულ ენაზე უკვე არსებობდა დიმ. ყიფიანის, მიხ. ყიფიანის, ლ. არდაზიანის, ა. ფურცელაძის მიერ მეტ-ნაკლებად მოსაწონი შექსპირის ტრაგედიების თარგმანები. რაც შეეხება ნ. არღუთაშვილის ნარკვევს, რა თქმა უნდა იგი კომპილაციური ნაშრომია, მაგრამ იმ დროისათვის ასეთი ხასიათის წერილები საჭირო იყო ქართველი საზოგადოების ლიტერატურული ინტერესების გასაფართო-

¹ სიყმე შექსპირისა, გ. დიდებულის თარგმანი რუსულიდან, ჟ. ცისკარი 1862, №2, გვ. 158-159; № 3, გვ. 237-269.

² ნ. არღუთაშვილი-მხარგრძელი, ვილიამ შექსპირი, ჟ. ცისკარი, 1865, №1, გვ. 5-17.

³ ალ. ცაგარელი, განხილვა, ჟ. ცისკარი, 1865, № 3, გვ. 28.

ებლად. ნ. არღუთაშვილის ნარკვევის მნიშვნელობას ისიც განსაზღვრავს, რომ იგი ერთ-ერთი პირველი სპეციალური კრიტიკული წერილია ევროპულ მწერლობაზე და საზღვარგარეთული ლიტერატურისადმი ქართველი მკითხველის მზარდ ინტერესს გამოხატავს“.¹

ალექსანდრე ცაგარელის რეცენზიის შემდგომ გამოქვეყნდა ღვიმელის კრიტიკა ნ. არღუთაშვილის წერილზე.² მასში ასევე საყვედური იყო გამოთქმული იმის გამო, რომ ავტორს დაუსაბუთებლად ჰქონდა მოყვანილი შექსპირის ბიოგრაფიული ფაქტები. ღვიმელი თვლის, რომ ბიოგრაფია უფრო დაწვრილებითი უნდა ყოფილიყო, თანაც წყაროების მითითებით. ავტორი ედავება არღუთაშვილს შექსპირის ადგილის განსაზღვრაში მსოფლიო ლიტერატურის კლასიკოსთა შორის. გარდა ამისა, იგი არასრულფასოვნად მიიჩნევს არღუთაშვილის მიერ შექსპირის გმირთა დახასიათებას. არღუთაშვილის წერილზე ღვიმელისეულ კრიტიკასა და საზოგადოდ, ამ წერილის ირგვლივ გამართული პოლემიკის შესახებ მარიკა ოძელი წერს, რომ ღვიმელის შენიშვნების უმეტესობა მართლაც კორექტულია. წერილს არაერთი ნაკლოვანება ახლავს, მაგრამ აქ კიდევ უფრო ყურადღებას ღირს მის ირგვლივ გამართული დისპუტი, რაც მკვლევარის აზრით, ერთგვარ გაფრთხილებას წარმოადგენდა იმის თაობაზე, თუ რა დიდი პასუხისმგებლობით უნდა მოკიდებოდა კრიტიკოსი საზოგადოდ უცხოურ ლიტერატურაზე და ამ შემთხვევაში კონკრეტულად შექსპირზე ან შექსპირის დონის მწერალზე მსჯელობს.³ იმ დროის მოღვაწენი კიდევ არაერთხელ შეეხნენ შექსპირის ბიოგრაფიას, ცდილობდნენ მისი ბურუსით მოცული ცხოვრების დეტალების დაზუსტებას.^{4 5}

¹ ჯ. ჭუმბურიძე, ქართული კრიტიკის ისტორია, I, თბ., 1974, გვ. 293.

² ღვიმელი, ჩვენი დროის მწერლებს, ჟ. ცისკარი, 1865, № 4, გვ. 70-86.

³ მ. ოძელი, ქართულ-ინგლისური ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიისათვის, თბ., 1998, გვ. 132.

⁴ ეილიამ შექსპირი, ბიოგრაფიული ცნობები, გაზ. "ივერია", 1893, №139.

⁵ ეილიამ შექსპირი, თარგმანი რუსულიდან ს.ლ.-ძისა, გაზ. "კვალი", 1893, № 36.

ქართველი მკვლევარები კარგად იცნობდნენ უცხოურ ლიტერატურას, ესმოდათ კლასიკოსი მწერლების როლი და მნიშვნელობა როგორც მსოფლიო ლიტერატურის, ასევე თვითონ მათი ეროვნული ლიტერატურებისათვის და აქედან გამომდინარე ავლებდნენ პარალელს ქართველ მწერლებთან. ლ. არლუთაშვილ-მხარგრძელი პარალელს ავლებს ჰომეროსსა და რუსთაველს შორის,¹ რუსთაველს ჩვენს ჰომეროსს უწოდებს, „ვეფხისტყაოსანს“ „ილიადის“ დარ ნაწარმოებად მიიჩნევს. ჰომეროსსა და რუსთაველს შორის გავლებული პარალელი კვლავ იჩენს თავს დავით ჩუბინაშვილის რეცენზიაში, სადაც „ვეფხისტყაოსნის“ ი. ევლახოვისეულ რუსულ თარგმანზეა მსჯელობა. რეცენზენტი „ვეფხისტყაოსანს“ ამიერკავკასიის „ილიადას“ უწოდებს.² ასევე შეპირისპირების ცდას წარმოადგენს გიორგი ერისთავის „გაყრის“ პლატონ იოსელიანის წინასიტყვაობაში გამოთქმული აზრი, რომ გიორგი ერისთავის სახელმა ქართველთათვის ისეთივე ღირსება მიიღო, რომლისათვისაც ეკვირვებიან ბერძენთა და რომაელთა კომიკთა არისტოფანეს, კრატინს, პლატესა, ტერენციოსს, მენანდრსა და სხვათა.³ ანტონ ფურცელაძემ ნიკოლოზ ბარათაშვილს „ჩვენი ბაირონი“ უწოდა.⁴ ამავე ჭრილში შეიძლება იქნას განხილული იოანე ბატონიშვილის ღიმიტრი ბაქრაძისეული შეფასება - „იოანე არის ჩვენი ჰომერი, ჩვენი დანტე, ჩვენი შექსპირი“.⁵ ჩვენ არ ვიზიარებთ იოანე ბატონიშვილის თხზულების ესოდენ მაღალ შეფასებას და იგი ქართული ლიტერატურული ძეგლის ზედმეტ გაიდევლებად მიგვაჩნია. ეს მოსაზრება იმთავითვე არ გაიზიარა ქართულმა კრიტიკამ.⁶ მაგრამ ამ შემთხვევაში ჩვენთვის საინტერესოა ლიტერატურული პარალელი - ჰომერი - იოანე, დანტე - იოანე, შექ-

¹ ლ.ა.დ., რაიმე რუსთველისათვის, გაზ. „ტფილისის უწყებთანი“, 1829, №3.

² Д.Ч. Замечания на перевод Барсовою кожи, Кавказъ, 1846, № 27.

³ გ. ერისთავი, გაყრა, ტფ., 1850, პლატონ იოსელიანის წინასიტყვაობა, გვ.7.

⁴ А. Пырцеладзе, Литературный листок, 1864, № 3.

დ. ბაქრაძე, იოანე ბატონიშვილი და მისი კალმასობა, ჟ. ცისკარი, 1861, გვ. 532-555.

⁶ კ. ლორთქიფანიძე, ამაო ამოთა, ჟ. საქართველოს მოამბე, 1863, № 6.

სპირი - იოანე. ვინაიდან კრიტიკოსს კარგად ჰქონდა გააზრებული ჰომეროსის მნიშვნელობა ბერძენთათვის, დანტესი იტალიელთათვის და შექსპირის - ინგლისელთათვის, „კალმასობა“ კი ჩვენი ეროვნული მწერლობის უმნიშვნელოვანეს ძეგლად მიიჩნია და როგორც ჩანს, ამ თვალსაზრისით გაავლო პარალელი მათ შორის.

ჩვენი აზრით, ძალზე მნიშვნელოვანი საკითხი, რომელსაც სამოციანი წლების ქართული სალიტერატურო კრიტიკა შეეხო, იყო ენის განვითარების საკითხი. ილია ჭავჭავაძე დაბეჯითებით მოითხოვდა მისი თანამედროვე ანბანის და საერთოდ მართლწერის გამარტივებას, რაც ქართული ენისავე განვითარებით იყო განპირობებული. ამასთანავე მას ერთ-ერთ არგუმენტად ისიც მოჰქონდა, რომ ევროპის ქვეყნებში ამ გზით მიდიოდა ენის განვითარება. „ეხლა მთელი ევროპა ცდილობს ყველაფრის განმარტივებას, გაადვილებას და, სხვათა შორის, ანბანისასაც და მართლწერისასაც. შორს არ წავალ: აი, თითონ რუსეთში ცდილობენ i, j, x-ს ამოშლას თავის ანბანიდან, რადგანაც ეხლანდელ იმათ ენაში აღარ ისმის ეს ასოები“, ¹ წერდა ილია ჭავჭავაძე 1861 წელს. ამ მსჯელობაში საგულისხმოა ისიც, რომ ილია ჭავჭავაძე თვალს ადევნებდა ევროპაში მიმდინარე პროცესებს და რასაც პროგრესულად მიიჩნევდა, ცდილობდა მის მიბაძვას თუ შემოტანას ჩვენში.

გვინდა ასევე გამოვყოთ მეცხრამეტე საუკუნის მთარგმნელობითი პრაქტიკა და თარგმანის კრიტიკა, რამაც თავისი ფუნქცია შეასრულა საქართველოში ევროპული სააზროვნო სისტემის შემოტანაში. მხატვრული თარგმანის შესახებ შექმნილ შრომებში გამოკვეთილია მოსაზრება, რომ იმ დროის მხატვრული თარგმანის შესრულების პრინციპები ცხადყოფენ, რომ ლიტერატურულ სტილთა და მიმართულებათა მონაცვლეობას გავლენა ჰქონდა თარგმანზეც. ეს გავლენა თავს იჩენდა როგორც სათარგმნი მასალის შერჩევისას და მისი შესრულების პრინცი-

¹ ილ. ჭავჭავაძე, პასუხი, რჩეული ნაწარმოებები ზუთ ტომად, ტ. 3, თბ., 1986. გვ.26-51.

პეზში, ასევე ამ თარგმანის შესახებ გამოთქმულ კრიტიკულ შეხედულებებში. მეცხრამეტე საუკუნის პირველ ნახევარში, რომანტიზმის პერიოდში ფაქტობრივად არ არსებობდა მკვეთრი ზღვარი თარგმანს, გადმოკეთებას, გაკლენას ან მიბაძვას შორის, რის გამოც იმ დროის თარგმანი თითქმის არ განსხვავდებოდა ორიგინალური მწერლობისაგან (ეს აზრი უმეტესად პოეტურ თარგმანს ეხება). სამოციანი წლების კრიტიკამ კი დააყენა თარგმანის რეალიზმის საკითხი, რაც ნაწარმოების ძირითადი არსის, მხატვრული სახეების სწორ გადმოღებაში მდგომარეობდა; ყურადღება გამახვილდა სტილის გადმოტანაზეც. ამ დროის კრიტიკა თარგმანს ორიგინალის ტოლ ღირებულებას აძებდა და დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა მთარგმნელის ინდივიდუალობას. მეცხრამეტე საუკუნის მეორე ნახევრის სალიტერატურო კრიტიკამ თარგმანი წარმოაჩინა როგორც მშობლიური ლიტერატურის განვითარების აუცილებელი კომპონენტი. ასევე დიდი ფუნქცია დააკისრა თარგმანის ენას, როგორც ქართული ორიგინალური ენის განვითარების ერთ-ერთ აუცილებელ საშუალებას. ამ პერიოდის მოღვაწეთა დამსახურებად უნდა ჩაითვალოს ჯერ კიდევ ეფრემ მცირის მიერ გამოთქმული მოსაზრების წამოწევა, რომ თხზულება უნდა ითარგმნოს იმ ენიდან, რომელზეც იგი შეიქმნა.

გვინდა მოვიყვანოთ ერთი მაგალითი, სადაც წარმოჩენილია ქართული ჟურნალის ფუნქცია. მეცხრამეტე საუკუნის მიწურულს ჟურნალ „მოამბეში“ ხაზგასმით განისაზღვრა მისი მიზანი - „ქართული ჟურნალის დანიშნულებაც სწორედ ეს არის, გაუადვილოს ქართველ ერს ევროპული განათლების შეთვისება. ამისათვის საჭიროა, რომ ჟურნალმა ჩვენს საზოგადოებას გააცნოს ევროპის მწერლობა, მეცნიერება და საზოგადოებრივი ცხოვრება.“¹

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში ღრმად არის შესწავლილი სალიტერატურო კრიტიკის როლი საზოგადოდ ქართული კულტურის ისტორიაში, ქართული სალიტერატურო კრიტიკის განვითარების ისტორია და ამ ფონზე მეცხრამეტე საუკუნის კრიტიკის აღმავლობა. მაგრამ ჩვენ გვინდოდა გამოგ-

¹ ჟ. „მოამბე“, 1894, №1.

ვეყო და განსაკუთრებით შევეჩერებულისავეთ კრიტიკის იმ ძირითად მიმართულებებზე, რომლის საშუალებითაც ქართულ კრიტიკულ აზროვნებაში შემოდიოდა ევროპული ინტელექტუალური ნაკადი. ჯუშუბერ ჭუმბურიძეს სალიტერატურო კრიტიკის ისტორიაზე თავისი ვრცელ ნაშრომში გამოაქვს ზოგადი დასკვნები, რომლის ბოლო პუნქტში აღნიშნულია — „60-იანი წლების ქართული კრიტიკა, რომელიც ერთი მხრივ, ემყარებოდა მშობლიური მწერლობის ტრადიციებს, ხოლო მეორე მხრივ, იყენებდა რუსი რევოლუციონერ-დემოკრატებისა და, საერთოდ, მოწინავე რუსულ-ევროპული აზროვნების მიღწევებს, ღრმად ეროვნული მოვლენა იყო, რამდენადაც იგი თანამედროვე ქართული მწერლობის ტენდენციებსა და სულისკვეთებას გამოხატავდა და თვით მისი წარმოშობა-განვითარებაც ეროვნული მწერლობის იმჟამინდელი საჭიროებით იყო განსაზღვრული.“¹

ხოლო თვით ქართული სალიტერატურო აზროვნება, რომელიც თავისი განვითარების ყოველ ეტაპზე ინარჩუნებდა თვითმყოფადობას, მეთვრამეტე საუკუნის გასულიდან და მეცხრამეტე საუკუნის დამდეგიდან გაემიჯნა აღმოსავლურ ორიენტაციას და განვითარება ევროპული სალიტერატურო აზროვნების კონტექსტში წარმართა. ასე რომ, აღნიშნული პერიოდიდან ქართული სალიტერატურო და კრიტიკული აზრი ერთდროულად იყო მიპყრობილი ევროპაში მიმდინარე პროცესებისაკენ. ამ პერიოდიდან დაიწყო ჩვენში ევროპული ნაკადის შემოსვლა და ქართველი მოღვაწეები ცდილობდნენ მის მისადაგებას ჩვენს ეროვნულ ნიადაგთან. ამ პროცესმა თავისებური ასახვა პპოვა სალიტერატურო კრიტიკაშიც. ჩვენი დაკვირვებით სწორედ ამ დროიდან გაჩნდა ინტერესი პოეტური ნათესაობის, მიქცვიდრობითი გავლენის, პოეტური მიმბაძველობის, შემოქმედებითი იმპულსის დადგენისა და ამ საკითხებზე მსჯელობისას ფართოდ იყო გამოყენებული ევროპულ მწერალთა შემოქმედება. კრიტიკოსებმა მიმართეს უცხოელ მწერალთა შედარებით ანალიზს, ასევე ლიტერატურულ გმირთა შეპირისპირებას, დაიწ-

¹ ჯ. ჭუმბურიძე, ქართული კრიტიკის ისტორია, I, თბ., 1974, გვ.349.

ყვეს მსჯელობა ზოგადსაკაცობრიო ტიპზე და დიდი მწერლის შემოქმედებით მახასიათებლებზე, ყურადღება დაუთმეს უცხოელ მწერალთა ბიოგრაფიულ ცნობებს. ჩვენი აზრით, კვლევის შედარებითი მეთოდის გამოყენებით ყველაზე თვალნათლივ ხდებოდა ჩვენება იმისა, თუ რა საერთო და განმასხვავებელი პირობათა ქართული და ევროპული ლიტერატურის ძეგლებს და საზოგადოდ, რა გზით მიემართებოდა ქართული ლიტერატურა. ილია ჭავჭავაძე ძალიან დიდ შეფასებას აძლევდა ამ მეთოდს და იმოწმებდა ედუარდ ფრიმანის სიტყვებს, რომ ამ მეთოდმა ისეთი გზა გაჭრა, რომლის შემწეობითაც დღეს შესაძლოა მთლად და უეჭვოდ დავრწმუნდეთ იქ, სადაც უწინ ამოცანებით და ეჭვით იყო ლაპარაკი. ეს მეთოდი შინაგანი საბუთებით უტყუარად ამტკიცებს იმას, რასაც გარეგანი საბუთი არა აქვს. თავის მხრივ ილია ჭავჭავაძე ასე განმარტავს შედარებით მეთოდს „შედარება იმ მოქმედებას გონებისას პქვიან, როცა ორს ანუ რამდენსამე საგანს ერთმანეთს წაუყენებს, დაუპირისპირებს, რომ აღმოჩნდეს, რაში აქვთ მსგავსება, ერთნაირობა და რაში სხვაობა და სხვანაირობა“.¹

მეცხრამეტე საუკუნის ქართული კრიტიკა სხვადასხვა კონტექსტში იმოწმებდა ისეთი მოაზროვნეების სახელებს, როგორებიც იყვნენ არისტოტელე, ციცერონი, პლოტინი, პომეროსი, პორაციუსი, დეკარტი, ჟან-ჟაკ რუსო, ბერნარდენ დე-სენ-პიერი, ჰაინე, მიცკევიჩი, შენიე, სუმაროკოვი, ტრედიაკოვსკი, კოზლოვი, ჟუკოვსკი, კოლცოვი, ბულგარინი. მაღამ დე-სტალი, ჟორჟ-სანდი, ბიჩერ-სტოუ, მაკოლეი, კალდერონი, მილტონი და სხვანი.

მეცხრამეტე საუკუნის ქართულმა სალიტერატურო კრიტიკამ წარმოაჩინა თავისი მიმართება ევროპულ ლიტერატურასთან, განსაზღვრა რა გზით უნდა წარმართულიყო კრიტიკული აზრის განვითარება და ორიგინალურ მწერლობასთან ერთად ცდილობდა საკუთარი ადგილის დამკვიდრებას ევროპულ სააზროვნო სივრცეში.

¹ ილ. ჭავჭავაძე, აი ისტორია, წერილი მეორე, რჩეული ნაწარმოებები ხუთ ტომად. ტ. IV, თბ. 1987. გვ. 25.

ლიტერატურული მემკვიდრეობითობის ერთი ნიმუში XIX საუკუნის ქართულ მწერლობაში

ცნობილ მოსაზრებას, რომ მხატვრული ლიტერატურა სინამდვილის ასახვის ერთ-ერთი ძირითადი ფორმაა, თავად ადასტურებს მსოფლიო ლიტერატურის ისტორია. მწერალი უმთავრესად თავისი დროის ადამიანს ხატავს მისი ეპოქისათვის დამახასიათებელი პრობლემების წიაღში და მკითხველს ანდობს განსასჯელად მის ხასიათს, ფიქრებს, ქცევას... ეპოქის განვითარებასთან ერთად ვითარდება ადამიანი, იცვლება მისი მოთხოვნილებები, მაგრამ ვინაიდან ყოველ ეპოქას თავისი ზნეობრივი ნორმები აქვს, ადამიანიც უნდა დაემორჩილოს მას. და თუ არ ემორჩილება, ის ერთგვარი გაკილვის საგანი ხდება. თუმცა ზნეობრივ ნორმებს შორის არსებობს ისეთი კატეგორიები, რომლებიც ყველა დროში თანაბრად აქტუალურია. მხატვრულმა ლიტერატურამ თავისი განვითარების ადრეულ ეტაპზევე მიაქცია ყურადღება საზოგადოებრივი ცნობიერებისა და სულიერი კულტურის უმნიშვნელოვანეს ფორმას — ზნეობას. ადამიანის ზნეობრივ ფაქტორთა შორის უმნიშვნელოვანესი და ალბათ მარადიული — სიკეთე და ბოროტებაა. სიკეთისა და ბოროტების ჭიდილი თან სდევს კაცობრიობის განვითარების ისტორიას. კეთილი და ბოროტი ძალების დაპირისპირებამ ასახვა ჰპოვა მითოლოგიაში, ფოლკლორსა და მხატვრულ ლიტერატურაში.

ადამიანის ბოროტი საწყისის ერთ-ერთი მახასიათებელია სიძუნწე, სიხარბე, რომელსაც თავის მხრივ ხელგაშლილობა, გულუხვობა უპირისპირდება. ნაშრომის პირველ ნაწილში ჩვენ მოკლედ შევვხვთ უმოქმედობის, სიზარმაცის პრობლემას ლიტერატურაში და მის ილია ჭავჭავაძისეულ გააზრებას. მხატვრულ ლიტერატურაში თუ ერთი მხრივ მუქთახორობასა და გაუმაძღრობას დასცინიან, მეორე მხრივ მომხვეჭელობას, დაგროვების უნსა და „კარაპეტობას“ (გიორგი ერისთავის გმირის სახელმა

ხომ ჩვენში განზოგადებული სახე მიიღო და სიძუნწის სინონიმად იქცა) აკრიტიკებენ მწერლები.

ჩვენი მიზანია განვიხილოთ, თუ როგორ აისახა მხატვრულ ლიტერატურაში ერთი ადამიანური მანკიერება – სიძუნწე, როგორი განვითარება ჰპოვა ძუნწის სახემ დროთა ვითარებაში და ძუნწის როგორი ტიპი შეიქმნა მეცხრამეტე საუკუნის ქართულ ლიტერატურაში.

საუკუნეების მანძილზე ძუნწი გმირის მდიდარი ლიტერატურული ტრადიცია ჩამოყალიბდა. სხვადასხვა დროისა და სხვადასხვა ქვეყნის ძუნწ პერსონაჟს ბევრი ტიპოლოგიური მსგავსება ახასიათებს. მსგავსება, რომელიც სიძუნწის გამოხატვის სხვადასხვა ნიშნით აერთიანებს მათ. ამასთანავე, ამ თემაზე შექმნილ ნაწარმოებებში ეპოქის შესაბამისად სხვადასხვა კუთხითაა დანახული და გამოვლენილი ადამიანური ბუნების ეს მანკიერი მხარე. ძუნწის ლიტერატურული ტიპი ანტიკური ხანიდან იღებს სათავეს.

სხვადასხვა ქვეყნის ლიტერატურაში დიდი გამოხმაურება ჰპოვა რომაელი ავტორის ტიტუს მაქციუს პლავტუსის კომედია „ქოთანი“ („განძი“), სადაც ასახულია ღრმა ფსიქოლოგიური განცდები ღარიბი კაცისა, რომელიც მოულოდნელად დიდი განძის მფლობელი გახდა. ევკლიონს სრულიად გაუტყდა ღამის ძილი, სახლიდან არ გადის, ყოველი ადამიანის გამოჩენა მასში ეჭვს აღძრავს, ვაითუ მისი განძის მოსაპარად მივიდა, ელანდება, რომ მოსამსახურე განძს უთვალთვალებს, წამდაუნწმ ამოწმებს, არის თუ არა განძი თავის ადგილას, ეჩვენება, რომ ყველა მისი ქოთნის ხელში ჩაგდებაზე ოცნებობს, ეშინია ზედმეტი გასაელის იმიტომ, რომ ვინმემ ეჭვი არ მიიტანოს მის გამდიდრებაზე, მას არ სურს თავისი ქონების გამოშვებება. მოულოდნელად ნაპოვნმა განძმა ევკლიონს ათასი განსაცდელი დაატეხა თავს და სულიერი წონასწორობა სრულიად დააკარგვინა. პლავტუსის კომედიის ბოლო ნაწილს ჩვენამდე არ მოუღწევია, მაგრამ მისი პროლოგიდან ვგებულობთ, რომ ევკლიონი თავის შვილს ფედრას მზითვად ატანს განძით სავსე ქოთანს, თავისუფლდება ტანჯვისა და განცდებისაგან და სულიერი სიმშვი-

დეც უბრუნდება. ამდენად, პლავტუსის კომედიაში თვალნათლივ არის წარმოჩენილი, რაოდენ დიდი სულიერი პერიპეტეიების წინაშე აყენებს ქონება, უფრო ზუსტად, მოულოდნელად შეძენილი ქონება ადამიანს, როგორც უცვლის მას ფსიქიკას და როგორც უყალიბებს ტუნწის თვისებებს. პლავტუსი ეკკლიონის სახით შესანიშნავად ხატავს ტუნწის ტიპს მორალურ-ფსიქოლოგიურ პლანში, რომელიც ეთიკის ნორმების მიხედვით ზნეობის ფსიქოლოგიის კრილში უნდა იქნას განხილული. აქვე უნდა აღინიშნოს ისიც, რომ სიძუნწე, როგორც ზნეობრივი მანკიერება, თავის თავში ფსიქოლოგიურის გარდა, სოციალურ ფაქტორსაც გულისხმობს. სოციალური ფაქტორი კი სიძუნწეს მას შემდეგ დაემატა, რაც გაცვლისა და ღირებულების ფორმების განვითარებამ საყოველთაო ეკვივალენტის – ოქროსა და ვერცხლის გამოყოფა და ფულის წარმოქმნა გამოიწვია და როცა ფულს საზოგადოებრივი ცხოვრების წარმართვის საშუალება მიეცა, ძალაუფლების გამომსატყველად იქცა.

ანტიკურ პერიოდში შექმნილი კომედია მარტივია – გამდიდრებასთან ერთად ადამიანს ტუნწის ფსიქოლოგია უყალიბდება და განძისგან განთავისუფლებისთანავე ჩვეულებრივ ყოფას უბრუნდება. სიტუაცია გაცილებით რთულდება შემდგომი პერიოდის ლიტერატურაში, მაგრამ ტუნწი ყველა ეპოქაში ტუნწია, მის გონებას ძირითადად ერთი საზომი მართავს. მისი ფსიქოლოგია მეტ-ნაკლებად სტაბილურია. ეპოქის შესაბამისად იცვლება მხოლოდ სოციალური გარემო, რომელიც ერთი ეპოქის ტუნწს განასხვავებს მეორე ეპოქის ტუნწისაგან.

თუ პლავტუსის ტუნწისათვის განძის დაცვა ძირითადი მახასიათებელია, XVI საუკუნის ინგლისელი დრამატურგის ქრისტოფერ მარლოს (1564-1593) პიესის „მალტელი ებრაელის“ გმირის ბარაბასათვის ოქრო შურისძიების იარაღიცაა. სალიტერატურო კრიტიკამ არაერთგზის მიუთითა, რომ სწორედ ბარაბას სახემ იქონია გავლენა შექსპირის შაილოკის მხატვრული სახის შექმნაზე.

უილიამ შექსპირის (1564-1616) „ვენეციელ ვაჭარში“ ვაჭართა კლასის ორი წარმომადგენელია ერთმანეთთან დაპირის-

პირებული. ანტონიო არის დიდსულოვანი, კეთილი ვაჭარი, იგი ყველას ეხმარება ვაჭმის აღების გარეშე. ანტონიო გაულენიანი-ცაა, მისი გემები სხვადასხვა ქვეყანაში დაცურავს. ანტონიოს სახით შექსპირი იდეალურ ვაჭარს ხატავს. შაილოკი კი ტიპური ძუნწი ვაჭარი მევახშეა. ამასთანავე, იგი ცხოვრებამ ისე გააბოროტა, რომ საშინელ შურისმაძიებლად იქცა. შაილოკი დამცირებულად თვლის თავს „მუდამ მლანძღავდა, - ამბობს იგი ანტონიოს მისამართით, - ვაჭრობაში ნახევარი მილიონი მაინც დამაკარგვინა. წავაგებდი - იცინოდა, მოვიგებდი - დამცინოდა, ჩემი რჯული ეზიზღებოდა, სავაჭრო გემებს მიწეწავდა“. მას შურისძიების ჟინი არ ასვენებს იმდენად, რომ ფულის სიყვარულზე წინ შურისძიებას აყენებს. იგი უარს ამბობს ფულის მიღებაზე და ანტონიოს ხორცს ამჯობინებს - „ანკესზე გამო-მადგება თევზის მოსატყუებლად, თუ სხვას ვერაფერს დაანაყრებს, შურისძიებას ხომ მაინც გამიძღებს“ - აცხადებს შაილოკი. „მოლიერის ძუნწი რომ ჩავარდნილიყო ამ მდგომარეობაში, - წერს ვახტანგ ჭელიძე, იგი სიხარულით აიღებდა... ერთ დუკატსაც კი. შაილოკის ბუნება უფრო რთულია და მრავალფეროვანი“.¹

მოლიერის (1622-1673) გმირი - არპაგონი კომედიაში „ძუნწი“ მართლაც შორსაა რთული და ღრმა განცდებისაგან. მას დიდი სიმდიდრე აქვს დაგროვილი და ზანდუკებში დაბინავებული, რომლებსაც დღენიადაგ დარაჯობს და მაინც იმდენად ეშინია დაკარგვის, რომ ფიქრობს მის მიწაში ჩაფლვაზე. მას ოჯახის მოწყობაც სურს - უნდა რომ თვითონაც ითხოვოს ცოლი და შვილებიც დაქორწინოს, ოღონდ ისე, რომ მის ქონებას გროშიც არ მოაკლდეს. ასე, რომ მისი ცხოვრების საბოლოო მიზანს უკვე დაგროვილი სიმდიდრის დაცვა წარმოადგენს. მას თუ მიემატება რამე, თორემ დაკლებით არაფერი უნდა დააკლდეს.

„სოციალურ მეცნიერებათა დოქტორმა“, როგორც თვითონ უწოდებდა თავის თავს ონორე დე ბალზაკი (1799-1850), შესა-

¹ ვახტანგ ჭელიძე, უილიამ შექსპირი, თბ., 1946, გვ.17.

ნიშნავად წარმოაჩინა ფულის ძალა მის თანამედროვე საზოგადოებაში. ბალზაკი აღწერს, რომ მეცხრამეტე საუკუნის საფრანგეთში ფული კანონებზე, პოლიტიკაზე, მორალზე ბატონობდა. სწორედ ამიტომ ამბობს გობსეკი: „ოქრო შეიცავს ადამიანთა მთელ ძალას“, „ცხოვრება მანქანაა, რომელსაც ფული ამოძრავებს“, „ჯობს სხვას ყვლეფდე, ვიდრე შენ გყვლეფდნენ“... მევახშე გობსეკის სახე ტიპიურია. ისიც ცხოვრების არსს ოქროს, ფულის დაგროვებაში ხედავს.

ბუნწი ადამიანის ეგოისტური ბუნება ბალზაკმა კარგად გახსნა ფელიქს გრანდეს ხასიათში („ეფენი გრანდე“). ფელიქს გრანდე საკუთარი ძმის სიკვდილსაც არაფრად აგდებს, იმდენად არის მისი გონება დაკავებული ფულის მოხვეჭით. ოქროს დანახვაზე მას ყველა და ყველაფერი ავიწყდება. გობსეკის მსგავსად, მისი მიზანიც სიმდიდრის დაგროვებაა და არა მისი მოხმარება. მართალია, ეს აზრი ასაზრდოებს არპაგონსაც, მაგრამ მასთან და გრანდესთან შედარებით, გობსეკის გონება ბევრად უფრო რთულ პრობლემას ეჭიდება. ამის შესახებ სავესებით ზუსტად მიუთითებს გასტონ ბუაჩიძე – „გობსეკი ოქროზე ლოცულობს, ოქრო მისი ღმერთია, ოქროს გარდა იგი არაფერსაც ცნობს ამქვეყნად. მოლიერიც ბუნწ არპაგონთან და ბალზაკის სხვა პერსონაჟთან – გრანდესთან, გობსეკს აკავშირებს ოქროს ხორციელი და ვნებიანი სიყვარული...სიმდიდრის აკვიატებული მოტრფიალის, გონებაშეზღუდულ არპაგონისგან განსხვავებით, ჭკვიანი გობსეკი იცნობს ადამიანის გულს, იცნობს საზოგადოებას და ოქრო მისთვის არ არის ახირება, ოქრო – საშუალებაა, თანაც ყველაზე ძლიერი და ერთადერთი საიმედო საშუალება საზოგადოებაში მბრძანებლობისათვის და მისი წევრების მარიონეტებივით ასათამაშებლად“.¹

ფილოსოფიურ ეტიუდში „შაგრენის ტყავი“ ბალზაკმა ნიჭიერი ახალგაზრდა ადამიანის ტრაგიკული ბედი აღწერა. ლეგენდის მხატვრულ გადამუშავებას მწერალმა საფუძვლად დაუდო ღრმა ფილოსოფიური აზრი: ახალგაზრდობა დაუდევრად

¹ გ. ბუაჩიძე, ფრანგული პროზის ოთხი ნაკადი, თბ., 1964, გვ.10.

ხარჯავს ყველაფერს და რომ ამ ხარჯვას, ყველა სურვილის აღსრულებას, ძლიერ ვნებებსა და დაუცხრომელ ძიებებს, ძლიერებისაკენ სწრაფვას დიდი საფრთხე შეიძლება მოყვეს. მოხუცი ანტიკვარი, რომელიც შაგრენის ტყავს რაფაელ ღე ვალენტინს აძლევს, ღრმა მოხუცებულობამდე აღწევს იმიტომ, რომ თავის თავს ძლიერ ზღუდავდა სურვილებში. იგი რაფაელს არიგებს, არ დაიხარჯოს ანგარიშმიუცემელი ქცევებით, რითაც მისი ყოფიერების წყარო ამოიწურება. ასეთი მოხუცის შესახებ ანდრე მორუა წერდა, რომ სწორედ სიძუნწეში მჟღავნდება ის სიბრძნე, რაც სასურველის აკრძალვაში მდგომარეობს.¹

ამ პრობლემის მეტად თავისებური და სრულიად განსხვავებული გადაწყვეტა მოგვცა ჩარლზ დიკენსმა (1812-1870) საშობაო მოთხრობების ციკლის პირველ ნაწარმოებში „საშობაო სიმღერა პროზად“. მასში მწერალი ავითარებს აზრს ადამიანის ზნეობრივი გარდაქმნის შესაძლებლობის შესახებ, მაშინაც კი, თუ ის მოურჯულებელი ეგოისტია. ეს გარდაქმნა უპირველეს ყოვლისა, თვით მას მოუტანს ბედნიერებას, ასეთია დიკენსის მრწამსი. თავისი ჩანაფიქრის გასაშლელად მწერალი საშობაო მოთხრობის ფორმას ირჩევს, ვინაიდან აქ დასაშვებად მიაჩნია ფანტასტიკა. თხრობაში ზღაპრული ელემენტის შეტანა ეხმარება ავტორს რთული პრობლემის გადაწყვეტაში. მოთხრობაში შექმნილია ეგოისტი და ტუნწი ებენიზერ სკრუჯის შესანიშნავი სახე. სკრუჯი ბიზნესმენია. მისი ცხოვრების შინაარსს ფულის თავყანისცემა და გამდიდრების სურვილი განსაზღვრავს. გამუდმებულმა ზრუნვამ ფულზე, მისი მოხვეჭის სურვილმა ჩაკლა მასში ყოველივე ადამიანური. სკრუჯის ცხოვრების ფილოსოფია ფულის დაგროვებაში მდგომარეობს, ხოლო მისი მორალური პრინციპი ეგოიზმია. მისი ზასიათის თავისებურება მისივე გარეგნობის აღწერისასაც მჟღავნდება. სიცივით იყო გაუღუნთილი გარემო, რომელშიც სკრუჯს უზღებოდა ყოფნა – მისი კანტორა, ბინა, ავეჯი; სიცივეს გერიდა მნახველს თვითონ სკრუჯი. ნაწარმოების გმირი სახეცვლილებას განიცდის. იქ, სადაც მთავ-

¹ Андре Моруа, Прометей или жизнь Бальзака, М., 1983, гл. 193.

რდება სკრუჯის სატირული აღწერა, მთავრდება რეალისტური თხრობა და იწყება ზღაპარი. სულების ზემოქმედების შედეგად, რომლებიც მას ძილში გამოეცხადებიან. სკრუჯი მორალურად გარდაიქმნება. ფანტასტიკურ საბურველში გახვევით – აჩრდილების გამოცხადებისა და მათი შეგონებების შედეგად ძუნწი, უსულგულო, ეგოისტი საქმოსანი კეთილ ალტრუისტად გადაიქცა. ძუნწი სკრუჯის ფსიქოლოგია ძალიან ჰგავს მისი წინამორბედი ძუნწების ფსიქოლოგიას. მოთხრობის მართლაც ზღაპრული ფინალი კი განასხვავებს მას სიძუნწის თემაზე შექმნილი სხვა ნაწარმოებებისაგან.

ოქროს, სიმდიდრის დაგროვება, მისი ჩაფლვა, გამოუყენებლობა, „განძის მცველობა“, ის უძველესი მოტივია, რომელიც მითოსურ და ფოლკლორულ წარმოდგენებში იჩენს თავს. იქ, სადაც არის განძი, არის მისი გუშავიც. მითოსში მცველი დრაკონის, ურჩხულის სახით არის განსახიერებული. დრაკონი მითოლოგიური გაგებით ცეცხლისმფრქვეველი და სისხლისმღვრელია. იგი მსხვერპლად ითხოვს ადამიანებს. დრაკონი შეიძლება იყოს ცისა და მიწის, წყალთა და ქვესკნელის, ღმერთთა სასახლის, ქაოსის, განძის ან წყაროს მცველი. ბნელი, ბოროტი ძალის განსახიერებაა თუნდაც ის დრაკონი, რომელიც ოქროს საწმისს იცავდა კოლხეთში, არეისს ჭალაში. მისი შემზარავი ღრიალი შორს ისმოდა.

განძის ხელშეუხებლობა, მისი მოუხმარებლობა ბნელი ძალების უფლებათა გამოძხატებელია. განძის მოხვეჭისა და დაცვის ფაქტი, რათა იგი ადამიანებისათვის მიუწვდომელი გახდეს, თავისი არსებით ბოროტებაა. სწორედ ამიტომ აღიქმება ბოროტ ძალთაგან განძის გამოტაცება, დრაკონის მოკვლა სიკეთედ. ესაა კეთილისა და ბოროტის ჭიდილის მარადიული თემის ერთ-ერთი გამოხატულება. ამ დაპირისპირებაში ვლინდება ადამიანური ბუნების ორი ერთიმეორის საპირისპირო საწყისი.

ისევე როგორც დასავლეთ ევროპის ლიტერატურისათვის, სიძუნწის თემა დამახასიათებელი იყო რუსული ლიტერატურისათვისაც. ამ თემას შეეხნენ XVIII-XIX საუკუნეების რუსი მწერლები (ა.სუმაროკოვის კომედია „მევახშე“, ა.ივანოვის კომე-

დია „ტუნწი დიდებული“, აიზმაილოვის იგავი „ტუნწი და ოკულისტი“, ნგენდიჩის ლექსი „ტუნწის სიზმარი“ და სხვა).

ტუნწის შესანიშნავი სახე შექმნა ა.ს. პუშკინმა (1799-1837) მცირე ტრაგედიაში „ტუნწი რაინდი“. მწერალი სათაურის ქვეშ აკეთებს მინაწერს: „სცენები ჩენსტონის ტრაგიკომედიიდან: *The Covetous Knight*“. ეს მინაწერი ჯერ კიდევ დიდი ხნის წინ იქცა მკვლევართა ინტერესის საგნად. კვლევის შედეგად დადგინდა, რომ შესაძლოა პუშკინი ინგლისელ მწერალს უილიამ შენსტონს გულისხმობდა. მაგრამ მას ამის მსგავსი ნაწარმოები არ აღმოაჩნდა. სიტუნწის თემა იმდენად გავრცელებული იყო ლიტერატურაში, რომ როგორც ჩანს, ამ მინაწერით მან თავი აარიდა პირველობას. სალიტერატურო კრიტიკა მიუთითებდა, რომ პუშკინი კარგად იცნობდა დასავლეთ ევროპის ლიტერატურას, „ტუნწი გმირის“ შესახებ აკი თვითონ წერდა: „მოლიერთან ტუნწი მხოლოდ ტუნწია; შექსპირთან შაილოკი ტუნწი, საზრიანი, ბოროტი, მეოჯახე და გონიერია.“ გამოთქმულია ვარაუდი, რომ „ტუნწი რაინდის“ ზოგი სცენა, გმირის ხასიათის ზოგიერთი თვისება, რემინისცენციები და სხვ. პლავტუსის, მარლოს, შექსპირის, მოლიერის, დეტუმის, გოლდონის, მილმანის, მეტიურინის, სკოტის ნაწარმოებებს მოგვაგონებს.¹ პუშკინის ნაცნობობა „ტუნწი რაინდის“ წინამორბედებთან, არაფრით არ ამცირებს მისი ტრაგედიის მხატვრულ-ესთეტიკურ ღირებულებას. იგი სრულიად დამოუკიდებელ ორიგინალურ ქმნილებას წარმოადგენს, რომელშიც კომპლექსურადაა წარმოჩენილი ტუნწისა და რაინდის თვისებები. მოხუცი ბარონი ჭეშმარიტად რაინდული თავდავიწყებითა და გატაცებით ემსახურება თავის სათაყვანებელ კერპს – ოქროს. იგი ისეთი პოეტური გრძნობითა და მოკრძალებით ლაპარაკობს ოქროზე, ისეთი გაგიჟებით არის მასში შეყვარებული, როგორც შეიძლება ახალგაზრდა კაცს შეუყვარდეს ახალგაზრდა ქალი. ოქროს სიყვა-

¹ А. С. Пушкин, Полное собрание сочинений, т.VII, Скупой рыцарь, комедия, М., 1935. гл. 517.

რულში ბარონი ხასიათის რაინდული სიმტკიცითა და მიზან-სწრაფვით გამოირჩევა.

დაგროვების ჟინით შეპყრობილი ადამიანების გალერეას ამ-შვენებს ნ.ვ. გოგოლის (1809-1852) პლიუშკინი („მკვდარი სუ-ლები“), რომლის როგორც გარეგნულ ფორმას, ისევე შინაგან სამყაროს ამაზრზენად ხატავს ავტორი. ნაწარმოებში ნაჩვენებია პლიუშკინის თანდათანობითი სახეცვლილება. იყო დრო, როდესაც იგი თადარიგიანი მოიჭირნე მეპატრონე იყო. მის ოჯახში სიამოვნებით შედიოდა სტუმარი, მაგრამ ავტორი თავიდანვე ამ-ზადებს მკითხველს მისი პიროვნების რეგრესისაკენ. პლიუშკინი თავიდანვე საუბრობს „სიძუნწის სიბრძნეზე“, რამაც თვითონვე აქცია იგი საშინელ ძუნწად. მოხვეჭის და დაგროვების სურვი-ლი პლიუშკინისათვის მძიმე სნეულებად, პათოლოგიურ მანიად იქცა. პლიუშკინი ფულის მაგივრად ნივთებს იპარავს, აგროვებს, გლეხებს კი შიმშილით ზოცავს. მას შეუძლია პროდუქტები გა-ყიდოს და ფული იშოვოს, მაგრამ ის ამას არ აკეთებს. გაძვი-რების მოლოდინში ყველაფერს სახლში ალპობს. პლიუშკინი ადამიანებს გაურბის არა მარტო სიძუნწის, არამედ შიშის გა-მოც. იგი ყველა ადამიანში თავის მტერს ხედავს. სულ გაძარ-ცვა ელანდება, ჟრვენება, რომ მის დაგროვილ ქონებას სხვები იტაცებენ. იგი მთელი თავისი არსებით ნივთებზეა შეყვარებული. მას დამპალი პროდუქტებით გამოტენილი საწყობები და ნაგვის ყუთად გადაქცეული ოთახი ასულდგმულებდა. თავის ქონებას-თან ერთად იგი თვითონაც ლპებოდა და იხრწნებოდა. პლიუშ-კინი, ცხადია, არ არის ერთადერთი დედამიწის ზურგზე. სხვა ძუნწების მსგავსად ისიც განზოგადებული მწვავე სატირული პერსონაჟია. მაქსიმ გორკი წერდა: „ძველ მეშინურ სამყაროში სასაცილო იმდენიკაა, რამდენიც სატირალი. პლიუშკინი და ბალზაკის გრანდე რადაც არ არიან ტრაგიკულნი, ისინი მხო-ლოდ ზიზღს იწვევენ.“¹

მეცხრამეტე საუკუნის პირველი ნახევრიდან, როდესაც იწ-ყებოდა ფეოდალურ-ბატონყმური ურთიერთობების მსხვრევა, ნა-

¹ А. М. Горький, О литературе, М., 1935, гл. 276.

ტურალური მეურნეობის დაშლა და თავად-აზნაურთა ფენის დაკნინება საქართველოში, ძალას იკრებდა ახალი ეკონომიკური ფორმაცია, ვითარდებოდა საეკონომიკური კაპიტალი. ამ პერიოდში მაღალი წოდება უძლური შეიქნა მეჯღანუაშვილების წინაშე. ახალ ეკონომიკურ ურთიერთობაში ფული ყოვლისშემძლე გახდა. ლავრენტი არდაზიანმა (1815-1870) და გიორგი ერისთავმა (1813-1864) თავიანთ ნაწარმოებებში სწორედ ეს პროცესი და ამ ახალი კლასის წარმომადგენელთა ფსიქოლოგია აღწერეს. მათი ცხოვრების უპირველესი მიზანი ფულის შეძენა - დაგროვებაა, ვინაიდან ფული არის ძლიერება და მისი საშუალებით ყველაფერი მიიღწევა. ამ ტიპის ადამიანს კი ბუნებრივად უვითარდება თავისი კაპიტალის დაკარგვის შიში და უყალიბდება ძუნწის თვისებები. არდაზიანის გმირი დაბალი სოციალური წრიდან გამოსული, ახალი საეკონომიკური კლასის წარმომადგენელია. თბილისის ბაზარი იყო მისი პირველი სკოლა, პირველი მასწავლებელი. ის აქ სისასტიკესა და დაუნდობლობას, ცბიერებასა და მოტყუებას სწავლობდა: „საჭიროა კაცის სისუსტის ცოდნა. ისარგებლე ამ სისუსტით და ქვეშიდან ხალიჩა ისე გამოაცალე, რომ არც კი შეიტყოს ეს. უეცრად დაეცი გაჭირვების დროს და რაც შეიძლება მეტი ააძვრე. გქონდეს შეუბრალებლობა. მეტი არაფერია საჭირო, რომ ბედნიერი გახდე“. ასეთი ცხოვრებისეული ფილოსოფია შეუმუშავდა და ასეთი მგლური კანონით ხელმძღვანელობდა სოლომონ ისაკიჩ მეჯღანუაშვილი, რათა უმაღლესი მიზნისათვის - ბედნიერების, ანუ სიმდიდრის შეძენა-დაგროვებისათვის მიეღწია.

სოლომონი ჯერ წვრილმანი ვაჭარი, კინტო იყო, ხოლო შემდეგ მისი მოქმედების არე თბილისის ბაზარს გასცდა და დიდი მოგებაც ნახა. იგი შეეახშედ იქცა. მისთვის ფულს მაგიური, ყოვლისშემძლეობის ძალა მიეცა. ფულმა იგი ძლიერ ადამიანად აქცია და ამიტომაც უყვარდა იგი ასე უზომოდ: „კაცის ენაზე ვერ ეპოვებ სიტყვასა, რომ გამოვთქვა როგორ შემეყვარდა ოქრო! ღვიძლი შეიქნა ის ჩემი სულისა! ჩემმა გულმა კარები გაუღო და მაგრა ჩაიკრა იგი!“ - ამბობს სოლომონი.

სოლომონმა თავისი მომჭირნეობითა და სიძუნწით დიდი კაპიტალი დააგროვა. იგი ტახტის ქვეშ ამოთხრილ ორმოში ინახავდა ფულს და როცა მილიონერად იქცა, არც კი იცოდა როგორ მოეხმარა ეს სიმდიდრე. ბოლოს, საზოგადოებაში გამოსვლა, „კულტურული დონის“ ამაღლება გადაწყვიტა, რაც ხშირად უხერხულ და სასაცილო მდგომარეობაში აყენებდა მას.

სიძუნწე ზოგადი ხასიათის მოვლენაა და ძუნწის ლიტერატურული გმირი მოგზაურობს დროში და სივრცეში. კავკასიაში ერთ პერიოდში შეიქმნა ორი ცნობილი ძუნწი პერსონაჟი – კარაპეტა და ჰაჯი-ყარა. 1852 წელს დაიწერა გიორგი ერისთავის „ძუნწი“ და მირზა ფათალი ახუნდოვის „ძუნწის თავგადასავალი“ ანუ „ჰაჯი-ყარა“. გიორგი ერისთავი და მირზა ფათალი ახუნდოვი ერთ პერიოდში მოღვაწეობდნენ. იმ მრავალმხრივი დამსახურებიდან ქართული და აზერბაიჯანული კულტურის წინაშე, რომელიც მათ მიუძღვით, ამჯერად გამოვეყოფთ მხოლოდ ერთს მათ თავიანთ ეროვნულ მწერლობას შემატეს მხატვრული შემოქმედების ახალი ჟანრი – დრამატურგია და თავიანთ რეალისტურ კომედიებში ეპოქის არაერთი მნიშვნელოვანი საკითხი წამოჭრეს. კომედიებით „ძუნწი“ და „ჰაჯი-ყარა“ ისინი ერთგვარად გამოეპასუხნენ მსოფლიო ლიტერატურაში გავრცელებულ ერთ-ერთ მარადიულ თემას, ეროვნულ ქურაში გადაამუშავეს და ისე მიაწოდეს მკითხველს.

სალიტერატურო კრიტიკა ადრევე მიუთითებდა გიორგი ერისთავის „ძუნწის“ ლიტერატურულ პარალელებზე, მის ნათესაობაზე მოლიერის „ძუნწსა“ და პუშკინის „ძუნწ რაინდთან“.¹ ² „ძუნწის“ ერთ-ერთი გამოცემის ბოლოსიტყვაობაში ვკითხულობთ: „ერთ დროს ფიქრობდნენ, რომ ეს პიესა გადმოკეთებულია, ხოლო ზოგის შეხედულებით კი, ავტორმა დედააზრი ისესხა და შინაარსი გაშალა ქართული ცხოვრების ფონზე, ეს

¹ А.С. Хаханов, Первый грузинский драматург, წიგნში: Г.Д. Эристави, С.Илет., 1905, გვ. 20.

² შ. რადანი, გიორგი ერისთავი, ლიტერატურული მემკვიდრეობა, თბ., 1937, გვ.110.

უკანასკნელი მოსაზრება არ არის საფუძველს მოკლებული. ბუნწობა ეს საერთაშორისო და მარადიული თემაა, რომელზეც ბევრს ძველსა და ახალ მწერალს დაუწერია თხზულება. ზოგ მათგანს შესანიშნავი ნაწარმოებიც კი აქვს შექმნილი. ამ თემაზე წერდნენ პლატუსი, შექსპირი, მოლიერი, პუშკინი და სხვა მრავალი პირველ თუ მეორე ხარისხოვანი მწერლები. ბუნწები ყველა ქვეყანაში და ყველა ეპოქაში იყვნენ. და თუ ისინი ყველანი ხასიათით ერთიმეორეს გვანან, ამავე დროს ყოველი მათგანი თავის ქვეყნის შვილია და ამ თავისი ქვეყნის ნიშანდობლივი თვისებებით ხასიათდებიან. გ. ერისთავმაც ისარგებლა ამ საერთაშორისო უკვდავი თემით და გაშალა ის ქართული ცხოვრების სინამდვილეზე, ჩაუდგა ქართული სული და შექმნა ორიგინალური ნაწარმოები. თუმცა უნდა ითქვას, რომ პიესაში იგრძნობა ისეთი დიდი მწერლების ზეგავლენა, როგორიც არიან მოლიერი და პუშკინი.

რასაკვირველია, ეს სრულიად არ ამცირებს გ. ერისთავის ღირსებას და მისი კომედია „ბუნწი“ ერთი საუკეთესო ნაწარმოებთაგანია მის თხზულებებში.¹

საინტერესოა ის ფაქტიც, რომ სიბუნწის თემას მეცხრამეტე საუკუნის ქართულ პოეზიაშიც ვხვდებით. მეცხრამეტე-მეოცე საუკუნეების მიჯნაზე ქართულ ლიტერატურაში გარკვეული ადგილი დაიკავა ზნეობრივი პრინციპების საკითხმა ამქრებისა და ხელოსნების წრეში. ძველთბილისურ პოეზიაში ერთმანეთს უპირისპირდება ხელგამლილობა და სიბუნწე, როგორც ადამიანის შინაგანი ბუნების გამოშხატველი.² ცხადია ბუნწი მუდამ ფულზე ფიქრობს, რაც ხელოსან-ვაჭართა ფენისათვის დამახასიათებელი არ არის. ამიტომ ბუნწი ამქარი კოლეგებს შორის პატივისცემას აღარ იმსახურებს:

„სიბუნწითა ყველგან მოძულებულხარ,
გაძაგებენ... იძახიან ავსაო!“³

¹ ს. გერსამია, გიორგი ერისთავი, ბუნწი, თბ., 1948, გვ. 25-26.

² გ. შაყულაშვილი, ძველი თბილისის პოეზიის ისტორიიდან, თბ., 1987 გვ. 17.

³ გ. სკანდაროვა, საარშიო სარკე, თბ., 1890, გვ. 19.

ასე რომ, სიბუნწის თავისებური ფსიქოლოგია აქვს, რაც ძალზე საინტერესოდ ასახა მხატვრულმა ლიტერატურამ. ბუნწი ყოველთვის მდიდარია, ეს ბუნებრივიცაა, სიმდიდრეს მოკლებულ ადამიანს სიბუნწის საფუძველი არ გააჩნია. სიბუნწის თემაზე შექმნილ ზოგიერთ ნაწარმოებში ნაჩვენებია ადამიანის ხასიათი, მისი ცხოვრება გაძლიერებამდე და მისი ფსიქოლოგიური გარდაქმნა გაძლიერების შემდეგ — როგორ ჩამოუყალიბა ქონების შეძენამ ბუნწის ხასიათი (ეკელიონი, ფელიქს გრანდე, პლიუშკინი...).

ბუნწი თვალთმაქცია — მას არ სურს თავისი ქონების გამოაშკარავება, ეშინია არავინ გაიგოს მისი სიმდიდრის შესახებ. ბუნწის ამ თვისებას უკვე ეხვდებით პლავტუსთან. ბალზაკის გობსეი კი მეტისმეტმა სიფრთხილემ ერთხელ მატერიალურადც დააზარალა: კიბეზე ჩასვლისას ჟილეტის ჯიბიდან ორმოცფრანკიანი ოქრო ამოუვარდა. მეზობელმა, რომელიც მის ფეხდაფეხ ჩადიოდა, მიაწოდა ფული რაზედაც გობსეკმა მიუგო: „მე ოქრო ვინ მომცა, მე რომ მდიდარი ვიყო, განა ასე ვიცხოვრებდი?“. თავის სიღარიბეზე მოსთქვამენ მოლიერის არპაგონი, პუშკინის ფილპი, ახუნდოვის ჰაჯი-ყარა, ერისთავის კარაპეტა...

სიმდიდრის დასაფარავად და უკიდურესი სიღარიბის საჩვენებლად ბუნწი აშიშმილებს ოჯახის წევრებს, მსახურებს. ფელიქს გრანდეს ცოლი სიკვდილის პირამდე ჰყავს მიყვანილი, საჭმელს უზოგავს ქალიშვილს. ასევე იქცევიან მოლიერის არპაგონი, გოგოლის პლიუშკინი, არდაზიანის მეჯღანუაშვილი, ერისთავის კარაპეტა. სკრუჯსა და კარაპეტას ზედმეტი ნახშირის დახარჯვის ეშინიათ. კარაპეტა შვილსა და მსახურს არწმუნებს, იმიტომ ხართ ასეთი ლამაზები, თბილ საჭმელს რომ არ გაჭმევთ, მხოლოდ პურის ჭამა გინდებათო.

ბუნწი თითქმის ყოველთვის მარტოსულია. იგი ასკეტურ ცხოვრებას მისდევს, განმარტოებულია თავის თავთან და მასში თითქმის სრულიად ჩაკლულია ადამიანური გრძნობები. ფელიქს გრანდე, რომელიც ძმის თვითმკვლელობის მიზეზი შეიქნა, იმ-

დენად შეაწუხა ამ ამბავმა, რამდენადაც დროებით დაერღვა მყუდროება.

ტუნწი ხალხთან ნაკლებად ამყარებს კონტაქტს, იგი ეკვიანია ადამიანების მიმართ და ყოველ მათგანში პოტენციურ ქურდს ხედავს (ეკკლიონი, არპაგონი, ფელიქს გრანდე, პლიუშკინი, კარაპეტა, პაჯი-ყარა...). 1842 წელს ჟურნალში „ვესტნიკ ევროპი“ დაიბეჭდა ანეგდოტი „ახალი სახის სიტუნწის ზარისხი“, რომელიც ასე სრულდებოდა: „არასოდეს არც ერთ ენება მოჭარბებულ საყვარელს იმდენი არ უფიქრია თავის სატრფოზე, რამდენიც ტუნწს ქურდზე.“¹ მართლაც, სწორად არის შენიშნული ტუნწის ტიპის ეს მახასიათებელი.

განძის მოპარვისაგან თავის დასაღწევად პლავტუსის გმირი მას მიწაში ფლავს, მიწაში ჩაფლვის აზრი გაუელვებს არპაგონსაც. ხოლო შემდეგი პერიოდის ტუნწები განძს იარაღით იცავენ. უოლტერ სკოტის გმირი (რომანში „ნიგელის თავგადასავალი“) დაშნას, თოფს, პისტოლეტს ფლობს, კარაპეტას დაშბაჩა აქვს, პაჯი-ყარაც შეიარაღებულია.

ქონების სიყვარული ყველაფერზე მაღლა დგას. ტუნწს ყველაზე მეტად უყვარს განძთან განმარტობა, მისი წამდაუწუმ შემოწმება, ადგილზეა თუ არა, და ხომ არაფერი მოჰკლებია. ტუნწის ზასიათის ეს ნიშანი ანტიკურობიდანვე ყალიბდება. განძის შემოწმებისას ტუნწი სათუთად ეაღერება თავის ქონებას (პლავტუსის, მოლიერის, გოლდონის, ბალზაკის, პუშკინის, ერისთავის ნაწარმოებებში...).

განძის სიყვარული აპოთეოზს აღწევს ტუნწის მონოლოგში, როცა ის თავის ქონებას ეფერება. იგი ფანტასტიკურად ერთგულია თავისი ზანდუკების. სანთლის შუქზე ზანდუკებთან მონოლოგი კლასიკურ სცენას წარმოადგენს სიტუნწის თემაზე შექმნილ ნაწარმოებებში. გავიხსენოთ თუნდაც კარაპეტას განცდა ზანდუკებთან მიახლოებისას: „ყოველთვის გული მიხტუნობს, როცა იმ წალოსთან მივალ:

¹ Вестник Европы, 1824, № 24, гл. 215.

როგორც ყმაწვილი შეყვარებული,
ელის საყვარელს გაგიჟებული.
ამათ ღამე აქვთ დრო დანიშნული,
მეც მაგრე მელის ზანდუკში ფული.

მშვიდობა შენი, ჩემო ზანდუკო...“ და იწყება მონოლოგი.
ზანდუკთან მონოლოგი ტუნწ რაინდსაც ძალიან უყვარს. ტრადი-
ციულ მონოლოგს წარმოსთქვამენ კარლო გოლდონისა და პენ-
რი მილმანის ტუნწებიც.

რაოდენ ღიმილისმომგვრელია არპაგონისა და კარაპეტას
განცდები, როდესაც ისინი თავიანთი გაქურდვის ამბავს გებუ-
ლობენ, სიმდიდრის დაბრუნებით გამოწვეული სიხარული კი იმ-
დენად დიდია, რომ ისინი ნებისმიერ ჯკრისწერაზე არიან თა-
ნახმა. ოღონდ მათ ქონებას არაფერი მოაკლდეს.

ტუნწს შიშს გვრის რაიმე ხარჯის გაღება. თუ საქმე ნება-
ყოფლობით დახმარებას ეხება, იგი კატეგორიულად არიდებს
თავს ამ მოვალეობას (სკრუჟი). ტუნწს საშინლად არ უყვარს
რაიმეს გასაჩუქრება, უანგაროდ ფულის გასესხება ახლობლებ-
ზედაც კი.

სიძუნწის თემაზე შექმნილ ნაწარმოებებში ხშირად მეორ-
დება ტუნწის მოკვლის მიზნით შხამის გამოყენების ცდა. ეს
ტრადიცია ქრისტოფერ მარლოს პიესიდან „მალტელი ებრაელი“
მოდის (poisoner by profession) ეს ცდა მეორდება სკოტის
რომანში „ულამაზესი ქალი პერთიდან“, პუშკინის ტრაგედიაში
„ტუნწი რაინდი“ და სხვ. ამასთანავე შხამით მოვაჭრენი, თუ
შხამის მომწოდებლები თავიანთ საქციელს მორალურად ამარ-
თლებენ, კინაიდან მოწამლვით სიკვდილი ბევრად უფრო მარტი-
ვია, ადამიანი არ იტანჯება და უმტკივნეულოდ კვდება. ამდე-
ნად, სიკვდილის ასეთი ფორმა სასიამოვნოც კი უნდა იყოს.

საინტერესოა ასევე ტუნწის სიკვდილის სცენა. ფელიქს
გრანდეს სიკვდილის წინაც კი ხელი მღვდლის მიერ ტუჩთან
მიტანილი ოქროს ჯვარცმისაკენ გაურბის. მისთვის ჯვარს მხო-
ლოდ ოქროს ღირებულება აქვს. პენრი მილმანის ტრაგედიაში
„ფაციო“ (როგორც სალიტერატურო კრიტიკა აღნიშნავს, „ფა-
ციო“ გრიცინის ნოველის „გრიმალდის“ დრამატურგიულ გადა-

მუშავენას წარმოადგენს), ტუნწი სიკვდილის წინ წარმოსთქვამს „my ducats“, პუშკინის ტუნწი რაინდი – „სად არის გასაღები? გასაღები, გასაღები ჩემი!“ ერისთავის ტუნწი კი, რომლისთვისაც ქონების დაკარგვა სიკვდილის ტოლფასია, ზანდუკში დამარხვას ითხოვს.

მწერლები, რომლებიც ამ პრობლემას შეეხნენ, ტუნწის ხასიათის, მისი თვისებების ჩვენებისას ხშირად მიმართავენ ტუნწის პორტრეტის აღწერას, რათა შინაგანი სამყაროსა და გარეგნული ფორმის კარმონიის ჩვენებით კიდევ უფრო მკვეთრად წარმოჩნდეს ტუნწის სახე. ამ საკითხზე შექმნილ ნაწარმოებებში ტუნწის ხასიათი გამოვლენილია ადამიანებთან მიმართებაში (რაოდენ მარტოსულიც არ უნდა იყოს ტუნწი, მას მაინც უხდება ხალხთან თუნდაც მინიმალური ურთიერთობა) და ასევე იმ გარემოს აღწერისას, სადაც ტუნწი „მოღუწეობს“.

ამრიგად, სიძუნწის თემას გარკვეული მემკვიდრეობითობა ახასიათებს და თუ თითქმის ყველა დროის მხატვრულ ლიტერატურაში ტუნწის სახეს ვხვდებით, ეს იმიტომ, რომ ყოველ ეპოქას, ყოველ საუკუნეს თავისი ტუნწი ჰყავს. ლიტერატურაში შექმნილი ტუნწები კი ცხოვრებისეულ ტუნწთა მხატვრული გადაშუშაებაა. სხვადასხვა დროისა და სხვადასხვა ქვეყნის მწერლები მათ შინაგან სამყაროს, მათ თვისებებს ძირითადად ერთნაირად ახასიათებენ. ისინი არსებითად ძალიან გვანან ერთმანეთს და გარკვეულწილად ერთი მეორის ლიტერატურულ გავლენასაც განიცდიან. მეცხრამეტე საუკუნის ქართული ლიტერატურაც თავისებურად შეეხმიანა ამ მარადიულ თემას და თავისი გმირებით გაამდიდრა და დაამშვენა ტუნწ პერსონაჟთა გაღერვა.

ქართული ლიტერატურისათვის დამახასიათებელია ის, რომ იგი არასდროს იფარგლებოდა მხოლოდ წმინდა ეროვნული პრობლემებით. მისთვის ერთნაირად ახლობელი იყო საკაცობრიო, ზოგადი, მარადიული თემები. ეს თვისება ახასიათებს მეცხრამეტე საუკუნის ქართულ მწერლობასაც. სიძუნწე ალბათ მარადიული მოვლენა იქნება მანამ, სანამ კაცობრიობა არსებობს. ამიტომაც თითქმის ყველა დროის ლიტერატურამ თავისებურად

წარმოაჩინა იგი. სიძუნწის თემა ძველი ქართული ლიტერატურის ძეგლებშიც გვხვდება.

ეპოქაში, რომელშიც შოთა რუსთველი მოღვაწეობდა, საქართველო ძლიერ, სტაბილურ ფეოდალურ სახელმწიფოს წარმოადგენდა. შექმნილი ვითარება ხელსაყრელ პირობებს ქმნიდა ვაჭრობის განვითარებისათვის. ჩვენს ტერიტორიაზე გადიოდა საქარავნო გზა. ამან კი გამოიწვია ვაჭართა ფენის მომძლავრება. ვაჭართუხუცესი ზანქან ზორობაბული ქვეყნის პოლიტიკურ ცხოვრებაშიც კი ერიოდა (მან ჩამოიყვანა სამეფო დარბაზის დავალებით საქართველოში იური ბოგოლიუბსკი გიორგი რუსი). შოთა რუსთველმაც თავის პოემაში გარკვეულწილად ასახა ვაჭართა ყოფა.

„ვეფხისტყაოსანში“, მოგეხსენებათ, მოქმედება ძირითადად ფეოდალურ საზოგადოებაში მიმდინარეობს. პოემის მთავარი (იდეალური) გმირები ფეოდალურ-რაინდული სამყაროს წარმოდგენლები არიან. რასაკვირველია, ავტორის სიმპათიაც, როგორც არისტოკრატიული წრის წარმომადგენლისა, მათკენ იხრება. ამკარად იგრძნობა, რომ რუსთველი ერთგვარად ზემოდან დაჰყურებს ვაჭრებს, მათი ცხოვრების წესსა და ასე ვთქვათ, „პროფესიულ“ თავისებურებებს; მიუთითებს მათი ყოფისთვის აუცილებელ აღებ-მიცემობაზე, „იყიდიან-გაყიდიან“ და ამით კპოვებენ სარგებელს. აქედან გამომდინარე, მათთვის ქონება შემდგომი მოგებისათვის აუცილებელ პირობას წარმოადგენს. ამიტომაც უცხოა ვაჭართათვის „გაცემა და არა შური“, რაც აუცილებელი მახასიათებელია გმირი რაინდისა. ქართულ ლიტერატურაში პირველად სწორედ „ვეფხისტყაოსანში“ გაკრთება პოეტის მიერ სიძუნწედ აღქმული ვაჭრისათვის დამახასიათებელი ანგარიშიანობა. როდესაც დევთა გამოქცაბულიდან ტარიელი, ავთანდილი და ასმათი ფრიდონთან მიდიან, მულღაზანზართან... ვაჭარმან ოქროს თასად ცხენი მისცა, არა უძღვნა. ავტორი საგანგებოდ მიუთითებს - კი არ აჩუქა, მიჰყიდაო.

სულხან-საბა ორბელიანიც ფეოდალური სამყაროს წარმომადგენელი გახლდათ. მან ქართული ლიტერატურის უმნიშვნელოვანესი ძეგლის „სიბრძნე-სიცრუისას“ ავტორმა ამხილა და გააქილიკა თავისი თანამედროვე საზოგადოების მანკიერებანი.

საბას მათრახი ადამიანთა სიძუნწესაც გადასწვდა. აღსანიშნავია, რომ „სიბრძნე-სიცრუისაშიც“ ამ მანკიერი თვისების მქონე ვაჭარია. მწერალი აკრიტიკებს ვაჭართა ქმედებას, სიხარობეს, გაუმაძღრობას, განსაკუთრებით სიძუნწეს. ერთმა ვაჭარმა დიდძალი ქონება სიძუნწის წყალობით დააგროვა. „სიბერემდე არა სვა, არა ჭამა, არცა რა შეიმოსა“. როცა დაგროვილი სიმდიდრის დახარჯვა გადაწყვიტა, სალაროსთან მისულს ხმა ესმა. „თუცა შენი იყო, არცა შენ იხმარე და არცა ცოლსა და შეილსა ახმარე“. მისი განძი ბაღდადეგ ზურო ნაზარს ერგო.

სიძუნწეა გაქილიკებული ასევე საბას ცნობილ არაკში „ძუნწი და ოქრო“. ძუნწის ჩივილს: „ოქრო დავფალ, დახარჯვა არ მენება, იგი მოუპარავთ და მის წილ ლოდი დაუფლავთ“, მოსდევს მომპარავის რეპლიკა: „ვაი შენ! რად სტირ! მაგ მიწაში თუნდა ოქრო იდვას, თუნდა ქვაო, თუცა არ დახარჯევდიო!“ სულხან-საბა ორბელიანის აზრით, მოუხმარებელ ქონებას ფასი არა აქვს. არ ქონება არ ვარგა და ავად ქონება უარესია.

ასე რომ, მე-19 საუკუნის ქართულ მწერლობაში ეს თემა უშუალოდ ევროპული ლიტერატურიდან არ შემოსულა. მას გარკვეული ტრადიცია გააჩნდა ქართულ ლიტერატურაშიც. მხოლოდ, ამ პერიოდის ძუნწის ტიპს ტრადიციული გამოცდილების გარდა ბურჟუაზიული ფონიც ასაზრდოებდა და ახალი, თანამედროვე მოდელის მიხედვით იქმნებოდა.

ამ საკითხთან დაკავშირებით ევროპული ლიტერატურიდან რამდენიმე მაგალითის მოხმობით გეინდოდა გაგვეაზრებინა, ის რომ ეს ერთ-ერთი მარადიულ თემათაგანი, მხატვრულ ლიტერატურაში ანტიკური დროიდან არსებობდა, მემკვიდრეობითობით გადაეცემოდა და თანდათანობით შედიოდა სხვადასხვა დროისა და სხვადასხვა ქვეყნის ლიტერატურაში და მეცხრამეტე საუკუნის ქართული მწერლობის გაკილვის ობიექტიც გახდა. ამ დროის ქართულმა მწერლობამ გამოიყენა და ქართულ ნიადაგს შეუსისხლხორცა ევროპულ ლიტერატურაში ფართოდ გავრცელებული თემა, რაც გარკვეულად მეტყველებს ქართული მწერლობის მისწრაფებაზე ჩართული ყოფილიყო ზოგადევროპულ ლიტერატურულ პროცესში.

მეცხრამეტე საუკუნე საქართველოს ისტორიაში ფაქტებითა და მოვლენებით დატვირთული პერიოდია. ამ დროის სალიტერატურო აზროვნებისათვის განსაკუთრებულ მნიშვნელობას იძენდა ევროპაში მიმდინარე პროცესის შემოქმედებითად ათვისება, ქართული კულტურის ჩართვა ევროპულ კულტურულ-სააზროვნო სივრცეში და ამასთანავე, ორიგინალური აზროვნების შენარჩუნება და განვითარება. ეს ყოველივე კი საუკუნეების წინანდელ გამოცდილებას ეფუძნებოდა.

სამეცნიერო აზრისათვის ქართველი ხალხის მდიდარი და მრავალფეროვანი კულტურული კონტაქტები მნიშვნელოვანია არა მარტო თავისი სიძველით, არამედ თავისი ორმხრივი ხასიათითაც - უცხოური კულტურის საუკეთესო მონაპოვართან ზიარებისა და მისი შემოტანისათვის სწრაფვასთან ერთად, ქართველი მოღვაწეების ძალისხმევა მიმართული იყო საკუთარი, ორიგინალური მიღწევების უცხოეთში წარმოსაჩენად და სხვისთვის გასაზიარებლად. როდესაც საქმე ეხებოდა კულტურულ კავშირებს, ქართველები არ უფრთხოდნენ კულტურულ ფასეულობათა გაცვლა-გამოცვლას რელიგიურად განსხვავებულ თუ დამპყრობელ ქვეყნებთანაც.

თბილისში არაბთა ამირამ მეთორმეტე საუკუნის ოციან წლებამდე შეინარჩუნა პოზიციები. ვფიქრობთ, ქართველი ხალხის პროგრესული აზროვნების მაუწყებელია ის, რომ ქართველები არაბებში მხოლოდ დამპყრობლებს არ ხედავდნენ და სათანადოდ აფასებდნენ „მუსლიმანურ რენესანსს“. არაბულიდან საუკუნეების მანძილზე ითარგმნებოდა ქრისტიანული ლიტერატურა. არაბულიდანაა ნათარგმნი ანტიოქე სტრატეგის „წარტყუენვაჲ იერუსალემისაჲ“, არაბულიდან ნათარგმნად ითვლება „ბალავარიანის“ ქართული რედაქციები, „მიქელ საბაწმინდელის მარტვილობა“, სამედიცინო თხზულებები და სხვ. ქართველები ყურადღებით ეკიდებოდნენ სხვა ხალხთა მხატვრული და ფილოსოფიური ლიტერატურის ძეგლებს. ძალიან კარგად იცნობდნენ არაბულ ფილოსოფიას, კარგად ფლობდნენ როგორც თა-

ნადროულ ბიზანტიურ ფილოსოფიას (მიქაელ ფსელოსი, იოანე იტალოსი), ასევე დიდ ინტერესს იჩენდნენ ანტიკური ფილოსოფიის, ანტიკური ლიტერატურისადმი. როგორც ელგუჯა ზინთობიძე აღნიშნავს, მეთორმეტე საუკუნის ქართული აზროვნება უშუალო კონტაქტში იყო ქრისტიანული ევროპისა და მაჰმადიანური აღმოსავლეთის მოწინავე აზროვნებასთან და მიუთითებს იმ გარემოებებზე, რომლებიც განაპირობებდა ქართული აზროვნების ასეთ სიმაღლეს. კერძოდ, ქართველი საზოგადოების მიერ თარგმნილი, გადამუშავებული და კრიტიკულად შესწავლილი იყო თითქმის ყველაფერი საუკეთესო, რაც ქრისტიანულმა ლიტერატურამ შექმნა, ქართულმა ფილოსოფიურმა აზრმა აითვისა და შემდეგ უშუალოდ გააგრძელა მანგანის აკადემიის „ფილოსოფიური რენესანსი“, ის პროგრესული აზროვნება, რომელმაც მოგვიანებით თავისი განვითარება ჰპოვა ევროპაში. საქართველოსათვის ახლობელი იყო არაბული განათლება და კულტურა, რომელმაც თავის მხრივ, უდიდესი გავლენა მოახდინა ევროპულ რენესანსზე. ამ დროიდან ევროპულ მწერლობაში რწმენისა და ინტელექტის ურთიერთობის საკითხს მიექცა ყურადღება, მოხდა ანტიკური მემკვიდრეობის ახლებური გააზრება. რაციონალურმა აზროვნებამ დასავლეთ ევროპა რენესანსამდე მიიყვანა. რუსთველი, როგორც XI-XII საუკუნეების მოწინავე ქართული აზროვნების გამგრძელებელი, სწორედ ამ გზით წავიდა. ამ დროის ქართული ფილოსოფიურ-ლიტერატურული აზროვნება გვიანდელი შუასაუკუნეების პროგრესული აზროვნების (მეთერთმეტე-მეთორმეტე საუკუნეების ბიზანტიური, არაბული, ევროპული) დონეს უტოლდებოდა.¹

ყოველივე ამის გამო ქართულმა და ევროპულმა ლიტერატურისმცოდნეობამ არაერთგზის აღნიშნა, რომ გვიანი შუასაუკუნეების ქართულ და ევროპულ მწერლობაში მსგავსი პროცესები, მსგავსი პრობლემატიკა შეინიშნება. მეთვრამეტე საუკუნის გასულიდან განახლდა ქართული საზოგადოებრივ-ლიტერატურ-

¹ ე. ზინთობიძე, მსოფლმშედელობითი პრობლემები ევფხისტყაოსანში, თბ. 1975, გვ. 313, 332, 374.

რული აზრის სწრაფვა ევროპისაკენ, რასაც ადგილი ჰქონდა საქართველოს კულტურულ ცხოვრებაში და რომელიც მეცამეტე საუკუნის მეორე ნახევრიდან შეწყდა ქართული სახელმწიფოს პოლიტიკური კატასტროფის გამო. ვფიქრობთ, სწორედ ამ შეწყვეტილმა ინტერესმა, ამ ადრინდელმა სწრაფვამ დაიწყო აღდგენა საუკუნეების შემდეგ. არაერთმა ქართველმა თუ ევროპელმა მეცნიერმა გამოთქვა მოსაზრება ქართული კულტურული ცხოვრების განახლებასთან, ჩვენში ევროპული ნაკადის შემოსვლასთან დაკავშირებით. ამ პროცესის დასაწყისი მეთვრამეტე საუკუნის დასასრულით თარიღდება და ილია ჭავჭავაძის მოსაზრების თანახმად, მის სათავესთან დავით გურამიშვილი დგას. სამოციანელთა აზრით, გურამიშვილით ქართულმა ლიტერატურამ დაიწყო შემობრუნება ევროპული აზროვნებისაკენ. ახალი ძალით შეუდგა ევროპული აზროვნების დანერგვას საქართველოში ალექსანდრე ჭავჭავაძე. ნიკოლოზ ბარათაშვილის შემოქმედება კი „ევროპეიზმის“ საბოლოო დამკვიდრებას მოასწავებდა ქართულ მწერლობაში. მწერლობის გარდა, ქართულ კულტურულ ცხოვრებაში ევროპული ნაკადის შემოსვლას გარკვეულად შეუწყო ხელი ქართული პრესის დაარსებამ. მან ერთგვარი ბიძგი მისცა ლიტერატურული კრიტიკის გამოცოცხლებას, რომელმაც ეროვნული მწერლობის ანალიზის გარდა, დაიწყო ევროპელი მწერლების ცხოვრებისა და შემოქმედების მოწოდება ქართველი მკითხველისათვის. მეცხრამეტე საუკუნის შუახანებიდან ქართველები უკვე კარგად იცნობდნენ რუსულ მწერლობას, გოეთეს, შილერის, ლესინგის, ჰაინეს, მოლიერის, ჰიუგოს, ბერანეს, შექსპირის, ბაირონის, დიკენსის, მიცკევიჩის, სენკევიჩის, ოუშკოს და სხვა ევროპელ მწერალთა ცხოვრებასა და ღვაწლს. ქართული პროფესიული თეატრის დაარსებამ გარკვეულად განაპირობა ევროპული დრამატული ნაწარმოებების თარგმნა. ევროპული ნაკადის შემოსვლაში ასევე დიდი როლი შეასრულა ლიტერატურულმა სალონებმა, სადაც თავს იყრიდა ქართველი მოწინავე საზოგადოება, რუსეთიდან გადმოსახლებული და სტუმრად ჩამოსული ევროპელი მოღვაწეები. აქ იკითხებოდა როგორც ორიგინალური, ასევე ნათარგმნი თხზულებები, იდგმე-

ბოდა წარმოდგენები, იმართებოდა ინტელექტუალური სჯა-ბაასი. ლიტერატურულ სალონში გადაწყდა პროფესიული ქართული თეატრის შექმნა და „საქართველოს გაზეთის“ გამოცემა. დაუსრულებელი ომებისა და ბრძოლებისაგან ქანცგაწყვეტილი ჩვენი ქვეყნისათვის რუსეთთან შეერთება თავისუფლების დაკარგვის გარდა, ერთ მხრივ, სიმშვიდეს მოასწავებდა, ხოლო მეორე მხრივ, კულტურულ, საგანმანათლებლო და მეცნიერული აღმავლობის საწინდარი იყო, რაც კარგად პქონდათ გააზრებული ქართველ მოღვაწეებს. მეცხრამეტე საუკუნის რუსული კულტურა მსოფლიოს ერთ-ერთი მოწინავე და პროგრესული კულტურა იყო. ამასთანავე, სწორედ რუსეთის გზით შემოდიოდა ევროპული ნაკადი ქართულ კულტურაში. „დაიწყო სრულიად ახალი ხანა საქართველოს ისტორიაში, როდესაც საქართველო რუსეთის მეშვეობით ურყევად დაადგა ევროპული განვითარების გზას“.¹ ასე აფასებდნენ მეოცე საუკუნის დიდი ისტორიკოსები ზემოხსენებულ პოლიტიკურ ფაქტს.

ამდენად, რუსეთთან შეერთება, სავაჭრო-ეკონომიკურ ურთიერთობათა განვითარება დასავლეთთან, პრესის დაარსება, სალიტერატურო კრიტიკის აღმავლობა, პროფესიული თეატრის აღორძინება, ლიტერატურული სალონების შექმნა, ის ფაქტორებია, რომლებმაც განაპირობა ევროპული ნაკადის შემოსვლა ქართულ ლიტერატურულ-კრიტიკულ აზროვნებაში.

წინამდებარე მონოგრაფიაში კვლევა სწორედ ამ კუთხითაა წარმოებული. და, ჩვენი აზრით, არ შეიძლება ჩავთვალოთ ამოწურულად. აკადემიური ძიება ამ მიმართულებით უნდა გაგრძელდეს. რაც შეეხება ჩვენი შრომის ნაყოფს, მისი განსჯა მკითხველისათვის მიგვინდია.

¹ იე.ჯავახიშვილი, ნ. ბერძენიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, თბ., 1943, გვ.383.

THE EUROPEAN FLOW IN GEORGIAN LITERARY-CRITICAL THINKING OF THE 19TH CENTURY

Due to its geocultural location Georgia is the area of the Eastern and Western cultural mixture. Georgian people were always interested in the world literary processes.

Georgia's aspiration to European family is the confirmation of the fact that Georgian culture is typically European culture.

Georgia's tendency of becoming the member of this family is the acknowledgment of our traditional sense of "being Europeans".

Europe is rich in its cultural variety. Unfortunately, in the medieval centuries, namely from the XV Georgia became isolated from Europe though Georgians were always interested in finding the ways to Europe. It's important to pay attention to the period when Georgia took cultural orientation towards Europe, how Georgian public men tried to bring European education, European languages, European literary works in Georgia and respectively to take Georgian original culture in Europe for involving Georgian culture into the European cultural process maintaining its originality.

The main subject of the presented work is the studying of the Georgian literary critical thinking of the nineteenth century. The work shows the attitude of the Georgian writers and public men towards European culture.

The monograph analyses and systematizes the critical materials that supported bringing the European literary critic in Georgia. Besides, the developing process of one eternal literary subject, that was used by Georgian writers, is studied in the monograph as well and became intimately linked with Georgian background, that shows, that Georgian literature wasn't far from common European literary process.

For the first time in the history of Georgian literature, the prominent representative of European literature, Demian Grant's theoretical work "Realism" is analyzed by us in the monograph.

It shortly retells the critical understanding of realism by the western scientists. We think that its theoretical analyses and comparing with Georgian realists forefather's thinking will not be out of interest; therefore we compared three personages from the realistic works. —I.Chavchavadze's "Luarsab Tatkaridze" (ლუარსაბ ტატყარიძე?), Ivan Gonecharov's "Ilia Oblomov" and W.Thackeray's "Joseph Sedle" from ("vanity fair") to show that Georgian prose of this period wasn't limited only by local interests. The problems of mankind were also familiar for it. The political economical and social situation of Georgia, created in the 19th century supported the entrance of European flow into the Georgian cultural life that was noticeable at the very beginning of the process and known under the name "Europicism".

It's well-known fact that Friedrikh and Willhelm Shlegels did their great bit in creating ideology of Romantizm. Their ideas were transformed into the European countries of different historical-national basis. There are different reasons in the Georgian literary critic, why Georgian romantics were not able to form theoretical principles of romanticism, though judging from Gr. Orbeliani's point of view, it's clear that he knew well Friederich Shlegel's work "The history of old and modern literature". From his private letters we read how he was sorry about not knowing German and French languages and how important, he thought, it was to know them for reading European public men's thinking into the original.

Georgian romantics of the early XIX, namely, Grigol Orbeliani and Solomon Dodashvili knew the main principles of romantic ideologists quite well. The history of the Georgian literary critics confirms the fact that Solomon Dodashvili is the poet full of new ideas and is one of the introductor of European literary taste into the Georgian literature. The great Georgian enlightener, Solomon Dodashvili, considered education the only basis for the European success, he connected Georgian cultural success with the country's European way of development and tried hard for strengthening and spreading European education in

Georgia, he also paid a great attention to carrying Georgian culture out to Europe.

Typological sameness between European Romantic and N. Baratashvili's works and his private letters are also revealed in the monograph.

European thinking had great influence on translating activities in Georgia as well.

The first half of the XIX century translating practice somehow brought European Flow in modern way and acknowledged new writers, new ideas, new genres to its contemporary society, but methods of translating work, substantiation of its main principles that were the main subjects of western European and Russian literary critics were not arisen in our cultural life intensively, but it's worth mentioning that the public men of this period – N. Berdzenishvili, D.Chubinishvili, M.Tumanishvili, Gr. Tsinamtsgvrishvili made indispensable preconditions for the further future translating activities, which were developed by the writers of the “six tiers” of the XIX c.

Critics of this period paid a great attention to the translating work Besides, the language of translation was one of the main terms of developing the native language, it appeared as the main component for developing the original literature and the means for interrelation with European culture, since this period W. Shakespeare, G. Byron, Ch. Dickens, W. Scot, D. Defoe, A. Mitskevich, H. Senkevich, Molier, W. Hugo, P.Beranzhe, H. Heine, J.Goeithe were translated into Georgian together with Russian writers, their biographics and critical analyses of their work and reviews of Georgian translations were also published at that time.

Life contacts with European public men were one of the main sustaining factors that supported the entrance of Georgian civilization in Georgia. Meetings that bared cultural-scientific character sustained the entrance of European mentality in our country on the one hand and on the other, it supported popularization of Georgian culture through Europe.

This process strengthened from the second half of the XIX. Monograph shows the concrete facts of European well known public men's visits in Georgia (Friedrich Bodensstadt, Arthur Laist, Berta and Arthur Zutners, Mikhai Zichi, Mari Broce, Alexander Diuma, Byron, Marjory and Oliver Wardrops...) Being in Georgia, they had scientific and cultural-literary relations with Georgian people, European languages entered in Georgia as well (Friedrich Bodensstadt taught French language, Arthur Laist German...)

Europeans' ideas about Georgian literature were very important, first, it was seen, understood and evaluated by foreigners' eyes, and second, they were peoples, who carried the ideas about Georgian literature out into Europe.

It's clear and quite natural that each European's visit to Georgia influenced and inspired Georgian culture.

European flow of consciousness were reflected in literary criticism as well. From our point of view interest about poetical relationship, influences, imitations, inheritance in the classics of literature took place in the 19th century. While discussing these questions Georgian critics started to find out the differences and similarities between personages, genres, and artistic artfulness of the writers. They began to think about the persons common to all mankind, Georgian critics paid a great attention to the biographical characteristics of the foreign writers.

The materials from the literary criticism of the 19th connected with foreign public men and their ideas are worked out and released in the presented monograph.

Literary-critical essays, letters, notes, reviews by Ilia Chavchavadze, Akaki Tsereteli, Niko Nikoladze, Kita Abashidze, Anton Purseladze, David Chubinashvili, Dimitri Bakradze etc. are analyzed in the monograph.

The XIX century Georgian criticism used the names of outstanding people in different contexts such as Aristotele, Tsitseron, Plotin, Homeros, Horatsius, Dekart, Zhan-Zhak Ruso, Haime, Milton and others.

It's interesting fact that the main peculiarities for Georgian translations are that they are not translated from originals. Some translations have not sources written where they are translated from, it's true that some translations have postscripts such as "From English", "From French", "From German", but Russian words found in the translations, Russian structure of the sentences make us think that Russian texts served Georgian translators as the original, so they were translated from the Russian translated sources.

It's obvious, that the postscripts like "From German", "From Haine", "From Shiller" mark and represent the author's or the work's originality and they don't mean that they are translated from originals.

XIX century Georgian Literary criticism expressed its attitude towards European literature, defined the ways for developing critical thinking. Literary criticism tried to occupy its own place into the European thinking space together with its original writings.

The world history confirms the fact, that literature is one of the main forms of expressing reality. The writer describes the person of his period, with its characterizing problems and lets the reader discuss his personages' characteristic traits, thoughts, behavior etc.

The person changes, his demands grows together with the epoch, but, as all epochs have their norms of morals, he must obey them ,but if he does not, he always becomes the subject of critic, though there are the categories among these norms, that are equally actual and active for all times.

Since the early steps of his development literature has paid attention to one of the most important form of the common consciousness and cultural soul- Moral. Kindness and Evil are the most important forms among the ethical factors of the mankind. Confrontation between kindness and evil have always co-existed with the existence of man. The opposition of the kind and harmful persons was always described in mythology, folk-lore, and fiction.

Miserliness, the evil characteristic trait of the man, since the first steps of his existence, is opposed by generosity, liberality. Our aim was to show how miserliness, the evil side of mankind, was described, developed and created in the literature of the 19th century.

There are rich literary traditions of stingy persons. They were described in different periods of literature. Stingy persons of different periods and different countries have a lot of typological sameness. They are respectively seen from the point of view of epoch. Literature personages of misers have been taking place since the ancient times. This theme in literature somehow has some kind of continuity and the misers are described in literature of every period and every time, it's because that each epoch and every country has its own misers. The misers created in literature are the faces taken from real life. Georgian literature of the 19th also touched their psychology, enriched their society with its own characters.

Miserliness will be everlasting theme till the end of the mankind existence, that's why literature of all periods described it in their own ways. This theme is met in old Georgian literature as well.

First, this theme is met in "The knight in the Panther's skin" where the author Sh.Rustaveli describes the merchant's stingy character. Sulkan-Saba Orbeliani also criticizes the merchant's stingy negative personal trait as well, in his famous fable "The Miser and The Gold"

So, this theme wasn't a reflection of European literature, it had its strong roots in Georgian literature as well and they were created according to the modern, contemporary models.

ЕВРОПЕЙСКАЯ СТРУЯ В ЛИТЕРАТУРНО-КРИТИЧЕСКОМ МЫШЛЕНИИ ГРУЗИНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ XIX ВЕКА

Благодаря своему геокультурному расположению Грузия представляется ареалом слияния восточных и западных культур. Грузинский народ всегда проявлял интерес к всемирным литературным процессам. Стремление грузинских деятелей к освоению европейской культуры отмечено в дальнейшем прошлом, этот процесс особо углубляется с XIX века.

Стремление Грузии к Европейской семье по существу является подтверждением того, что грузинская культура – типологически европейская культура. Вхождение Грузии в эту культуру своего рода признание нашей традиционной «европеизированности»¹.

Самая большая ценность Европы – это культурное многообразие.

Исходя из этого, считаем особо значительным еще раз обратить внимание на тот период, когда Грузия брала культурную ориентацию на Европу. Отразить стремление наших деятелей внести в Грузию европейское образование, европейские языки, литературу и соответственно экспортировать оригинальную культуру в Европу, чтобы грузинская культура всесторонне была подключена к культурным европейским процессам, что совершенно не исключало сохранения ее самобытности.

Предметом данной монографии является изучение грузинского литературно-критического мышления XIX века. Выявление отношения грузинских писателей и общественных деятелей к европейской культуре, в монографии проанализирован и систематизирован критический материал который способствовал утверждению у европейского литературного мышления. Изучен также процесс развития в литературе одной вечной темы, которую использовала грузинская литература XIX века и взрастила ее на грузинской

почве. Это определено говорит о том, что в это время грузинская литература не была отдалено от общеевропейского литературного процесса.

Впервые в грузинское литературоведение внесён нами в научный арсенал. Теоретический труд одного из видных авторов европейского литведения — Деяна Грайта — «Реализм», в котором дается краткий пересказ теоретического осмысления реализма западной наукой. Думаем, не лишены интереса его теоретический анализ и сравнение с мнением основоположников грузинского реализма. Вместе с тем, из реалистической литературы XIX века мы сопоставили три персонажа — Луарсаба Таткаридзе Ильи Чавчавадзе («Человек ли он?»), Илью Обломова Ив. Гончарова («Обломов») и Джозефа Сэдли Уильяма Теккерея («Ярмарка тщеславия»), в доказательство, что грузинская литература не ограничивалась лишь локальными интересами. Ей была одинакова близка и одинаково болезненно воспринимать общечеловеческая проблематика.

Политическая, экономическая, общественная обстановка, созданная в XIX веке, способствовала вхождению европейского потока в культурную жизнь Грузии этот процесс с самого начала был отмечен и назван «Европеизмом».

Как известно, становлении мировоззрения романтизма большую лепту внесли Фридрих и Вильгельм Шлегели. Их идеи потерпели трансформацию в европейских странах с отличительной исторической и национальной основой. В нашем литературоведении выявлен целый ряд факторов, в виду которых Грузинские романтики не смогли сформировать теоретические принципы романтизма. Хотя по рассуждениям Григола Орбелиани можно утверждать, что он был ознакомлен с трудом Фридриха Шлегеля «История древней и новой литературы». В его письмах читаем, как он сожалел незнание немецкого и французского языков и насколько считал необходимым владеть ими для того, чтобы подлиннике читать размышления европейских писателей и

учебных. Грузинские романтики в начале XIX века. В первую очередь Григол Орбелиани и Соломон Додашвили были знаками с основными принципами идеологов романтического мировоззрения. Литературоведческое разыскание же утверждает, что Григол Орбелиани поэт совершенно нового видения, который внедрил одним из первых европейский литературный вкус Грузинскую литературу. Что же касается видного грузинского просветителя Соломона Додашвили, он считал единственной основой больших успехов в Европе фактор образования, культурное возрождение Грузии связывал с путем Европейского развития. Он также предавал большое значение экспорту грузинской культуры в Европу.

В монографии представлено топологическое сходство европейского реализма как с поэзией Николоза Бараташвили, так и его проявление в письмах поэта. Кроме оригинальной литературы европейское мышление проявилось и в переводческой деятельности.

Грузинская переводческая практика первой половины XIX века своеобразно внесла в Грузию поток Европеизма и в отличии от прошлых веков ознакомила своих современников с писателями, с новыми идеями, новыми жанрами, новыми поэтическими образами, но метод перевода, обоснование его принципов, которые стали одним из главных тем литературоведения Западной Европы и России этого периода, в нашей культурной жизни интенсивно не обсуждается. Но следует отметить, что деятели этого периода — И. Бердзенишвили, Д. Чубинишвили, М. Туманишвили, Гр. Цинамдзгвришвили своими трудами создали те предпосылки принципов переводческий деятельности, которые затем развили шестидесятники. Критика того периода уделила большое внимание переводу. Кроме того, что язык перевода стала одним из условий развития родного языка, он представился как значительный компонент развития оригинальной литературы. Именно с этого времени наряду с памятниками русской литературы переводили на грузинский У. Шекспира,

В. Скотта, Д. Дефо, А. Мицкевича, Ж.Б. Мольера, В. Гюго, Г. Гайне. Публиковались их биографические справки, критический анализ творчества европейских писателей и рецензии на грузинские переводы.

Шестидесятники, отражая собственную общественную позицию в своих трудах, участвовали во всех сферах общественной жизни. Один из главных принципов, который проповедовали как делом, так и словом, был принцип действия. Вообще, вопрос действия встал в литературе, так как бездействия принадлежало началу зла. Бездействие, застой, лень — большой грех и по христианской морали. Человек для того пришел в этот мир, чтоб трудиться. По ветхому завету, человек обязан трудиться до тех пор, пока станет грешным и после.

Это тот комплекс грехов, против которого не один писатель проявил свое отрицательное отношение. Действительно, как часто становились темой художественной литературы лень и обжорство. И впредь не раз станут эти черты предметом осмеяния, так как эти пороки, присущие человеку, неограничены пространством и временем. Это те вопросы, которые волнуют человечество со времен его зарождения. Мы именно коснулись проблем лени, ненасытности настолько, поскольку лично эти проблемы должны были возникнуть перед реалистической литературой XIX века, так как они категорически противоречили личным или общественным интересам шестидесятников. Именно в этом контексте осмыслена повесть Ильи Чавчавадзе «Человек ли он?!» и представлены общие с ней интересы двух произведений, вернее параллельно осмыслены Луарсаб Таткаридзе, Илья Обломов и Джозеф Седли. Подобно Илье Чавчавадзе, Иван Гончаров и Уильям Теккерей хорошо знали, что писали об «общественном эле» (И. Чавчавадзе). На нашем конкретном примере показать, что реалистическая проза второй половины XIX века, не ограничивалась лишь локальными интересами, им была близка и одинаково болезненна проблематика, выдвинутая современной

европейской литературой. Тем более, что этот вопрос, не является проблемой одной страны, одного народа, одного отрезка времени. Илья Чавчавадзе неоднократно коснулся общечеловеческой проблематики, одним из проявлений этого является создание типа Луарсаба Таткаридзе. Писатель выслепил обобщенный образ и поместил его в грузинской среде, так как и Гончаров в русской, а Теккерей в английской среде отобразили своих героев.

Понятие реализма весьма масштабно и неоднозначно – оно не ограничено ни фактором исторического времени, ни конкретным содержанием. Исходя из этого, в современном западном литературоведении выделены разновидности реализма – динамичный, продолжающийся, внешний, представительный, формальный, идеальный, тифра, иронический, воинственный, наивный, национальный, натуралистический, объективный, оптимистический, пессимистический, пластичный, поэтический, психологический, банальный, романтический, суперсубъективный, магический, мечтательный, критический и даже социалистический (с учетом установившейся терминологии в советском литературоведении).

В монографии обращается также внимание на европейских ученых – путешественников и литераторов, на их разносторонний вклад.

Живой контакт с европейскими деятелями был еще одним фактором, содействующим вхождению европейской цивилизации в Грузию. Встречи научно-культурного характера с одной стороны вносили европейский менталитет, а с другой стороны – способствовали популяризации в Европе грузинского мира. Этот процесс более углубился со второй половины XIX века. В монографии приведены конкретные примеры пребывания европейских деятелей в Грузии. Это Фридрих Боденштедт, Артур Лайст, Берта и Артур Зютнерсы, Михай Зичи, Мари Броссе, Марджори и Оливер Уордрроп – их приезд в Грузию установил научные и культурно-литературные контакты. в Грузию входили

европейские языки (Фридрих Боденштедт преподавал французский язык. Артур Лаист- немецкий); Для грузинского общества вдвойне было значительно мнение европейцев о грузинской литературе. Во-первых потому, что это было уведено, осмыслено и оценено посторонним глазом, во-вторых потому, что именно они вывозили в Европу размышления, которые утверждались в европейской литературоведений. Естественно, приезд каждого европейского деятеля оставал более-немнее ощутимый след в грузинской культуре. Поток европейского сознания по свосму отразился и в литературной критике. По нашему наблюдению, именно с этого времени появмлся интерес к устанавлению поэтического родства, наследственнго влияния, поэтического подражательства, творческого импульса и обсуждая эти вопросы, широко было использовано творчество европейских писателей. Крити обратились к сравнительному анализу иностранных писателей, таже к сопоставлению литературных героев или жанров, начали рассуждать об общечеловеческом типе и творческих свойствах больших писателей, удалили вниманис биографическим сведениям иностранных писателей.

Проанализированы литературно-критические сттьи, обозрения, рецензии или заметки Ильи Чавчавадзе, Акакия Церетели, Нико Николадзе, Важа-Пшавелы, Александра Цагарели, Георгия Цертели, Киты Абашидзе, Антона Пурцеладзе, Николая Аргуташвили-Мхаргрдзели, Давида Чубинишвили, Дмитрия Бакрадзе, Кирилла Лорткипанидзе, Аристо Кутателадзе и др.

Грузинская критика XIX века в разных контекстах опиралась на имена таких мыслителей, какими были: Аристотель, Цицерон, Платон, Гомер, Гораций, Декарт, Жан-Жак Русо, Бернарден де Сен-Пьер, Гейне, Мицкевич, Шенье, Сумароков, Третьяковский, Козлов, Жековский, Кольцов, Булгарин, Мадам де сталь, Жорж Санд, Бичер-Стоу, Кальдерон, Мильтон и др.

Следует обратить внимание на характерную черту грузинских переводов второй половины XIX века – они выполнены не из оригиналов. На некоторых из них не указан источник, в некоторых же указано «из английского», «из французского», «из немецкого», но в них разбросаны руссизмы, русские реалии. Синтаксический строй предложений заставляет думать, что для грузинского переводчика оригиналом служил русский текст. Такие же приписки, как «из немецкого», «из Гейне», «из Шиллера», явно указывают на язык оригинала, а не на то, что перевод выполнен с оригинала.

Грузинская литературная критика XIX века отразила свои отношения к европейской литературе, определила развитие критической мысли и вместе с оригинальной литературой старалась утвердить собственное место в пространстве европейского мышления.

История мировой литературы подтверждает, что художественная литература одна из основных форм отображения действительности. Писатель, главным образом рисует человека в туше проблем, характерных для своей эпохи и предоставляет право читателю судить об его характере, думах, поведенках. Вместе с развитием эпохи развивается человек, меняются его потребности, но так, как каждая эпоха имеет свои нравственные нормы, человек должен повиноваться им. Если же не повинуется, становится предметом порицания. Хотя среди нравственных норм существуют такие категории, которые одинаково актуальны во все времена.

Художественная литература на раннем этапе своего развития обратила внимание на значительную форму общественного сознания и духовной культуры нравственность. Среди нравственных норм человека значительными и должно быть вечными являются – добро и зло. Борьба между добром и злом сопутствует истории развития человечества. Противоборство добрых и злых сил нашло свое отражение в мифологии, фольклоре и

художественной литературе. Одной из характерных черт злого начала в человеке является жадность, скупость, которым со своей стороны противостоит щедрость, добросердечность.

В работе мы коснулись проблемы лени, бездействия в литературе и ее осмысления Ильей Чавчавадзе. Нашей целью было установить как отразился в художественной литературе один из человеческих пороков – скупость, какое развитие принял образ скупого на протяжении времен и какой тип скупого был создан в грузинской литературе XIX века.

На протяжении веков сформировалась богатая литературная традиция отображения образа скупого. Скупым героям разных времен и разных стран присущи многие типологические сходства, это сходство, которое объединяет их разными признаками скупости. К тому же, в произведениях, созданных на эту тему соответственно с эпохой эта порочная сторона человеческой натуры увидена и выявлена с разных углов зрения. Литературный тип скупого берет начало с античных времен.

Эта тема характеризуется определенной наследственностью. И если в художественной литературе всех времен встречали образ скупого, это потому, что каждая эпоха, каждое столетие имеет своего скупого – эта художественная переработка жизненных купцов. Писатели разных времен и разных стран в основном одинаково характеризуют их внутренний мир, их черты. Они по существу очень похожи друг на друга и в определенной степени находятся под литературным влиянием друг друга. И грузинская литература XIX века посвоему откликнулась на эту вечную тему и своими героями обогатила и украсила галерею скупых персонажей.

Характерной чертой грузинской литературы является то, что она никогда не ограничивалась чисто национальными проблемами.

Ей одинаково были близки общечеловеческие, вечные темы. Это характерно и для грузинской литературы XIX века.

Скупость, должно быть, будет вечная тема до тех пор, пока существует человечество. Поэтому литература почти всех времен по-своему отобразила ее.

Тема скупости прослеживается и в произведениях древней грузинской литературы. Впервые в «Витязе в тигровой шкуре» Руставели промелькнет расчетливость присущая купцам, которую поэт воспринимает как скупость. Вышедшие из пещеры дэвов Тариэл, Автандил и Асмат направляются к Фридону. У стен Мулгазанзара купец им продает копя, взяв с них золотой кубок. Автор особо подчеркивает – не подарил, а продал. В сборнике басен Сулхана-Сабы Орбелиани «Мудрость вымысла» скупым выведен также купец, чей клад из-за его же скупости достался багдадскому плотнику Назару. Скупость высмеивает тот же Саба в своей известной басне «Скупой и золото».

Таким образом, в грузинскую литературу XIX века эта тема вошла не непосредственно из европейской литературы. Только к концу этого периода, кроме традиционного опыта указателем был и буржуазный фон и он создавался по новой, современной ему модели.

გამოყენებული ლიტერატურის სია

1. აბაშიძე კიტა, ეტიუდები, თბილისი, 1970. გვ 508-518.
2. აბაშიძე კიტა, ცხოვრება და ხელოვნება, გაზ. ცნობის ფურცელი, 1901, N1378.
3. არლუთაშვილი-მხარგრძელი ნიკოლოზი, ვილიამ შექსპირი, ჟ. ცისკარი, 1865, N 1, გვ. 5-17.
4. ასათიანი გურამი, კეფხისტყაოსნიდან ბახტრიონამდე, თბ., 1974.
5. ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორია დ. გამეზარდაშვილის რედაქციით, ტ. I, თბ., 1956.
6. ბაქრაძე დიმიტრი, ბატონიშვილი იოანე და მისი კალმასობა, ჟ. ცისკარი, 1861, გვ. 532-555.
7. ბენაშვილი ცაცა, ინგლისური რომანტიკული პოეზია და XX საუკუნის ქართული ლიტერატურა, სადისერტაციო მეცნე ფილოლოგიის მეცნიერებათა კანდიდატის სამეცნიერო ხარისხის მოსაპოვებლად წარმოდგენილი ნაშრომისა, თბ., 1994.
8. ბუაჩიძე გასტონი, ფრანგული მოთხრობები, თბ., 1964.
9. ბურჯანაძე ქეთევანი, მე-19 საუკუნის ქართული მხატვრული თარგმანის ისტორიის საკითხები, თბ., 1992.
10. გერსამია სერგო, გიორგი ერისთავი, ტენწი, თბ., 1948.
11. გოზალიშვილი შალვა, ილია ჭავჭავაძე და ქართული კულტურის საზღვარგარეთელი მეგობრები, თბ., 1973.
12. დიუმა ალექსანდრე, კავკასია, თარგმანი ფრანგულიდან თინათინ ქიქოძისა, თბილისი, 1964.
13. დოდაშვილი რუსუდანი, მარი ბროსე - ქართული მწერლობის მკვლევარი, თბ., 1962.
14. დოდაშვილი სოლომონი, თხზულებანი, ა. ბოჭორიშვილისა და ს.ხუციშვილის რედაქციით, თბ., 1961.
15. ევგენიძე იუზა, ქართული რომანტიზმის საკითხები, თბ., 1982.
16. ერისთავი გიორგი, გაყრა, ტფ. 1850.
17. ვაჟა-ფშაველა, თხზულებანი, თბ., 1990.

18. ვაჟა-ფშაველა, თხზულებანი, თბ., 1990.
19. ვილიამ შექსპირი, თარგმანი რუსულიდან ს.ლ-ძისა, გაზ. კვალი, 1893, N 36.
20. ვილიამ შექსპირი, ბიოგრაფიული ცნობები, გაზ. ივერია, 1893, N139.
21. ინწკირველი დალი, დანტე ქართულ ლიტერატურაში, თბ., 1983.
22. კავთიაშვილი ვენერა, ჰაინრიხ ჰაინე ქართულ ლიტერატურაში, თბ., 1978.
23. კაკაბაძე მანანა, ქართული რომანტიზმის ეროვნული საფუძვლები, თბ., 1983.
24. კაკაბაძე ნოდარი, ნიკოლოზ ბარათაშვილი და ევროპელი ავტორები (ფრაგმენტული შენიშვნები), ჟ. ლიტერატურა და ხელოვნება, 1998, N 4, გვ.60-68.
25. კაკაბაძე ნოდარი, რუხაძე ნოდარი, კაეკასია და საქართველო გერმანულ ლიტერატურაში, თბ., 1963.
26. კაციტაძე კახა, ქართული რომანტიზმის ფილოსოფიური საფუძვლები და გრიგოლ ორბელიანი, სჯგანი, I, თბ., 2000, გვ. 75-89.
27. კეკელიძე კორნელი, ქართული ლიტერატურის ისტორია, ტ. I, თბ., 1954.
28. კეკელიძე კორნელი, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, ტ.V, თბ., 1957.
29. კეკელიძე კორნელი, ქართული ლიტერატურის ისტორია 6 ტომად, ტ. I, თბ., 1960.
30. კეკელიძე კორნელი, ლიტერატურული ძიებანი, ტ. VIII, თბ., 1951.
31. კეკელიძე კორნელი, ქართული ფეოდალური ლიტერატურის პერიოდიზაცია, თბ., 1933.
32. კიკნაძე გრიგოლი, ახალი ქართული ლიტერატურის ისტორია, თბ., 1956.
33. კიკნაძე გრიგოლი, ლიტერატურის თეორიისა და ისტორიის საკითხები, თბ., 1978.

34. კუჭუხიძე მაყვალა, ბაირონი და XIX საუკუნის ქართული მწერლობა, თბ., 1992.
35. ლა.დ., რაიმე რუსთველისათვის, გაზ. ტფილისის უწყება-თანი, 1829, N3.
36. ლაიზევიცი იოჰან, იულიუს ტარენტელი, თარგმანი გ. ნადირაძისა, თბ., 1958.
37. ლაშქარაძე დავითი, ლიტერატურული მერიდიანები, თბ., 1988.
38. ლენგი დევიდ მარშალ, ქართველოლოგიური კვლევა-ძიება ოქსფორდში, ჟ. ცისკარი, 1957, N4, გვ. 139-151, თარგმანი ალექსანდრე გამყრელიძის.
39. ლორთქიფანიძე კირილე, ამო ამაოთა, ჟ. საქართველოს მოამბე, 1863, N 6.
40. მენაბდე ლევანი, ძველი ქართული მწერლობის კერები, ტ. II, თბ., 1980.
41. ნიკოლაძე ნიკო, დიკენსი და ტეკერე, გაზ. დროება, 1870, N25.
42. ნიკოლაძე ნიკო, თხზულებანი, ტ. I, თბ., 1962.
43. ნუცუბიძე თამარი, ქართული რომანტიზმის ტიპოლოგიის საკითხები, თბ., 1981.
44. ოძელი მარიკა, დიკენსი და თეკერე ქართულ მწერლობაში, თბ., 1989.
45. ოძელი მარიკა, ქართულ-ინგლისური ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიისათვის, თბ., 1998.
46. რაბლე ფრანსუა, გარგანტუა და პანტაგრუელი, თარგმანი ელისაბედ ბაგრატიონისა, თბ., 1973.
47. რადიანი შალვა, ლიტერატურული მემკვიდრეობა, თბ., 1937.
48. რევიშვილი შოთა, გერმანულ-ქართული ეტიუდები, თბ., 1977.
49. რევიშვილი შოთა, ნარკვევები გერმანულ-ქართული ლიტერატურულ კავშირებზე, თბ., 1987.

50. რვეიშვილი შოთა, არტურ ლაისტი და ქართული ლიტერატურა, უ. ქართული ენა და ლიტერატურა სკოლაში, 1967, N1.
51. რუხაძე ტრიფონ, ქართული ეპოსი „გარდამავალი ხანის“ ლიტერატურაში, თბ., 1939.
52. სკანდაროვა გ., საარშიყო სარკე, თბ., 1890.
53. უორდროპი ნინო, მარჯორი და ოლივერი, უ. „მაცნე“, ენისა და ლიტერატურის სერია, 1992, N 2, გვ. 31-48.
54. სიყმე შექსპირისა, გ. დიდებულის თარგმანი რუსულიდან, უ. ცისკარი, 1862, N 2, N 3.
55. ფანჩულიძე დავითი, ქართულ-ფრანგული ლიტერატურული ურთიერთობების ისტორიისათვის, თბ., 1969.
56. ფურცელაძე ანტონი, სურამის ციხე დ.ჭონქაძისა, უ. ცისკარი, 1863, N1.
57. ქიქოძე გერონტი, გ. ქიქოძე, წერილები, ესეები, ნარკვევები, თბ., 1985.
58. ქუთათელაძე არისტო, ზ. ანტონოვის თხზულებანი, გაზ. დროება, 1876, N32-34.
59. ღვიმელი, ჩვენი დროის მწერლებს, უ. ცისკარი, 1865, N 4.
60. ყაუხჩიშვილი სიმონი, ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორია, ტ. III, თბ., 1973.
61. შაყულაშვილი გიორგი, ძველი თბილისის პოეზიის ისტორიიდან, 1987.
62. ცაგარელი ალექსანდრე, ჩვენი უბედური მწიგნობრობა ამ საუკუნეში, გაზ. დროება, 1870, N 2-7.
63. ცაგარელი ალექსანდრე, განხილვა, უ. ცისკარი, 1865, N 3.
64. ციციშვილი გიორგი, ეპოქა და ლიტერატურა, თბ., 1981.
65. წერეთელი აკაკი, რჩეული ნაწარმოებები ზუთ ტომად, ტ. V, თბ., 1990.
66. წერეთელი აკაკი, გაზ. კვალი, 1904, N4.
67. წერეთელი გიორგი, ჩვენი სახიობა, ავაზაკნი, დრამა შილერისა, კვალი, 1893, N50.
68. წმინდანთა ცხოვრება, თბ., 1991.

69. ჭავჭავაძე ილია, რჩეული ნაწარმოებები ხუთ ტომად, ტ. III, თბ., 1986.
70. ჭავჭავაძე ილია, რჩეული ნაწარმოებები ხუთ ტომად, ტ. III, თბ., 1986.
71. ჭავჭავაძე ილია, რჩეული ნაწარმოებები ხუთ ტომად, ტ. IV, თბ., 1987.
72. ჭავჭავაძე ილია, თხზულებათა სრული კრებული ათ ტომად, ტ. III, თბ., 1953.
73. ჭელაძე ვახტანგი, უილიამ შექსპირი, "რომეო და ჯულიეტა", "ვენეციელი ვაჭარი", თბ., 1946.
74. ჭუმბურიძე ჯუმბერი, ქართული კრიტიკის ისტორია, I, თბ., 1974.
75. ჭუმბურიძე ჯუმბერი, ქართული პროზის ისტორიიდან, თბ., 2001.
76. ზინთობიძე ელგუჯა, მსოფლმხედველობითი პრობლემები ევფხისტიკოსანში, თბ., 1975.
77. ზინთობიძე ელგუჯა, ქართულ-ბიზანტიური ლიტერატურული ურთიერთობის ისტორიისათვის, თბ., 1982.
78. ზომლელი, რჩეული ნაწერები, თბ., 1963.
79. ჯავახიშვილი ივანე, ბერძნული ნიკო, ჯანაშია სიმონი, საქართველოს ისტორია, თბ., 1943.
80. Н. Бердзеновъ, Грузинская литература, гав. Кавказъ, 1859, N 3.
81. Ф. Брунетьер, Европейская литература в XIX в., М., 1900.
82. Вестник Европы, 1824, № 24.
83. Гслашвили М.А., Особенности творческого метода С.Т. Кольриджа, Авторсферат на соискание ученой степени кандидата филологических наук, Тб., 1983.
84. Горький А.М., О литературе, М., 1935.
85. „Кавказ“, 1857, № 87.
86. „Кавказ“, 1852, № 12.
87. Д. Ч. Замечания на перевод Барсовой кожи, Кавказъ, 1846, N 27.

88. Моруа Андре, Прометей или жизнь Бальзака, М., 1983.
89. Нуцубидзе Ш. И., Руставели и Восточный ренессанс, Тб., 1967.
90. Пурцеладзе А., Литературный листок, 1864, N 3.
91. Пушкин А.С., Полное собрание сочинений, т.VII, „Скупой рыцарь“, М., 1935.
92. Туманишвили М.Б., Михако и Нина, Грузинская идиллия, М. Ливенцова, 3-й. Кавказь, 1852, №41.
93. Хаханов А.С., Первый грузинский драматург, წიგნები: Г.Д. Эристави, С.Пет., 1905.
94. Хаханов А.С., Очерки по истории грузинской словесности, выпуск 3-й, 1901.
95. Comparative Literature, edited by A. Aldrige, L., 1969.
96. Grant Damian, Realism. The Critical Idiom, London, 1995.
97. Leist Arthur, Das Georgische Volk, Dresden.

შესავალი	3
თავი I	
XIX საუკუნის ქართველი მოღვაწეები და ევროპული ლიტერატურა	19
1. ევროპული რომანტიზმი და ქართველი რომანტიკოსები	19
2. რეალიზმის ჩასახვა ქართულ ლიტერატურაში და მისი მიმართება რუსულ და ევროპულ მწერლობასთან	38
3. ევროპელი ლიტერატორებისა და მეცნიერების დაინტერესება საქართველოთი	57
თავი II	
ქართულ-ევროპული ლიტერატურული მიმართებანი XIX საუკუნის ქართულ სალიტერატურო კრიტიკაში	65
თავი III	
ლიტერატურული შემკვიდრებობის ერთი ნიმუში XIX საუკუნის ქართულ მწერლობაში	84
The european flow in georgian literary-critical thinking of the 19 th century	106
Европейская струя в литературно_критическом мышлении грузинской литературы XIX века	112
გამოყენებული ლიტერატურის სია	121

გამომცემლობა „უნივერსალი“

თბილისი, 0179, ი. ჯავახიშვილის გამზ. 19, ☎: 22 36 09, 8(99) 17 22 30

E-mail: universal@internet.ge